

II. pld.

42 1.759

B. 592

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1965

. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 81. ÉVF., 1. SZ. 1-96. 1. BUDAPEST, 1965. JAN.-MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY
MEZEY LÁSZLÓ, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai : GUSTAV GÜNDISCH tudományos kutató, Sibiu, FABÓ IRMA, tudományos kutató, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, KÁFER ISTVÁN középiskolai tanár, KOVÁCS ILONA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, M. PÁSZTOR JÓZSEF szerkesztő, SZABÓ FERENC, a Szegedi Állami Levéltár munkatársa, JAKÓ ZSIGMOND egyetemi tanár, Cluj, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, WALDAPFEL JÓZSEF akadémikus, egyetemi tanár, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, TAKÁCS JÓZSEF, a jogtudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Titkárságának munkatársa, KECSKEMÉTI ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FRANKL SÁNDORNÉ, az Akadémiai Könyvtár munkatársa, UJHELYI GABRIELLA, az Akadémiai Könyvtár munkatársa, KÓHEGYI MIHÁLY muzeológus, Baja, HOLL BÉLA tudományos kutató, F. WENDELIN LIDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, MEDREY ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem Könyvtárának h. vezetője, GÖDÖLLŐ, SZILÁGYI TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZENTMIHÁLY ANDREA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VARGHA BALÁZS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DÁNIEL GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő : DÖRNYEI SÁNDOR

A szerkesztőség egy ívnél terjedelmesebb cikkeket nem fogad el. A kéziratokat az MSZ 9651. szabványnak megfelelő formában kell kiállítani. Kéziratokat a szerkesztőség nem ad vissza

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum krt. 14–16. Telefon: 336–323

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Dáloki János

A kézirat a nyomdába érkezett: 1964. XI. 2. — Példányszám: 1100 — Terjedelem: 8,4 (A/5) ív

64.59771 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

13.592

HA 1.75

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS
FOLYÓIRATA

LXXXI. ÉVFOLYAM
1965.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

<i>Casamassima, Emanuele</i> : A Corvin-kódexek néhány másolójára vonatkozó észrevételek és megjegyzések	100
<i>Fabó Irma</i> : A Munka Szemléje	14
<i>Gündisch, Gustav</i> : Zur Lebensgeschichte des Humanisten Kaspar von Pest.....	1
<i>Hervay Ferenc</i> : L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVI ^e siècle.....	201
<i>Hervay Ferenc</i> : L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine.....	119
<i>Jakó Zsigmond</i> : Nyomtatott bibliai színjáték töredéke a XVI. századi Erdélyből..	313
<i>Kóhalmi Béla</i> : Húsz évvel a felszabadulás után	97
<i>Kóhalmi Béla</i> : A „Magyar Könyvészet” felszabadulásunk utáni első (16 éves) ciklusa	217
<i>Rózsa György</i> : A tudományos könyvtár a tudományos-technikai forradalom korában	297

KÖZLEMÉNYEK

<i>Borsa Gedeon—Walsh, James E.</i> : Eine gedruckte Selbstbibliographie von Johannes Sambucus	128
<i>Borzsaák István</i> : Ein Copernicus-Exemplar aus der Bibliothek des Johannes Sambucus in Debrecen	133
<i>Bustya Endre</i> : A marosvásárhelyi Teleki-téka Piccolomini-kódexe s egy Amerikában felbukkant Piccolomini-korvina	329
<i>Csapodi Csaba</i> : A Vatikáni Könyvtár Quintilianus-korvinája	219
<i>Csalkai Endre</i> : Könyvesboltok és kuruzslószeretek	150
<i>Dörnyei Sándor</i> : Mikszáth-írás — táncrenden	152
<i>Galambos Ferenc</i> : A magyar exlibris legutóbbi húsz éve	241
<i>Kájer István</i> : Szinyei József két levele František Richard Osvaldhoz.....	32
<i>Kókay György</i> : Göttinga és a magyar újságírás kezdetei	141
<i>Komoróczy György</i> : Egy debreceni könyvkereskedő cég iratai a Debreceni Állami Levéltárban	230
<i>Kovács Ilona</i> : Könyvkiadási viszonyok a Nyugat tükrében.....	34
<i>Lukácsy Sándor</i> : Az Athenaeum, a szabadelvűség műhelye és terjesztője.....	333
<i>Markovits Györgyi</i> : Magyar író, magyar könyv — 1934-ben.....	344
<i>Móra László</i> : A Műgyetemi Könyvtár a Tanácsköztársaság idején.....	235
<i>Palatkás Béla</i> : Semmelweis Ignác mint könyvtáros.....	234
<i>M. Pásztor József</i> : Elkobzott könyvek és folyóiratok Debrecenben 1934-ben.....	39
<i>Sasu, Dorothea</i> : 1848—49 hőseinek román nyelvű közözelevelei.....	227
<i>Scheiber Sándor</i> : Ismeretlen magyarországi zsidó kalligrafus.....	30
<i>Schweitzer József</i> : Az első pécsi héber nyomtatvány	150
<i>Silfen János</i> : A bécsi emigrációs könyvkiadás történetéből.....	341
<i>Silfen János</i> : A Bécsi Magyar Kiadó	154
<i>Szabó Ferenc</i> : A felszabadult Magyarország első kommunista napilapja.....	43
<i>D. Szemző Piroska</i> : Jókai orosz kapcsolatai.....	339
<i>Vita Zsigmond</i> : Bethlen Gábor könyvtára	221
<i>Wix Györgyné</i> : Néhány adalék a kismartoni nyomda történetéhez	138

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Három tévesen feltételezett XVI. századi hazai nyomda.....	347
<i>Borsa Gedeon</i> : A szebeni nyomda a XVI. század utolsó negyedében.....	56
<i>Bredár Gyula</i> : Gálszécsi énekeskönyvének Prágában előkerült töredéke.....	256
<i>Dán Róbert</i> : Héber hungaricák a XVI—XVII. században	352
<i>Dörnyei Sándor</i> : A XVI. századi besztercebányai nyomda történetéhez	62
<i>Herepei János</i> : Egy 1701-ben nyomtatott könyv bekötése helyének meghatározása	167
<i>Herepei János</i> : Egy kis példányszámban megjelent régi magyar könyv.....	69
<i>Holl Béla</i> : A Salamon és Markalf magyar kiadásairól	349
<i>Jakó Zsigmond</i> : A szebeni nyomda XVI. századi történetéhez	48
<i>Jakó Zsigmond</i> : Újabb adatok Hoffgreff György kolozsvári nyomdász életéhez....	159
<i>Jenei Ferenc</i> : A XVII. századi magyar könyvillusztráció történetéhez.....	167
<i>Kathona Géza</i> : Az 1566. május 19-i marosvásárhelyi cikkelyek latin nyelvű kiadása	267
<i>Kelecsényi Ákos</i> : Méliusz négy „elvesztett” munkája	263
<i>Kovács Zoltán</i> : Mossóczy Zakariás nyitrai püspök esztergomi breviáriuma	164

Levitasz, I. G. — Moszkalev, M. A. — Fingerit, Je. M.: Revoljucionnie podpol'nie tipografii v Roszszii (Ism. <i>F. Wendelin Lidia</i>)	84
A magyar irodalom története (Ism. <i>Mezey László</i>)	279
A magyar szakirodalom külföldi referáltsága (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	89
Markovits Györgyi: Üldözött költészet (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	196
Molnár József: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	82
Rieger, Herbert: Methoden und Formen der Literaturinformation (Ism. <i>Szilágyi Tibor</i>)	90
Rózsa György: A társadalomtudományi kutatás és tudományszervezés tájékoztatói problémái (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	372
Schmoll, Georg: Methodik des Recherchierens (Ism. <i>Szilágyi Tibor</i>)	90
Scientific and learned societies of Great Britain (Ism. <i>Szentmihályi Andrea</i>)	90
Süle Sándor: Kisszánthói Pethe Ferenc (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	281
Tóth András: A kötelempéldány-szolgáltatás története Magyarországon (Ism. <i>Medrey Zoltán</i>)	87
Varga József: Ady útja az „Új versek” felé (Ism. <i>D-i</i>)	377
Vleeschauer, H. J.: Survey of library history — History of the Western library (Ism. <i>Gombocz István</i>)	86
Weaver, Peter: The technique of lithography (Ism. <i>Da.</i>)	377
Weitzmann, Kurt: Aus den Bibliotheken des Athos (Ism. <i>Cs. Cs.-né</i>)	85
World guide to science information and documentation services (Ism. <i>Gombocz István</i>)	374
Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	282

BIBLIOGRÁFIÁK

Allony, N. — Kupfer, E.: The Institute of Hebrew Manuscripts. List of photocopies (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	294
Annual Bibliography of English Language and Literature (Ism. <i>Ruttkay Kálmán</i>)	382
Barzilai, J.: Bibliography of the Hebrew writings of Prof. Baruch Kurzweil (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	96
Berneithner, Ernst: Linz an der Donau im Kartenbild der Zeiten (Ism. <i>Fallenbüchl Zoltán</i>)	384
Budapest történetének bibliográfiája (Ism. <i>Kóhalmi Béla</i>)	288
Dobrovolszkij, L. M.: Zaprescsennaja kniga v Roszszii (Ism. <i>Dániel György</i>)	94
Felsőoktatási Szemle repertórium (Ism. <i>Hodinka László</i>)	295
150 Jahre Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm (Ism. <i>György József</i>)	294
Két újabb szlovákiai ősnymtatványkatalógus (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	293
Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája (Ism. <i>Szalatnai Rezső</i>)	290
Krajevsky Gizella — Takács Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777—1963 (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	380
Kulcsár Péter: Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyanyanae (Ism. <i>Vértessy Miklós</i>)	379
Könyvtári és dokumentációs érdekű új Unesco kiadványok (Ism. <i>Gombocz István</i>)	198
Kulcsár Zsuzsanna: Eretnekmozgalmak a XI—XIV. században (Ism. <i>Borosy András</i>)	292
Magyar geodéziai irodalom 1498—1960 (Ism. <i>Regőczy Emil</i>)	197
Opera omnia. Dichter und Denker der Welt in Gesamt-Ausgaben (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	296
Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (Ism. <i>Vargha Balázs</i>)	93
Szabó Imre: Szeged felszabadításának bibliográfiája (Ism. <i>Futala Tibor</i>)	381
Újabb kurrens könyvtárügyi bibliográfiák (Ism. <i>Gombocz István</i>)	91
Van Eeno, Romain — Vermeersch, Arthur: Bibliographisch repertorium van de Belgische pers (Ism. <i>D.B.</i>)	199
Vocabularium abbreviatarum bibliothecarii (Ism. <i>Takács József</i>)	95
Zedner, J.: Catalogue of the Hebrew books in the Library of the British Museum (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	381

<i>Meštan, Antonin</i> : A Gálszécsi-töredék felfedezése.....	255
<i>Waldapfel József</i> : Egy népkönyv illusztrációinak vándorlása.....	64

FIGYELŐ

<i>Bendefy László</i> : Könyvtárak és térképtárak a népgazdaság szolgálatában.....	185
<i>Berkovits Ilona</i> : A zágrábi miniatúrákiállítás.....	268
<i>Csapodi Csabáné</i> : Magyar eredetű és magyar vonatkozású kódexek Amerikában....	359
<i>D. B.</i> : A sajtóarchívumok szerepe Németországban.....	80
<i>Da.</i> : Képes lapmelléletek terjesztése ma és százhusz éve.....	276
<i>Dezsényi Béla</i> : Az ISO/TC 46 budapesti tanácskozása.....	77
<i>Dörnyei Sándor</i> : Még egyszer a folyóiratcímek rövidítéséről.....	366
<i>Frankl Sándorné</i> : Korunk legrágább könyvei.....	80
<i>Gombocz István</i> : Átszervezik az Unesco könyvtári és dokumentációs munkáját....	369
<i>Horváth Tibor</i> : Egy bibliográfiai műfaj margójára.....	275
<i>Kecskeméti István</i> : Az első magyar nyelvű hang-illusztrációs zenetörténet.....	76
<i>Kenéz Ernő</i> : Könyveszerzési politika Nyugat-Németország és az USA tudományos könyvtáraiban.....	271
<i>Keresztury Dezső</i> : Bóka László 1910–1964.....	171
<i>Kozocsa Sándor</i> : Arady Kálmán (1893–1964).....	173
<i>Kóhalmi Béla</i> : Fitz József emléke.....	71
<i>Kóhalmi Béla</i> : A „Magyar Könyvészet” új korszaka elé.....	177
Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei.....	174
<i>Rózsa György</i> : In memoriam dr. Imre Weger (1915–1965).....	172
<i>Rózsa György</i> : Tervezési törekvések a tudományos könyvtárügyben Nyugaton....	182
<i>Rózsa György</i> : Tudományos könyvtárügyünket érintő két statisztikai kiadványról..	184
–rt–: Az IFLA 1964. évi közgyűlése.....	78
A Szabó Ervin Könyvtár jubileuma.....	79
<i>Szilágyi Tibor</i> : Új könyvek.....	370
<i>Takács József</i> : Könyvtáraink a jogi dokumentáció szolgálatában.....	71
Hírek.....	277, 371

SZEMLE

The bookman's glossary (Ism. <i>Szentmihály Andrea</i>).....	288
Bourne, Charles P.: Methods of information handling (Ism. <i>Szilágyi Tibor</i>).....	286
Brüder Grimm Gedenken 1963 (Ism. X.).....	85
Burekhardt, Titus: Von wunderbaren Büchern (Ism. <i>Cs. Cs.</i>).....	284
Déri Miklósné: Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem kémiai tanszékein dolgozó kutatók olvasási és tájékoztatói szokásai (Ism. <i>Horváth Tibor</i>).....	287
Dovifat, Emil: Zeitungslehre (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>).....	87
Dubuc, René: La classification décimale universelle (Ism. <i>Takács Menyhért</i>).....	375
Elsner, Hermann A.: Nutzung der Fachliteratur (Ism. <i>Németh Béla</i>).....	287
L'ex-libris polonais contemporains (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>).....	378
Gallai Ervin: A mezőgazdasági bibliográfiai tájékoztatás kérdései (Ism. <i>Walleshausen Gyula</i>).....	88
Gigetta Dalli Regoli: Miniatura pisana del Trecento (Ism. <i>Berkovits Ilona</i>).....	283
Gutenberg Jahrbuch 1964 (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>).....	280
Handbuch der technischen Dokumentation und Bibliographie (Ism. <i>Polzovics Iván</i>).....	285
Irwin, Raymond: The heritage of the English library (Ism. <i>Wix Györgyné</i>).....	192
Isztorija Biblioteki Akademii Nauk SzSzsZR 1714–1964 (Ism. <i>Bántai Vilmosné</i>)..	190
Isztorija Goszudarsztvennoj Publicsnoj biblioteki imeni Szaltükova-Scesedrina (Ism. <i>Ujhelyi Gabriella</i>).....	81
Kapr, Albert: Buchgestaltung (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>).....	195
A kegyes olvasóhoz! (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>).....	196
Knipping, Franz: Pressmonopole – Monopolpresse (Ism. <i>D. B.</i>).....	193
Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés (Ism. <i>Holl Béla</i>).....	83
Lasciak, A. – Garaj, J. K.: Zákkladné terminy operačnej analýzy s klasifikáciou MDT (Ism. <i>Földi Tamás</i>).....	376
Lécesné Mesterházi-Nagy Márta: Speciális műszaki kiadványfajták a könyvtári gyakorlatban (Ism. <i>Hodinka László</i>).....	373
Lengyel Géza: Magyar újságmagnások (Ism. <i>Da.</i>).....	193

1229

GUSTAV GÜNDISCH

Zur Lebensgeschichte des Humanisten Kaspar von Pest

Wenn man die kulturellen Leistungen der Renaissance in allen ihren Äusserungen erfassen will, dann kann dieses nur geschehen auf dem Grunde »einer vollständigen Bestandesaufnahme, Ordnung und Klassifizierung des vorhandenen Materials.«¹ Diese Kleinarbeit ist auch für eine vertiefte Erkenntnis von der Kulturbedeutung des ungarischen bzw. des siebenbürgischen Humanismus notwendig. Unter diesen Gesichtspunkt wollen wir die vorliegenden Untersuchungen über einen Mann stellen, der bei der Verbreitung humanistischer Kultur in Siebenbürgen eine gewisse Rolle gespielt hat: Kaspar von PEST.

Die Sichtung des Quellenmaterials über Kaspar von PEST wird durch den Umstand erschwert, daß in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts offenbar gleichzeitig mehrere Vertreter dieses Namens vorhanden gewesen sind. Es ist hier daher zunächst festzustellen, welcher von diesen verschiedenen Vertretern gleichen Namens den Gegenstand unserer Untersuchung bilden wird? Uns ist es darum zu tun, auf den folgenden Seiten wenigstens in groben Umrissen das geschichtliche Bild jenes humanistisch ausgerichteten Kaspar von PEST wiedererstehen zu lassen, der als Sekretär Johann ZÁPOLYAS, als Sekretär und Protonotar des Schatzmeisters und Statthalters Georg UTIEŠENOVIĆ-MARTINUZZI und schließlich als Gegenschreiber des Schatzmeisters Peter HALLER in den Quellen zur siebenbürgischen Geschichte der Jahre 1536—1554 öfters genannt wird. Von besonderem Interesse für uns ist die Rolle, die dieser Kaspar von PEST als ein namhafter Vertreter des Humanismus in der siebenbürgischen Kulturgeschichte gespielt hat. Seine Freundschaft zu Anton VERANCSICS dürfte aus der Zeit herrühren, da sie beide zusammen in königlichen Diensten tätig waren.² VERANCSICS hat dann zunächst als Kanoniker und Dompropst der Weißenburger (Gyulafehérvár) Kirche mit großem Erfolg die geistliche Laufbahn beschritten. Er hielt aber die Verbindung zu Kaspar von PEST aufrecht, wie sein Briefwechsel ausweist.³ Auch zu dem jüngeren Franz DAVID ist Kaspar von PEST in engen Beziehungen gestanden.⁴ Von größerer Bedeutung für die siebenbürgische Kulturgeschichte ist Kaspar von PEST indes durch seine Verbindung zu Johannes HONTERUS geworden. Seine Vorrede zu dessen Sammlung geflügelter Worte *Epitome adagiorum* (Kronstadt 1541),

¹ KRISTELLER, P. O.: *Renaissanceforschung und Altertumswissenschaft*. Forsch. u. Fortschr. Jahrg. 33. 1959. S. 368.

² Vgl. über VERANCSICS KLEIN, K. K.: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*. Hermannstadt—München, 1935. S. 154—155.

³ VERANCSICS Antal *Összes munkái*. Hrsg. v. L. SZALAY. Bd. 6. Budapest, 1860. S. 77., 349. u. 352.

⁴ JAKAB Elek: *Dávid Ferencz emléke*. Bd. 2. Budapest, 1879. S. 24.

mit welcher er sich an die den Wissenschaften ergebene Kronstädter Schuljugend wendet, ist bis heute eines der wichtigsten Zeugnisse über die Tätigkeit dieses großen siebenbürgisch-sächsischen Humanisten, Kirchenreformers und Schulmannes als Buchdrucker und Schriftsteller geblieben.⁵

Um diesen von dem humanistischen Bildungsstrom seiner Zeit erfaßten Mann handelt es sich uns. Es scheidet demnach aus unserer Betrachtung jener Kaspar von PEST von vornherein aus, den A. HORÁNYI,⁶ K. SZABÓ⁷ und J. SZINYNYEI⁸ als den Verfasser von zwei in den Jahren 1531 und 1532 in Krakau erschienenen Druckschriften geistlichen Inhalts nachgewiesen haben, und der als Vikar der ungarischen Paulinereremiten bezeugt ist.

Einen weiteren Vertreter dieses Namens, den wir aus dem Rahmen unserer Untersuchung ausschließen können, sehen wir in jenem Kaspar von PEST, um dessen Person um das Jahr 1531 in Sächsisch-Regen (Szászrégen) größere Wirren ausgebrochen sind.⁹ Ebenso kann auch ein gleichnamiger Schüler des Basilius KOVÁCS in Sárospatak, den K. K. KLEIN in diesen Zusammenhang bringt, der dann 1538 nach Wittenberg gegangen sein soll und im Jahre 1539 als Senior der Sárospataker Schule bezeugt ist,¹⁰ unseres Erachtens mit dem hier zu behandelnden Kaspar von PEST nicht identifiziert werden.

In seinen bereits erwähnten Forschungen über den Kronstädter Johannes HONTERUS hat K. K. KLEIN erstmals einige Daten zur Lebensgeschichte des Humanisten Kaspar von PEST zusammengestellt und hat damit eine Anregung für weitergehende Untersuchungen gegeben.¹¹ Wie aus dem Zunamen hervorgeht, stammt dieser Mann, der uns später fast ausschließlich in siebenbürgischen Zusammenhängen entgegentritt, aus Pest. Diese Herkunft wird auch durch die schon erwähnte Vorrede wahrscheinlich gemacht, die Kaspar von PEST im Jahre 1541 zu HONTERS *Epitome adagiorum* beigezeichnet hat. In dieser Vorrede führt PESTER aus, wie er infolge der nach dem Tode Johann ZÁPOLYAS ausbrechenden inneren und äußeren Wirren der Möglichkeit beraubt worden sei, nach Ungarn zurückzukehren, und wie er deshalb genötigt gewesen sei, sich nun in Siebenbürgen nach einer Stadt umzusehen, wo er die Zeit bis zu seiner Rückkehr in die Heimat in ehrlicher Weise verbringen könnte.¹² Er muß sich also als königlicher Sekretär um den 22. Juli 1540, dem Todestag ZÁPOLYAS, vermutlich in dessen Umgebung in Mühlbach aufgehalten haben. Dank der Beziehungen, fährt PESTER dann fort, die er seit einer Reihe von Jahren zur Kronstädter

⁵ *Siebenbürg. Vierteljahrsschr.* Bd. 60. 1937. S. 97.

⁶ *Memoria Hungarorum et provincialium.* Bd. 3. Pressburg, 1777. S. 68.

⁷ *Régi magyar könyvtár.* Bd. III. 1. Budapest, 1896. S. 92. u. 94.

⁸ *Magyar írók.* Bd. 10, Budapest, 1905. Sp. 827—828. GYÁRFÁS T.: *A két Pesti Gáspár.* Batthyáneum. 1. 1911. S. 126—129 hat bereits auf die Gleichzeitigkeit von zwei Personen dieses Namens hingewiesen.

⁹ BUNYITAY V.—KARÁCSONYI J.: *Egyháztörténeti emlékek a hitújítás korából.* Bd. 2. Budapest, 1902. S. 174—175. Wir verdanken den Hinweis auf dieses Werk der Hilfsbereitschaft von JAKÓ Zsigmond in Klausenburg, der sich bei seinen Forschungen über die Organisation der siebenbürgischen Woiwodalkanzlei im 16. Jahrhundert auch mit unserem Kaspar von PEST beschäftigt hat, vgl. JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején.* Kolozsvár, 1947. S. 29. Prof. JAKÓ hat mich auch durch zahlreiche weitere Mitteilungen aus der mir zum großen Teil unzugänglich gewordenen neueren ungarischen Geschichtsliteratur zu Dank verpflichtet.

¹⁰ KLEIN, K. K. a. a. O. S. 23. Anm. 1.

¹¹ A. a. O. S. 23. Anm. 1.

¹² Vgl. die im Anhang nach dem in der Bibliothek des Evang. Presbyteriums A. B. in Kronstadt (Brassó) befindlichen seltenen Exemplar der *Epitome adagiorum* mitgeteilte Vorrede Kaspars von PEST.

Bürgerschaft unterhalten habe, sei er schließlich auf Kronstadt verfallen. Der gelehrte Umgang, den er dort gefunden, habe ihm das Leben in dieser Stadt nicht nur angenehm gestaltet, sondern er habe ihm in dem Schmerz um das furchtbare Unglück, welches das Vaterland betroffen, auch Trost gebracht. Er müsse daher bezeugen, daß unter allen Gemeinwesen, seine Heimatstadt ausgenommen, Kronstadt ihm heute am meisten ans Herz gewachsen sei.¹³ Man ist versucht, in dem Hinweis PESTERS auf die Erschütterung, die ihm das herbe Schicksal seines Vaterlandes bereitet hatte, eine Anspielung auf jene dramatischen Vorgänge zu sehen, die am 29. August 1541 in der handstreichartigen Besetzung Ofens durch Sultan SULEJMAN II. gipfelten. Ist diese Vermutung stichhaltig, dann könnte auch die Entstehungszeit dieser Vorrede innerhalb des Jahres 1541 mit den Monaten September bis Dezember enger begrenzt werden.

Über den Bildungsgang, den Kaspar von PEST eingeschlagen hat, ist nichts bekannt. Wenn K. K. KLEIN behauptet, daß PESTER im Jahre 1538 Wittenberg aufgesucht habe, so kann sich diese Angabe lediglich auf den Sárospataker Vertreter dieses Namens beziehen, der hier unseres Erachtens fälschlicherweise mit unserem Kaspar identifiziert wird.¹⁴ Denn es ist uns nicht gelungen, einen darauf bezüglichen Quellenhinweis ausfindig zu machen. Erst im darauffolgenden Jahr 1539 bezieht ein »Caspar Petzsche« die Universität Wittenberg.¹⁵ Um diesen Mann kann es sich aber keineswegs handeln, denn er wird ausdrücklich als »Clausenburgensis« bezeichnet. Es ist dies jener Kaspar PÉCSY, der u. a. auch mit VERANCSICS im Briefwechsel gestanden ist.¹⁶ Einen gewissen Anhaltspunkt für die Vorbildung, die Kaspar von PEST genossen haben kann, bietet die Tatsache, daß er in den zeitgenössischen Quellen wiederholt nur unter der Bezeichnung »Caspar literatus« oder »Caspar deak« erscheint und sein sonst üblicher Zuname ausbleibt.¹⁷ Er dürfte demnach vermutlich eine jener heimischen Domkapitularschulen mitgemacht haben, auf welcher man für den geistlichen Dienst vorbereitet wurde.¹⁸ Wie und unter welchen Umständen er in den königlichen Kanzleidienst hinübergewechselt hat, ist ebenfalls nicht bekannt. Seine Federgewandtheit und seine Sprachbegabung mögen ihn für diesen Dienst empfohlen haben.¹⁹ Diese weltliche Betätigung hat

¹³ »Et certe si aliqua civitas, patria excepta, mihi chara fuit, Coronam hanc semper amavi plurimum«. In diesem Zusammenhang scheint PESTER den Ausdruck »patria« in seiner Bedeutung als Geburtsort zu benützen, während er ihn weiter oben für Vaterland verwendet.

¹⁴ A. a. O. S. 23. Anm. 1.

¹⁵ Vgl. FABRITIUS, K.: *Die siebenbürgischen Studierenden auf der Universität Wittenberg im Reformationsjahrhundert*. Arch. Vereins siebenbürg. Landesk. N. F. Bd. 2. 1855. S. 136.

¹⁶ VERANCSICS *Összes munkái*. Bd. 6. S. 256. Dieser Mann könnte identisch sein mit dem Caspar BETIUS Transilvanus, der nach AL. APPONYI (*Hungarica*. Ungarn betreffende im Ausland gedruckte Bücher und Flugschriften. Bd. 1. München, 1903. S. 250/1.) zusammen mit Sigismund TORDA der 1560 gedruckten Selbstlebensbeschreibung des Sigismund von HERBERSTEIN poetische Beiträge beigegeben hat. DENIS M. (*Wiens Buchdruckergeschichte bis 1560*. Bd. 2. Wien, 1793) schreibt diese Gedichte unserem Caspar von PEST zu.

¹⁷ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Bd. 3. Kronstadt, 1896. S. 64., 90., 138., 158., 392.

¹⁸ Vgl. darüber BÉKEFY, R.: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Budapest, 1910.

¹⁹ Er muss u. a. auch das Rumänische beherrscht haben, da CASTALDO ihn als Dolmetscher bei Verhandlungen mit den Gesandten Alexander LAPUŞNEANUS verwendet, vgl. VERESS, A.: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. Bd. 1. Bukarest, 1929. S. 109. und 118.

ihn aber keineswegs abgehalten, sich auch nach einer geistlichen Pfründenstelle umzusehen. Aus einem Schreiben VERANCSICS' an PESTER vom 8. März 1540 ist zu ersehen, daß sich dieser um eine Domherrnstelle in Ofen beworben hatte, die ihm von VERANCSICS mit der Begründung verweigert wurde, ein verstümmelter Finger lasse ihn ungeeignet erscheinen, das Hochamt zu zelebrieren. Er forderte den Freund daher zu Geduld und Ausdauer auf, die sich zu einem späteren Zeitpunkt reich belohnt machen werde.²⁰ Ungeachtet dieser wenig ermutigenden Absage scheint Kaspar von PEST seine Bemühungen um eine solche Pfründe fortgesetzt zu haben. Am 9. Februar 1543 verwendete sich der Schatzmeister MARTINUZZI in der Zeit der Sedisvakanz des Bistums von Weißenburg bei König FERDINAND I. um ein Kanonikat für »unum fratrem meum Casparem litteratum, bonum virum et quantum ad litteras attinet satis eruditum«.²¹ Ob es sich hierbei um unseren Kaspar handelt, ist ungewiß. Es läge jedenfalls in der Richtung seiner Bemühungen von früher, und auch die von MARTINUZZI gegebene kurze Charakterisierung könnte zutreffend sein. Eine gewisse Schwierigkeit liegt in dem Hinweis auf »unum fratrem meum«, da MARTINUZZI bekanntlich Paulinermönch war. An einen Zusammenhang mit dem oben genannten Generalvikar des Paulinerordens glauben wir indes nicht. Es ist vielmehr in erster Linie an den hier behandelten Kaspar von PEST zu denken, der sich um diese Zeit bereits im Dienste MARTINUZZIS befand. Nichts natürlicher, als daß sich MARTINUZZI für diesen Mann einsetzte, der so rasch sein volles Vertrauen erworben hatte.

Über die Tätigkeit Pesters als Sekretär ZÁPOLYAS und MARTINUZZIS geben die Kronstädter Rechnungen, soweit es sich um Beziehungen zu dieser Stadt handelt, einige wertvolle Auskünfte. Als Sekretär der königlichen Kanzlei erscheint »Gaspar Pesthy« in diesen Quellen erstmalig am 11. Oktober 1536, in dem ihm gelegentlich einer Gesandtschaft der Kronstädter an den Hof ein Pferd im Werte von 16 Gulden zum Geschenk gemacht wird.²² Drei Jahre später, als der Ratsherr Johannes HOCH in Angelegenheit der Ortschaften Budila-Bodola und Nyen in Ofen intervenieren sollte, nahm er gleichfalls ein Präsent für den offenbar einflußreichen Sekretär mit.²³ Zwischendurch wird in den Kronstädter Rechnungen in den Jahren 1538 und 1539 wiederholt ein »scriba« bzw. ein »notarius« des Woiwoden Stefan MAILAT erwähnt,²⁴ der den gleichen Namen »Gaspar Pestiensis« führt und auch als »deak« bzw. »litteratus« bezeichnet wird. Wir müssen es dahin gestellt sein lassen, ob es sich hier unbedingt um einen weiteren Vertreter des gleichen Namens handelt, wie K. K. KLEIN meint.²⁵ Am 3. September 1538 wird ihm nämlich eine Kontribution der Sachsen für ZÁPOLYA ausgefolgt, die dieses unwahrscheinlich macht.²⁶ Man hätte die hohe Kontributionssumme von Seiten der Sachsen wohl kaum einem Schreiber MAILATS anvertraut, wenn er nicht durch seine Beziehungen zum königlichen Hof legitimiert gewesen wäre. Nur eingehende schriftvergleichende Untersuchungen werden jedoch, wie schon JAKÓ bemerkt, in diese Frage Klarheit bringen können.

²⁰ *Magyar történelmi emlékek.* Írók. Bd. 9. Budapest, 1860. S. 77—78.

²¹ *Történelmi Tár.* 1878. S. 542.

²² *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt.* Bd. 2. Kronstadt, 1889. S. 461—462.

²³ *Ebenda.* S. 618.

²⁴ *Ebenda.* S. 575., 576., 578., 602., 606.

²⁵ A. a. O. S. 23. Anm. 1.

²⁶ *Quellen* a. a. O. S. 576.

In seiner Vorrede zu HONTERS *Epitome adagiorum* (1541) legt Kaspar von PEST, wie erwähnt, ausführlich dar, was ihn nach dem Tode ZÁPOLYAS bewogen habe, sich nach Kronstadt zurückzuziehen, um hier die Beruhigung der öffentlichen Verhältnisse abzuwarten. Er scheint sich allerdings erst im Februar 1541 dort endgültig niedergelassen zu haben, wie eine Eintragung des Kronstädter Stadthannen in sein Rechnungsbuch vermuten läßt.²⁷ Schon vorher aber hatte der Rat seine Dienste wiederholt in Anspruch genommen. So im August 1540, als er für die Gemeinde Schirkanyen einige Hatterbriefe schrieb und dafür eine Remuneration von 20 Gulden erhielt, und im darauffolgenden Dezember, als er zusammen mit dem Ratsherrn Johannes BENKNER in Kronstädter Angelegenheiten nach Mediasch und Klausenburg reiste.²⁸ Im Jahre 1541 ist Kaspar von PEST dann offenbar durch einige Monate in Kronstadt Gast des Rates gewesen, der ihm bei dem Ratsherrn Mathäus GEREB ein Quartier zur Verfügung stellte und ihm in dieser Zeit wiederholte Zuwendungen zukommen ließ.²⁹ Für die Einschätzung, die PESTERS Persönlichkeit damals in Kronstadt gefunden, scheint uns die Tatsache zu sprechen, daß er seit dieser Zeit in den Stadtrechnungen durch Hinzufügung des Titels »dominus« aus der Masse der übrigen Leute herausgehoben wird, stand doch diese Bezeichnung zu jener Zeit in den sächsischen Städten ausschließlich den Ratsherrn und einigen gehobeneren Standespersonen zu.³⁰ In Kronstadt ist PESTER auch zu dem bedeutendsten siebenbürgischen Humanisten jener Zeit, zu Johannes HONTERUS, in nähere Beziehungen getreten. Er war häufiger Gast in HONTERS Haus in der Schwarzgasse und nahm an seinen wissenschaftlichen und editorischen Arbeiten lebhaften Anteil.

In dieser Gleichgestimmtheit des geistigen Anliegens hat sich PESTER dazu verstanden, eine von HONTERUS eben für den Druck vorbereitete Sammlung von geflügelten Worten, die als Schulausgabe nach den *Chiliaden* des ERASMUS gearbeitet war, mit einer an die »studiosi Coronenses« gerichteten Vorrede zu versehen, während Valentin WAGNER zu diesem Werk eine Nachschrift lieferte. In seiner Vorrede rühmt PESTER die Kronstädter Druckerei als „apud nos antea non visam“.³¹ HONTERUS habe sie mit Beharrlichkeit und Umsicht aus eigenen Mitteln ins Leben gerufen und damit für die Verbreitung der Kultur in Siebenbürgen etwas Entscheidendes geschaffen, da es früher infolge der hohen Anschaffungskosten und der großen Entfernungen kaum möglich gewesen sei, sich Bücher zu besorgen. Er entwirft sodann ein wertvolles Bild von der Tätigkeit des HONTERUS als Buchdrucker und Gelehrter, indem er seine verschiedenen Druckerzeugnisse der Reihe nach kennzeichnet, um sich schließlich in echt humanistischer Weise, bezugnehmend auf die vorliegende Veröffentlichung, über die Rolle zu verbreiten, die den Sprichwörtern in dem Prozeß des Aneignens der neuen Bildung der Zeit zukomme. Der Verkehr zwischen PESTER und HONTERUS muß warm und auf einen freundschaftlichen Ton gestimmt gewesen sein. Wir haben dafür ein unmittelbares Zeugnis. Im Frühjahr des Jahres 1541 nehmen die beiden Humanisten von Kronstadt aus gemeinsam eine

²⁷ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Bd. 3. Kronstadt, 1896, S. 90: „Feria quarta ante Matthiae venit huc egregius d. Gaspar Literatus Pesthiensis“.

²⁸ *Ebenda*. Bd. 2. S. 668. u. 670.

²⁹ *Ebenda*. Bd. 3. S. 90., 95., 96., 119., 125.

³⁰ KLEIN: A. a. O. S. 63.

³¹ Diese Nachricht müßte zur Vorsicht stimmen, wenn man die Priorität bei der Einführung des Druckereiwesens in Siebenbürgen für Hermannstadt in Anspruch nehmen will, wofür bekanntlich gewichtige Anhaltspunkte sprechen.

Besichtigung der an der damals viel begangenen Paßstrasse in die Walachei malerisch gelegenen Törzburg vor. Es geschah dies gelegentlich der Übernahme des Törzburger Kastellanats durch die Kronstädter Rats Herrn Martin DRAUDT und Johannes HOCH und es scheint, daß HONTERUS den geschätzten Gast seiner Vaterstadt »gewissermassen zu einem Ausflug mitgenommen« hat, wie auch die landläufige Bewirtung mit Fleisch und Hühnern dartut.³²

Um Weihnachten 1541 ist diese Mußezeit in Kronstadt für Kaspar von PEST zu Ende gegangen. Mittlerweile hatte Königin ISABELLA ihre Residenz endgültig in Weißenburg aufgeschlagen, wohin sich nun PESTER begab, um für sein weiteres Fortkommen zu sorgen. Als kurz darauf der Kronstädter Richter, es war kein anderer als Johannes FUCHS, der Freund und Förderer des HONTERUS, sich anschickte, der Königin ISABELLA im Namen Kronstadts eine erste Aufwartung zu machen, führte er für PESTER ebenfalls Geschenke mit sich, ein Beweis, daß man diesen Mann hochschätzte und sich seine Geneigtheit auch für die Zukunft sichern wollte.³³ Am Hof zu Weißenburg dürfte sich dann die Verbindung angebahnt haben, infolge welcher Kaspar von PEST, wohl auf Grund der früheren Beziehungen aus der Zeit Johann ZÁPOLYAS, zum Sekretär MARTINUZZIS berufen wurde, des als Statthalter von Siebenbürgen und Schatzmeister des Landes mächtigsten Mannes in Siebenbürgen. Als solcher tritt er uns zum ersten Mal in einem eigenhändig geschriebenen Brief an den Hermannstädter Königsrichter Johann ROTH, datiert vom 28. September 1543 aus MARTINUZZIS Bischofsstadt Wardein (Várad), entgegen.³⁴ Aus diesem Schreiben PESTERS geht hervor, daß er auch mit den führenden Persönlichkeiten der Sächsischen Nationsuniversität, dem Königsrichter und Sachsengrafen Johann ROTH und dem Provinzialbürgermeister Peter HALLER auf vertrautem Fuß gestanden ist. Den Königsrichter bezeichnet er wiederholt als seinen »sehr verehrten Vater« und unterrichtet ihn über das politisch-militärische Geschehen in Ungarn. Wenige Wochen später wurde er von MARTINUZZI zu Verhandlungen nach Hermannstadt delegiert und erhielt ein Beglaubigungsschreiben an den Rat mit auf den Weg.³⁵ In den Jahren 1545 und 1547 hat er z. T. zusammen mit dem Weißenburger Propst Franz von MEDIASCH mit dem türkischen Tschausch ALI Verhandlungen geführt.³⁶ Auch zur Übernahme von Steuern und Kontributionsgeldern hat ihn MARTINUZZI in seiner Eigenschaft als Schatzmeister wiederholt verwendet.³⁷

Ein besonders staatswichtiger Auftrag wurde ihm im Jahre 1547 zuteil, als er zusammen mit dem angesehenen Hermannstädter Peter HALLER in Gesandtschaft zu Kaiser KARL V. abgeordnet wurde, der nach der Niederwerfung des schmalkaldischen Bundes gegen Ende des Jahres in Augsburg Reichstag hielt.³⁸

³² *Quellen* a. a. O. Bd. 3, S. 64 »dum in arcem ascendimus et d. mag. Johannes et d. Gaspar Deack etiam ascendit«. Vgl. auch KLEIN *Ein Besuch Honters auf der Törzburg*. Siebenbürg. Vierteljahrsschr. 60. 1937. S. 96—97.

³³ *Quellen*, Bd. 3. S. 138: »Als der her der richter zeum ersten Mal zeu der kinnigin ist geozogen, szo ist dem Gasper Diack 1 Deckelthuch vorehrt worden.«

³⁴ Staatsarchiv Hermannstadt, Collectio posterior Nr. 442.

³⁵ Ebenda, Collectio posterior Nr. 435.

³⁶ *Quellen* a. a. O. Bd. 3. S. 282. u. 392.

³⁷ *Ebenda* Bd. 3. S. 263., 269., 352. — Staatsarchiv Hermannstadt, Collectio posterior Nr. 1980.

³⁸ Vgl. über diese Gesandtschaftsreise G. GÜNDISCH: *Peter Haller, Bürgermeister von Hermannstadt und Sachsengraf (1490?—1569)*. Deutsche Forschung im Südosten. Bd. 3. 1943. S. 99. ff.

In Siebenbürgen erachtete MARTINUZZI damals den Zeitpunkt für gekommen, durch Anschluß an das auf der Höhe der Macht befindliche Haus HABSBURG die drückenden Fesseln der türkischen Suzeränität abzuschütteln. Die Denkschrift, in welcher diese Gesichtspunkte sehr wirkungsvoll herausgearbeitet wurden, stellt dem staatsmännischen Vermögen ihres Urhebers ein glänzendes Zeugnis aus.³⁹ Wenn ihr auch kein unmittelbarer Erfolg beschieden gewesen ist, so hat sie doch in den folgenden Jahren den Gang der siebenbürgischen Politik richtunggebend bestimmt. Das politische Konzept dieser Denkschrift geht wohl auf MARTINUZZI selber zurück. Ihr rethorischer Schwung und die patriotische Einkleidung könnte aber von PESTER stammen, der in seiner öfter zitierten Vorrede dort, wo er über das Elend seines Vaterlandes spricht, ähnliche Töne anschlägt und sich als ein hervorragender Stilist erweist.

Über die Verbindungen PESTERS zu den humanistischen Kreisen in Siebenbürgen liegen aus dieser Zeit noch einige Zeugnisse vor. Am 10. November 1549 schreibt ihm Anton VERANCICS aus Krakau und ersucht um seine Unterstützung bei den Nachforschungen nach dem Verbleib der vierten und fünften Dekade von BONFINIS ungarischer Geschichte, deren erste drei der Bistritzer Martin BRENNER im Jahre 1543 in der Offizin Robert WINTER in Basel in Druck gegeben hatte.⁴⁰ VERANCICS war damals gerade im Begriff, den Frontwechsel zu FERDINAND vorzunehmen, der ihm nachmals eine so glänzende Karriere eröffnen sollte. Vielleicht ist es daher nicht ohne eine gewisse Ironie gemeint gewesen, wenn er den Freund, für den er in diesem Brief mehrere Male die vertraute Anrede »mi Gaspar« gebraucht, trotzdem bat, sich für ihn bei MARTINUZZI zu verwenden. Aus der ganz trümmerhaften Überlieferung, die über die geistigen Beziehungen des Kaspar von PEST vorliegt, ragt noch ein Schreiben des Franz DAVID »ad insignem pietate et eruditione virum Casparem Pesthinum, consiliarium ac protonotarium Locumtenentis regiae majestatis in Hungaria« aus dem Jahre 1550 hervor, das einer Elegie des DAVID auf seinen Gönner Franz von MEDIASCH, Propst zu Weißenburg, vorangestellt ist.⁴¹ Da er wisse, schreibt hier DAVID, daß der »vir humanissime« zeitlebens für die wahre Religion und für die Eintracht der siebenbürgischen Kirchen eingenommen gewesen sei, zweifle er nicht, daß PESTER angesichts solcher Drangsale, der die Kirche ausgesetzt sei, von Schmerzen und Seufzern überwältigt werde. Es habe sich aber erwiesen, daß inmitten solcher Stürme, die zum Ruin von Reichen und Staaten führten, das Wort Gottes und die Sakramente richtig verwaltet werden. Es sei nun bekannt, daß PESTER jene immer gefördert habe, die der Lehre der Kirche ergeben sind. Er wolle infolgedessen auch diesen zugezählt werden und ersuche daher, ihn in seinen Bestrebungen bei seinem Mäzen (Franz von MEDIASCH) zu unterstützen.⁴²

³⁹ Abgedruckt bei SZILÁGYI S.: *Monumenta Comititalia Transsylvaniae*. Bd. 1. Budapest, 1875. S. 230—233.

⁴⁰ VERANCICS *Összes munkái*. a. a. O. Bd. 6. S. 349. und 352—3. — *RMK* III. 344.

⁴¹ JAKAB: *Dávid Ferencz emléke*. Bd. 2. Budapest, 1879. S. 24.

⁴² Wir haben diesen Auslassungen des DAVID etwas mehr Raum gegeben, weil sie Einiges über die Stellung PESTERS inmitten der reformatorischen Bewegungen der Zeit aussagen. Wenn Ad. SCHULLERUS (*Das Mediascher Predigtbuch*. Arch. Vereins siebenbürg. Landesk. Bd. 41. 1924. S. 157. Anm. 4) behauptet, PESTER werde in diesem Schreiben von DAVID als »Vertreter des Wortes Gottes« und als »rechter Verwalter des Sakraments« gefeiert, so kann dies nur einer flüchtigen Interpretierung des Briefinhalts entspringen. Tatsächlich ist davon gar keine Rede. PESTER erscheint hier vielmehr durchaus als Anhänger der alten Kirche. Auch die Auffassung von HORVÁTH János,

Zu dem Bilde, das man sich von einem Vertreter des Humanismus im Zeitalter des Feudalismus macht, gehört die noch ganz ursprüngliche Freude an eigenem Bücherbesitz. Auch Kaspar von PEST scheint von diesem echt humanistischen Streben erfaßt gewesen zu sein, wie aus einer Aufzeichnung in den nach so vielen Seiten hin aufschlußreichen Kronstädter Stadthannenrechnungen zu entnehmen ist. Dort ist jedenfalls eine Nachricht überliefert, daß er sich im Jahre 1550 durch einen niederen städtischen Kirchendiener, den Kampanator, vier Bücher einbinden ließ.⁴³ Leider erfahren wir nicht, um welche Werke es sich dabei gehandelt hat. Als zweifellos zur Bücherei des Kaspar von PEST gehörend können gegenwärtig nur zwei Werke von EUSEBIUS und der Lyoner Druck *Apophthegmatum sive scitedictorum libri sex* aus 1531 identifiziert werden. Die EUSEBIUS Bände liegen heute in der Bibliothek der Klausenburger Filiale der Akademie der R.V.R., wohin sie aus den Beständen der ehemaligen Jesuiten-Akademie von Klausenburg (Ende des 16. Jahrhunderts) geraten sind. Der Lyoner Druck befindet sich in der Bibliothek des ehemaligen evang. Gymnasiums A.B. in Schässburg, die von der Zentralbibliothek der Region Kronstadt verwaltet wird. Wie aus der Namenszeichnung hervorgeht hat Kaspar von PEST diese Werke 1534 (den Lyoner Druck) bzw. 1536 erworben.

Als erster Sekretär bzw. als Protonotar des Bruders Georg MARTINUZZI hat Kaspar von PEST an den Verhandlungen teilgenommen, die im Sommer 1551 zur Übergabe Siebenbürgens an FERDINAND I. und zum Einmarsch eines habsburgischen Heeres unter dem General CASTALDO nach Siebenbürgen führen sollten. Zusammen mit Nikolaus KORNIS war er z. B. im Oktober 1550 dieserhalb in Hermannstadt in diplomatischer Mission tätig.⁴⁴ Später wurde er von MARTINUZZI und CASTALDO zum Austausch persönlicher Botschaften verwendet.⁴⁵ Eine eigentümliche Rolle scheint er in den Begebenheiten gespielt zu haben, die in den frühen Morgenstunden des 17. Dezember 1551 zur Ermordung MARTINUZZIS in seinem Schloß in Winz (Alvinc) führten. PESTER ist vor der Geschichte mit dem Odium belastet, seinen bisherigen Brotgeber MARTINUZZI des Paktierens mit den Türken beschuldigt und durch diese Denunziation CASTALDO den entscheidenden Vorwand zu seinem heimtückischen Vorgehen in Winz geliefert zu haben.⁴⁶ Das uns hier zur Verfügung stehende Quellenmaterial verwehrt es, zu dieser Frage in begründeter Weise Stellung zu nehmen. Es liegt aber folgender Tatbestand vor. Am 16. Oktober berichtete CASTALDO an FERDINAND I., daß er in der gleichen Nacht von einem Sekretär des Bruders Georg aufgesucht worden sei und von diesem unter dem Siegel völliger Geheimhaltung von einem beabsichtigten Verrat MARTINUZZIS Nachricht bekommen habe, der Siebenbürgen den Türken in die Hände spielen und sich selber die ganze Macht vorbehalten wolle.⁴⁷ Der sehr erregte Sekretär sei willens gewesen

A reformáció jegyében. Budapest, 1953. S. 351, wonach Kaspar von PEST den DAVID zum Studium in Wittenberg angeeifert habe, ist unseres Erachtens nicht stichhältig.

⁴³ *Quellen* a. a. O. Bd. 3. S. 559.

⁴⁴ Staatsarchiv Hermannstadt, Collectio Posterior Nr. 541.

⁴⁵ Vgl. *Történelmi Tár*. 1880. S. 663. ein Schreiben des Bruder Georg an CASTALDO »Quae dominatio vestra illustrissima per Casparem Pesthiensem, secretarium meum nunciavit, intellexi abunde«.

⁴⁶ Vgl. SCHULLER, J. K.: *Die Verhandlungen von Mühlbach im Jahre 1551 und Martinuzzis Ende.* Hermannstadt, 1862. S. 53. Anm. 128. und HUBER, A.: *Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand im Jahre 1551 und Bruder Georgs Ende.* Arch. österr. Gesch. Bd. 75, 1889. S. 527.

⁴⁷ PRAY, G.: *Epistolae procerum regni Hungariae.* Bd. 2. Pressburg, 1806. S. S. 307—313.

seinen bisherigen Herrn zu verlassen. Er, CASTALDO, habe ihm für seine Eröffnungen im Namen des Königs Dank gesagt und ihn bewogen, seinen Dienst bei MARTINUZZI weiter zu versehen.⁴⁸ Ognieslav UTIEŠENOVIC hat in seiner Biographie MARTINUZZIS⁴⁹ diesen Sekretär in der Person des Marc Antonio FERRARI erkennen wollen, den CASTALDO selber wenige Monate früher dem Bruder Georg als Sekretär für die italienische Sprache beigegeben hatte und der dann in der verhängnisvollen Nacht tatsächlich den ersten Dolchstoß gegen MARTINUZZI geführt hat. Dieser Identifizierung steht aber eine Aussage dieses selben FERRARI entgegen, der später bekannt hat, daß ein anderer Sekretär dem General CASTALDO über die vermeintlichen Absichten MARTINUZZIS Nachricht gegeben habe.⁵⁰ Auch liegt ein gleichzeitiges Zeugnis des Adligen FARKAS de Harina vor, wonach Kaspar von PEST einem Dritten gegenüber sich in nahezu der gleichen Weise über den Bruder Georg geäußert habe, wie es CASTALDO gegenüber der Fall gewesen war.⁵¹ Beide Aussagen stammen auffallenderweise aus der gleichen Zeit kurz vor dem Beginn der Unternehmung gegen Lippa. Belastend für PESTER muß auch der Umstand wirken, daß er unmittelbar nach der Ermordung seines Herrn sich meistens in der Umgebung des Generals aufgehalten, dem er sich gegen Ende des Monats auch auf seinem Zug nach Schäßburg anschloß. Von Schäßburg aus wandte sich Kaspar von PEST sodann in einem vom 5. Januar 1552 datierten Schreiben an König FERDINAND I. und trug diesem seine Dienste an.⁵² Zu gleicher Zeit schrieb auch CASTALDO, ebenfalls aus Schäßburg, an FERDINAND und empfahl Kaspar von PEST als den früheren Sekretär MARTINUZZIS in warmen Worten für den königlichen Dienst.⁵³ Die Parallelität dieser beiden Schreiben ist in die Augen fallend und die Zusammenhänge sind hier fast mit den Händen zu greifen. Kurz vorher hatte FERDINAND seinem siebenbürgischen General Weisung gegeben, alle an der Aufdeckung des vermeintlichen Verrates beteiligten Personen zu schützen und für ihren Unterhalt aufzukommen.⁵⁴ Diese am 27. Dezember 1551 erlassene Weisung dürfte am 5. Januar 1552 noch nicht zur Kenntnis CASTALDOS gelangt sein. Er hat sich später aber offenbar daran gehalten, denn in den folgenden Monaten scheint Kaspar von PEST im Gefolge des Generals geblieben zu sein, von dem er wiederholt in Verwendung genommen wurde. CASTALDO hat sich seiner Sprachkenntnisse namentlich zu Verhandlungen mit den Gesandten der Moldau und Walachei sowie mit den Türken bedient.⁵⁵

In der Umgebung CASTALDOS mag Kaspar von PEST auch mit den zur Neuorganisation der siebenbürgischen Finanzverwaltung ins Land gekommenen habsburgischen Kommissaren Georg WERNHER und Paul

⁴⁸ *Ebenda.*

⁴⁹ *Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenović genannt Martinusius.* Wien, 1881. S. 114.

⁵⁰ HUBER, A.: *Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand* usw. a. a. O. S. 527 nach *Magyar Történelmi Társ.* Bd. 23. S. 243—258.

⁵¹ Der Bericht des FARKAS de Harina zitiert von SCHULLER a. a. O. S. 53. Anm. 4.
⁵² Staatsarchiv Wien, Repertorium Hungaricum S. 557, vgl. auch Og. UTIEŠENOVIC a. a. O. S. 113 und Anm. 1. — Die Hinweise auf handschriftliche Quellen aus Wiener Archiven erfolgen auf Grund von Archivforschungen, die der Verfasser noch in der Zeit unmittelbar vor Ausbruch des zweiten Weltkrieges dort vorgenommen hat.

⁵³ Staatsarchiv Wien, Repertorium Hungaricum S. 557.

⁵⁴ SCHULLER a. a. O. S. 73.

⁵⁵ VERESS, A.: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești.* Bd. 1. Bukarest, 1929. S. 109. u. 118.

BORNEMISZA in Föhlung getreten zu sein. Auf das Votum dieser Kommissare wurde im Oktober 1552 der Hermannstädter Bürgermeister Peter HALLER mit dem Amt des siebenbürgischen Schatzmeisters betraut, während Kaspar von PEST zum Gegenschreiber ernannt und damit in die Mitverantwortlichkeit des Thesaurariats gestellt wurde, in dem er über die gesamte Geldgebahrung gleich dem Schatzmeister Rechnung zu föhren hatte und in alle mit dem Dienst zusammenhängende Angelegenheiten Einblick nehmen sollte.⁵⁶ Am 20. Dezember wurden diese Abmachungen, kraft welcher PESTER und HALLER auf diesem Gebiet in die unmittelbare Nachfolge MARTINUZZIS einrückten, von FERDINAND I. bestätigt.⁵⁷ Die mit der Führung des siebenbürgischen Thesaurariats betrauten Männer waren alte Bekannte und sie dürften ihre neue Tätigkeit, deren Gang in einer Instruktion genau festgelegt war, alsbald eifrig aufgenommen haben. Leider ist darüber im Einzelnen aber sehr wenig bekannt, weil sie nur von kurzer Dauer war. Denn schon nach Jahresfrist legte Peter HALLER seine Betraung nieder, in dem er sein Alter und geschwächte Gesundheit vorschützte. König FERDINAND nahm seine Abdankung nach einigem Zögern schließlich zur Kenntnis, den Gegenschreiber Kaspar von PEST aber wünschte er ausdrücklich zu behalten.⁵⁸ HALLERS Rechnungslegung wurde darauf mit den Aufzeichnungen PESTERS konfrontiert und ihm schließlich, nachdem er einige fehlende Quittungen beigebracht hatte, die Entlastung erteilt.⁵⁹

Am 20. November 1553, nach dem erfolgten Rücktritt HALLERS, wurde Kaspar von PEST als Anerkennung für seine Dienstleistungen mit einigen Besitzungen aus dem Erbe der Vizaknai, darunter Calvasär-Hidegvíz und Hárangláb-Harangláb gegabt.⁶⁰ Bald sollte auch er indes den Undank des Hauses Habsburg zu spüren bekommen. Im Herbst 1553 war der Kammergraf von Baia Mare — Nagybánya Petrus LITERATUS de SZENTGYÖRGY festgenommen worden, weil er in den gegen die habsburgische Herrschaft gerichteten Aufstandsversuch siebenbürgischer Adligen verwickelt war. Wohl in seiner Eigenschaft als Leiter des siebenbürgischen Thesaurariats in der Zeit nach dem Ausscheiden Peter HALLERS und vor der Übernahme des Schatzmeisteramtes durch Ladislaus VASS ließ Kaspar von PEST den Petrus LITERATUS aus unbekanntem Gründen aus der Haft entkommen. Darauf erließ der Hof unter dem 9. April 1554 einen Haftbefehl gegen ihn.⁶¹ Wie und ob sich PESTER diesem Arretierungsbefehl entzogen hat, ist ungewiß. Im Herbst 1554 taucht er jedenfalls in Hermannstadt auf, wo er Ende September der in der Stadt furchtbar wütenden Pest erlegen sein muß. Denn am 3. Oktober ließ die Stadtverwaltung die Habseligkeiten des Verstorbenen nach Weißenburg schaffen, wo vielleicht noch Verwandte von ihm lebten.⁶²

⁵⁶ Hofkammer-Archiv Wien, Liber regius 1552—1575, S. 76. f. Vgl. auch ENGEL, J. Chr.: *Geschichte des ungarischen Reichs*. Bd. IV. Halle, 1798. S. 66—67., 79—82 und EMBER Gy.: *Az újkori magyar közigazgatás története*. Budapest, 1946. S. 403 f.

⁵⁷ Ebenda.

⁵⁸ Hofkammer-Archiv Wien, Akten der siebenbürgischen Hoffinanz.

⁵⁹ SZILÁGYI S.: *Török-magyarkori államokmánytár*. Bd. 1. Budapest, 1868. S. 12.

⁶⁰ Brukenthal-Museum Hermannstadt, Handschriften-Abteilung, Sammlung Rosenfeld.

⁶¹ Staatsarchiv Wien, Repertorium Hungaricum S. 642.

⁶² Staatsarchiv Hermannstadt, Konsular-Rechnungen VII. R. 1554, fol. 31 r »misso Antonio Albam cum rebus defuncti Casparis Pesthiensis, expensis denarios 50.« — Es ist u. a. ein Bruder von ihm bezeugt, namens Joseph.

Auf diese Weise endete das Leben dieses Mannes, dessen bewegten Ablauf in dem Zeitraum von 1536—1554 wir hier nachzuzeichnen bemüht waren. Es mag an dieser Stelle vielleicht noch ein Hinweis auf das Wappen Kaspar PESTERS Platz finden, das auf einer Urkunde im Bistritzer Stadtarchiv erhalten geblieben ist.⁶³ Das feingeschnittene Wappen im Stil der Renaissance zeigt einen quergeteilten Schild mit einer wachsenden Gemse bzw. einem Hirsch im oberen Feld, während das untere Feld drei stilisierte Lilien aufweist. Umschrift in Minuskel: »Gaspar Pestiensis.«

Der Lebensgang des Kaspar von PEST läßt eine für den Kreis der gelehrten Kleriker des ausgehenden 15. und der ersten Dezennien des 16. Jahrhunderts kennzeichnende allgemeine Entwicklungslinie erkennen. Ihre Ausbildung als geschulte Schreiber und formgewandte Stilisten weist diesen Klerikern in der sich eben ausbildenden Behördenorganisation des in einer Umformung gewaltigen Ausmaßes begriffenen staatlichen Apparates ein neues Feld der Betätigung zu. Es ist besonders das Bereich der ungarischen bzw. der siebenbürgischen Finanzverwaltung, das Thesaurariat, wohin zahlreiche Vertreter dieser humanistischen Bildungsschicht drängten.⁶⁴ Diese verweltlichten Elemente geistlicher Herkunft sind es gewesen, die den Prozeß der Laizisierung der Bildung vorwärts getrieben haben, die Schrittmacher eines neuen Beamtentums, in welchem schließlich die neue weltliche Bildungsschicht zuerst Gestalt gewonnen hat.⁶⁵

ANHANG

Vorrede

zu des Johannes HONTERUS *Epitome adagiorum* (Coronae 1541) nach dem in der Bibliothek des Evang. Presbyteriums A. B. in Kronstadt (Rumänische Volksrepublik) befindlichen Exemplar dieses Werkes.

GASPAR PESTHIENSIS STUDIO SIS CORONENSIBUS SALVTEM

Cum mihi per tempestates bellorum, quae statim post obitum serenissimi Principis, quondam Domini Ioannis Regis Vngariae subsecutae sunt, in Vngariam exeundi facultas nulla esset: videremque malum hoc in dies manare latius, urbes Transylvaniae mecum ipse circumspiciebam ubi hoc temporis quo a patria abessem, in honesto otio consumerem. Inter cogitandum subit mihi in mentem vetus illa necessitudo, quae iam inde ab aliquot annis inter me et Coronenses intercesserat: cuius recordatione permotus, huc me potius quam alio conferre volui: ut ex eorum studiis vulnere charissimae patriae grauissime percussus, medicinam tanti doloris peterem, caperemque hanc honestissimam otii mei oblectationem. Quorum consuetudo ita mihi iucunda fuit, ut non modo omnes molestias

⁶³ Staatsarchiv Klausenburg, Archiv der Stadt Bistritz, Urkunden 12/1549 Mai 11. Ich verdanke diesen Hinweis ebenfalls Prof. JAKÓ, von dem auch die Siegelbeschreibung stammt.

⁶⁴ KUBINYI A.: *A kincstári személyzet a XV. század második felében*. Sonderabdruck aus: *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest, 1957. S. 36.

⁶⁵ Über die Bildungsschicht in Siebenbürgen und den Prozeß ihrer Verweltlichung bis zum Ende des 17. Jahrhunderts arbeitet Prof. JAKÓ Zsigmond in Klausenburg, dessen Gedanken wir uns hier verpflichtet wissen.

ex animo docta eorum conseruatione absterserint: sed effecerint mollem etiam ac iucundam peregrinationem. Et certe si aliqua ciuitas, patria excepta, mihi chara fuit, Coronam hanc semper amari plurimum: tum propter auium summam erga omnes humanitatem, tum uero quod bonis disciplinis diligenter exulta nihil prius uirtute duceret, eamque non uulgari amore amplecteretur. Cum igitur hic frequens in aedibus amici versarer, compendia quaedam ex praestantissimis scriptoribus ad utilitatem studiosorum erudita quadam breuitate compilata conspexi: qua quidem ex re non mediocre animo percepi voluptatem. Nam cum eruditio sine praesidiis librorum nulli facile contingat, locaque illa quae nobis librorum copiam facere consueuerunt, ita a nobis dissita essent, ut aut raro admodum libri ad nos perferrentur, aut etiam allatorum, propter inopiam rei familiaris multis emendi potestas deesset, assiduitate diligentiaque eiusdem effectum est, ut Typographiam uobis utilissimam, et apud nos antea non uisam, suis sumptibus fieri curaret: ut ex bonis authoribus optima quaeque ad cultum ingenii uestri desumpta (ne multum temporis in scribendo amitteretur) typis statim excusa in lucem prodirent. Primum igitur Grammaticam graecam et latinam, unde et recte scribendi et loquendi cognitio uobis contingeret, tanta felicitate edidit: ut ab istis rudimentis quasi per gradus paulatim ad ampliora uobis exurgere liceret. Deinde cum censeret eum qui eloquentiae laude duceretur, earum rerum quae praeceptis dialecticorum et rhetorum eloquentiam, rudem esse non debere: cum ex illa praecepta optime disserendi, hinc uero ornate grauitate copioseque dicendi facultas peteretur, Aristotelem, Hermogenem, Ciceronemque et Quintilianum, earum disciplinarum facile principes secutus, ea in quibus tota uis praeceptorum consistere uidebatur, ad usum omnium studiosorum, in utraque lingua legendum proposuit. Quid autem obsecro iure sanctius? quid legibus utilius? quae uitiorum emendatrices sunt, comendatricesque virtutum. Itaque cum illas ad salutem ciuium, ciuitatumque incolumitatem, uitamque hominum et quietam et beatam conditas esse constaret, Sententias ex libris Pandectarum Iustiniani ut aditum nobis ad omnes libros iurisprudentiae aperiret: una cum sententiis diui Aurelii Augustini doctoris celeberrimi, qui liber totus certe pius, et eruditione plenus est, non ita multo post eius officina emisit. Sententiae porro Publii mimographi, Enchiridionque Xisti, et Disticha Catonis cum aliquot opusculis Senecae postea sunt subsecuta: in quibus tanta est uenustas, ut si quis ea quae in illis continentur, ad amorem usitati sermonis traxerit, nihil fieri possit iucundius. Et non solum catalogum eorum librorum, qui haetenus in lucem aliorum quoque opera emerserunt, recenseam: Sententias catholicas Nili Monachi Graeci antea nunquam impressas, ex uetusto quodam exemplari nobis quasi denuo peperit: editurus propediem alios quoque authores Graecos, ex quorum lectione studiosi non mediocris accedet eruditio. Sed quid de Geographia dicam? disciplina ad cognitionem omnium bonorum authorum ualde necessaria: quam si quis sua laude, propter summam eius utilitatem fraudauerit, tum primum erroris sui ueniam non sine pudore deprecabitur, cum in consuetudinem doctorum, aut ipse, aut eius scripta inciderint. Et hanc itaque ad typum uniuersalis geographiae, una cum imaginibus constellationum expressam non solum uidens amantissimi studiosi: sed etiam diligenter (ut uideo) discitis. Accessit his nunc Epitome Adagiorum ex doctissimi uiri Erasmi Roterodami Chiliadibus congesta. Cum enim ueterum philosophorum historiorumque et poetarum libri adagiis et paroemiis passim referri essent, illasque ad solidam eruditionem plurimum pertinere arbitraretur: non inutile uisum est, si ex illo immenso libro, qui et ad lectionem iuuentuti grauis esset, et facultas quoque illius habendi paucis daretur, praecipua quaedam, et ad rem intelligendam per necessaria collegisset: ex quorum compendiosa interpretatione in cognitionem similium studiosi facile perducerentur: quae tamen sub ista breuitate ea fide reddita sunt, ut illum ipsum librum prae manibus gestare uideamur. Neque enim uidebatur necessarium esse, ut studio locupletandi libri adijcerentur pleraque, quae nouitiis quidem tironibus molesta, doctioribus uero superflua forent: quod eorum sententiam uel mediocriter eruditus ex proprietate uerborum statim intelligere potest. Et nisi paroemiae et adagia orationum magis illustrem et nescio qua maiestate resultantem efficerent, nunquam neque graeci neque latini illis tantopere fecissent delectati. Quas et Christus ipse nobis commendasse uisus est, cum ad modum paroemiae plerumque suum sermonem temperaret. Quem admodum enim picturae, quae ex coloribus adiutae, et facierum grata uenustate exornatae, spectatorem non solum uoluptate quadam afficere solent: sed et oculos in eius admiratione rapere: Sic et oratio, quae si paroemiis modeste distincta fuerit, non modo aures satietate non afficiet, uerum etiam animum multa adhuc audire cupientem iucunda expectatione retinebit. Nihil igitur paroemiis in oratione acrius, nihil incitatus: quarum usus in congressu quoque familiari tantum elucescit, ut is demum et urbanus et salibus abundans merito existimari debeat, qui paroemiarum commodissimum usum habuerit. In his itaque exercenda memoria est: in his ediscendis paranda eruditio. Quare optimi studiosi, pro meo

erga uos amore singulari diligenter moneo, ut libellum hunc nocturna diurnaue manu uos uersare ne pigeat: ut assidua lectio et uobis maiorem facultatem adagiorum pariat, et colligendi quoque labor ex studiis uestris non omnino perditus esse uideatur. Neque unquam assentiamini eorum dictis, apud quos nihil ingenuum esse potest, nisi quod cum sordido quaestu fuerit coniunctum: qui liberalia quoque studia ab utilitate tantum, non illa quidem honesta, sed plane illiberali, contempta etiam linguarum cognitione metiuntur: ut tantum illam accessionem uirtutis, quam ex studiis uestris uos consecuturos uident, modis omnibus impediunt. Sed ut Socratem dicere solitum accepimus, perfectum sibi opus esse, si quis satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendae percipiendaeque uirtutis. Ita ego, si monitis meis paruieritis, confido uos contemptis illorum iudiciis, ad metam quam assequi cupitis, facile peruenturos. Si quid uero, quod ad originem adagiorum ac naturas rerum (unde desumpta sunt prouerbia) pertinet, studio breuitatis est praetermissum, fidus praeceptor, aut ipsae adagiorum Chiliades id facile diligentibus interpretatione supplebunt. Cupio nos omnes bene ualere. Coronae.

FABÓ IRMA

A Munka Szemléje

(1905. febr. 15.—1908. ápr. 29.)

„Az ember munkája felett tartunk szemlét a kultúrélet minden terén. . . Munkát szemléltetve munkára buzdítunk. . . Mérnökök, orvosok, írók, jogászok, gyakorlati szakmák képviselői figyelik kultúréletünk minden munkáját, tudással fegyverzett szemünket nem téveszti meg család perspektíva, közelfekvők nagysága, távol dolgok látszólagos kicsinysége. . .” — magyarázza a lap címét e „merőben újszerű vállalkozás első termékének”, az első évfolyam első számának beköszöntőjében a szerkesztőbizottság. Megindításakor FÓNAGY Ödön a főszerkesztő, OSVÁT Kálmán a felelős szerkesztő, de utóbbi helyét kisértve (1905. márc. 31-én) BALOG N. Imre foglalja el. Addigra a kezdetben nagyszámú és igen eltérő neveket egyesítő szerkesztőbizottság¹ is „szűkebb-körűvé” zsugorodik, majd ugyanazon év december 15-én teljesen DINER-DÉNES József és BALOG N. Imre szerkesztői irányítását jelenti be. Túlnyomó befolyásuk azonban már az év folyamán korábban kezdődött, s így alakul a lap mindinkább azzá, ami következő évi beköszöntőjéből is kitetszik: „független szocialista”,² nem hivatalos szociáldemokrata orgánummá.

Mi érlelhette meg 1904 végére a kezdeményezők elhatározását, hogy ilyen folyóiratot indítsanak — nyilván nem tőkeerős vállalkozásként és hangsúlyozottan nem haszonlesésből?³ Még érvényben van az 1848. XVIII. tc.-ben foglalt sajtótörvény, amely politikát tárgyaló laptól tízezer korona kauciót követel, és a politikai pártok sem mind elég erősek ahhoz, hogy e porondon

¹ Az említettekén kívül többek között BÁRDOS Artur, ELEK Artur, FENYŐ Miksa, FÖLDES Béla, OSVÁT Ernő, SZILÁGYI Géza, SZINI Gyula, VIDOR Jenő szerepeltek benne, de „a szerkesztésben közreműködött” például BOSNYÁK Zoltán min. osztálytanácsos, DINER-DÉNES József, GÁRDOS Mariska, GODA Géza, GRATZ Gusztáv, EDVI ILLÉS Aladár, KERNSTOCK Károly, PAKOTS József, POLLÁK Illés, BÉDI SCHWIMMER Róza, TELCS Ede, VÁMBÉRY Rusztem, IGNOTUS, VÉSZI József, sőt WOLFNER (FARKAS) Pál is.

² Ld. POGÁNY József: *Kultúra — álkultúra*. Bp. 1962. POGÁNY József életrajza GERÉB Lászlótól: 311. l. A felszabadulás óta egybeütt történet említések részben a századeleji munkásmozgalmi sajtóhoz sorolják *A Munka Szemléjét* (pl. KATONA Ferenc-DÉNES Tibor: *A Thália története*. Bp. 1954. 92. l. *A magyar munkásmozgalmak történetének válogatott dokumentumai*. 3. köt. Bp. 1955. 595. l.), míg MUCSI Ferenc: *A magyarországi munkásmozgalmak az 1905—1906. évi politikai válság időszakában* című kandidátusi disszertációjában (Kézirat. 1963. 615. l.) „szocialista jellegű társadalomtudományi lap”-nak nevezi, egyben az ortodox marxizmus legfőbb védelmezőjének, holott teljes keresztmetszetében nemcsak a lap nem mutat dogmatizmust, de DINER-DÉNES József a maga részéről határozottan ki is jelenti, hogy „nem ortodoxiából, hanem az autoritásból való hit miatt ragaszkodom a Marxi történelmi materializmushoz, nem tudományos felismeréseim alapján.” (1907. 14. sz. 6. l.)

³ 1906. 24. sz. dec. 31. 1. l. „Nem a hasznot keressük! Célunk a szociális eszmék győzelme.” Előzőleg is (1905. 3. sz. márc. 15. 2. l.) ostromozza egy cikk azt az érdekhajhászó közfelfogást, hogy nem a pálya — a siker boldogít.

marakodjanak, hiszen a *Népszava* is úgy válik majd — de csak 1905. április 1-én — napilappá, hogy a feltételül kitűzött huszonötezer előfizető helyett tizenegyezerrel kell megelégednie.⁴ A dualizmus-kori politikai mesterkedések „zenebonájában” feudális hangok keverednek a szabadelvű párt „higitott liberalizmusának”⁵ szólaival; politikai, gazdasági, művelődési — tehát társadalmi — állapotaink maradisága a lakosság többségének nyomorát és jogfosztottságát állandósítja. A századforduló táján előtérben levő főbb nemzeti követelések: az Ausztriától független vámterület, a hadsereg magyar ezredeinek magyar vezényleti nyelve, az újonclétszámot arányosan szabályozó véderőtörvény, az önálló magyar jegybank, a kiterjesztett választójog, a progresszív adórendszer az erőszakos gróf TISZA Istvánnak 1903. október végétől 1905. január végéig tartó miniszterelnöksége idején is mind megrekedtek a nagybirtokos és dzsentri többségű parlament tehetetlenségének kátyújában. A polgárság értetlenül, tétovázva állt a forgatagban, „szolgálatára azoknak, akik őt is, a munkásságot is egyformán el akarják tiporni. . .”⁶ Maroknyi csapat kísérli meg „a második reformnemzedékből”⁷ a századfordulótól kezdve, hogy nekitámadjon közállapotaink egy-egy undok hidrafejének, és a kor eszméiramlatainak sokféle árnyalatát követve felvilágosító igyekezetük is más-más hangsúlyt kap. Minden szocialista jellegű megnyilvánulás eleve béklyókkal találkozik: 1904-ben már kötetben kerül nyilvánosságra a rendőrség jelentése a belügyminiszterhez *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmakról az 1903. évben*, és ezek az azontúl is évente megjelenő dokumentumok részletesen számbaveszik a szocialisták sajtóját és más nyomdatermékeit. Haladó nézetek terjesztéséhez tehát csak úgy lehet némi szabad mozgást (illetve sókimondást) biztosítani, ha a céger nem nyíltan elkötelező. Ilyen szándék egyébként *A Munka Szemléje* esetében, különösen eleinte, nem is volt; alcíme még 1907-ben is óvatosan *Társadalompolitikai, tudományos, irodalmi, művészeti és közgazdasági folyóirat*, és nyíltan harcot hirdet ugyan a reakció ellen,⁸ de csak utolsó, töredék évfolyamába lépve nyilvánítja ki, hogy „szociáldemokrata lap lesz, mint eddig. A szociáldemokrata párt céljaiért harcol a marxizmus fegyvereivel.”⁹ Addig a főszerkesztőt kötelezi ugyan a párttagság,¹⁰ de a

⁴ Révész Mihály: *Fél évszázad*. 2. kiad. Bp. [1947]. 45. l. *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* 3. köt. 289., 291. l.

⁵ [Czóbel Ernő] T. E.: *A megvesztegetett forradalom*. A Munka Szemléje. 1907. 34. sz. nov. 9. 1—2. l.

⁶ Goda Géza: *A választói jog küzdelme*. Uo. 1905. 13. sz. szept. 15. 1—2. l.

⁷ Horváth Zoltán: *Magyar századforduló*. Bp. 1961. 14—15. l. „. . . ennek a másodiknak is az erkölcsi erő, az igazság tudata, a nagy kulturális felkészültség szerezte meg azt a kivételes helyzetet, hogy . . . olyan tekintélyre növekedett, amelyet a rend urai a maguk számára a legnagyobb veszedelemnek ítéltek.”

⁸ 1906. 24. sz. dec. 31. 1. l. „A megerősödött reakcióval szembe helyezük a megerősödött harc eszközeit. . . Programmunk a régi: törhetetlen harc a feudális Magyarország ellen. Az új dolgozó Magyarország megteremtése.”

⁹ 1907. 40. sz. dec. 21. és 1908. 1. sz. jan. 11. „Olvasóinkhoz! . . . A Munka Szemléje Magyarország proletariátusának érdekeiért küzd. A feudalizmus ellen, a kapitalizmus ellen.” 1907. február közepétől a lap a párt Világosság nyomdájában készül.

¹⁰ Diner-Dénes akkor nem tartozott „a szociáldemokrata párt értelmiségi vezetői közé”, ahogyan Tömörny Márta említi (*Új vizeken járok*. Bp. 1960. 31. l.); állandó pártfunkciója nem volt, s nem is lehetett volna utóbb említett állásában, mert a párt még a bizalmiaknál is ellenezte, hogy rendszeresen polgári lapoknak dolgozzanak. (*A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1908. évben*. Bp. 1909. 233—234. l.) A pártiskolán 1907/8-ban előadta a gyakorlati politikát (uo. 108. l.) és 1907 augusztusában egyike volt a II. Internacionálé stuttgarti kongresszusának bizottsági munkájában résztvevő küldötteknek.

cikkéért a szerző felel, mert „*A Munka Szemléje* nyílt teret enged a keretébe tartozó összes és különösen a szociálpolitikára vonatkozó kérdések megvitatásának, a szabad vélemény nyilvánításának. Az egyes cikkek közlése nem jelenti egyben a szerkesztőség állásfoglalását. . .”¹¹

E lap megindításakor a Szociáldemokrata Pártnak még nincs tudományos folyóirata (a *Szocializmus* 1906. november elején indul), haladó nézetek terjesztésére már korábban kudarcba fulladt rövidéletű próbálkozások után — mint a SZILÁGYI Géza szerkesztette *A Polgár* (1900. dec. 23 — 1901. febr. 24), amelyben Viharos [GERŐ Ödön] hadakozik a nagybirtokos OMGE ellen, és amelybe THURY Zoltán is írt — alig marad tér. A Társadalomtudományi Társaságnak egyébként is szűkebb, magasabb műveltségű körhöz szóló folyóirata, a *Husadik Század*, akkor még jócskán liberális-konzervatív befolyás alatt állt, hiszen szerkesztőjét, GRATZ Gusztávot — akiről később találóan állapította meg VÁMBÉRY Rusztem, hogy „hűsége állandó, csak a tárgy változik”¹² — aligha vonzotta oda más, mint — szerinte — a közjogi küzdelmekbe fulladó politikai élet meddőségének elítélése.¹³ Az *Uj Század* demokrata politikai hetilapként indul VÁZSONYI Vilmos főszerkesztésével 1900-ban, 1903—4-ben kapcsolódik be szerkesztésébe Velszi Bárd [WALLESZ Jenő] és veszi át KADOSA Marcellel, majd utóbbi FARAGÓ Pállal, és lesz „politikai és társadalmi újság”, amely sokszor ostorozza helyesen „szomorú politikai és társadalmi közéletünk” jelenségeit: FARAGÓ Pál például szidja a szociáldemokrata pártvezetőséget, mert csak vár és nem cselekszik;¹⁴ JAURÈS cikkeit is hozza. BRÓDY Sándor *Jövendőjében* ugyan *A forradalom* címmel rovat foglalkozik 1904-ben munkásmozgalmi hírekkel az egész világból, de vegyes világnézetű cikkeknél is helyet adva nem támad céltudatosan (csak megszűnése előtt, 1906-ban működik néha együtt *A Munka Szemléjé*-vel). Ha nem is részletezzük tovább a progresszív irányú lapokat, akkor is beláthatjuk, hogy főleg a liberális vagy úgynevezett demokrata, később szociológus-szociálpolitikus, polgári radikális nézetek megszólaltatásának volt meg a kevés kivétellel szűk, jobbára értelmiségi körben forgó szócsöve. (A *Budapesti Napló* a toleráns VÉSZI József vezetésével nem egysíkú, a szocialista párt- és szakszervezeti sajtót pedig többnyire a mindennapos, szerényebb írói követelményű feladatok töltötték be.) Márpedig *A Munka Szemléje* megindulásakor első sorban a mai fogalmaink szerint helyes, világosan megfogalmazott, sokoldalú, természettudományosan megalapozott ismeretterjesztést óhajtott megvalósítani a műszaki, természet- és társadalomtudományok, a művészet és irodalom terén egyaránt; ezenkívül a hazai közfelfogás szerint legsürgősebb teendők ismertetését és propagálását, a modern kultúra terjesztését és minden irányban harcot „Ocsúország”, a feudális Magyarország ellen. Ez az „egyetemességre” való törekvés hamarosan határozott körvonalakat nyert azáltal, hogy a lap szerkesztője, kiadója, tevékeny cikkírója — mindene DINER-DÉNES József lett, aki e korban felöltön vallotta is magát marxistának, meg alkalmazta is a történelmi materializmus módszerét.

¹¹ A szerkesztőség közleménye az 1905. 5. számtól folyamatosan.

¹² *Dualizmus*. Századunk, 1934. 242—245. l. *A Munka Szemléje* (*A Társadalomtudományi Társaság*. 1906. 15. sz. aug. 15. 10. l.) így jellemzi: „... addig haladóskodott, míg alkotmánypárti képviselő lett.”

¹³ GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora*. Bp. 1934. 2. köt. 102. l.

¹⁴ *A taktika*. 5. évf. 1904. 50. sz. dec. 11.

DINER-DÉNES József (1857—1937) Lipótszentmiklóson született, Bécsben, Drezdában, Párizsban, Brüsszelben tanult: mérnök lett, majd művészettörténész, 1881-ben a Nemzeti Múzeumban archeológus, azután ismét külföldi tanulmányutat tesz (München, Párizs), és 1890 táján a berlini *Freie Bühne* munkatársa. Innen hazatérve csatlakozik az 1891-ben megindított (és 1895-ig megjelenő) *Élet* című irodalmi, művészeti, társadalmi és közgazdasági folyóiratnak VIKÁR Béla, KATONA Lajos, KABOS Ede vezette köréhez; 1890-től kezdve önálló művészettörténeti tanulmányokat is tesz közzé: a legjelentősebb, *Leonardo da Vinci és a renaissance fejlődése* (1906) máig a legegységertelműbben materialista mű.¹⁵ A műbíráló és irodalmi kritika maradt azután a hazai pályafutását végigkísérő mindennapos hivatása: a század elején belépett a *Neues Pester Journal* szerkesztőségébe, s onnan csak 1919-ben vált ki. Aligha szorul magyarázatra, mégis idézhetjük HARKÁNYI Edét, aki 1906-ban világosan ki mondta: „Napjainkban az írók java bérmunkás.”¹⁶ A legtöbb haladó szellemű értelmiségi elhelyezkedett akkor is, ha világnézete nem egészen egyezett munkaadójáéval; egyben a liberalizmus szellemében tiltakozott az ellen, hogy evvel „eladta” magát. A *Journal* csendes, de nagy példányszámú lap volt a Magyarországon inkább németül olvasó kispolgárság meg az osztrák—magyar hadsereg középrétege és a bevándorolt szakmunkások számára: újságíróinak nem biztosított előkelő társadalmi állást, de nyilvánosságot és nevet mégis.¹⁷ DINER-DÉNES napi cikkeiben igazságosságra, méltányosságra törekedett, gyakran lelkesen, de nem túlbecsülően. Barátságos és előzékeny, sohasem hízelkedő, alantasságra képtelen, puritán becsületességű jelleme mindenben megmutatkozott, így közéleti szereplése csúcán, a KÁROLYI-kormány külügyi államtitkáraként kifejtett tevékenységében is. Akkori diplomáciai kiküldetése Párizsba azután emigrációvá vált: a francia szocialista *Populaire* munkatársa lett, majd Amerikába vetődött.

A századforduló világnézet-keresésében DINER-DÉNES József a marxizmus határozott igenléséhez jutott el. Nyugaton szerzett természettudományos és műszaki ismeretei bizonyára meggyorsították útját a történelmi materializmus megértéséhez és alkalmazásához, s ez művészettörténeti dolgozataiból is kitetszik, sőt ezekben néha túlsúlyba is kerül.¹⁸ A műbírálói hajlamnak és a társadalomtudományok aktív, sőt szenvedélyes művelésének összefonódására legkifejezöbben HATVANY Lajos megfogalmazása alkalmazható magyarázatul: „Csodálatos történelmi fenomén, hogy a még fel nem szabadult osztályok lelkiismerete javarészt már felszabadult osztályok tagjaiban rezzent fel először. . . a proletariátusé a polgárságtól különváló intellektuel burzsoában. — A feltörekvő osztály jogaiért való lelkesülés egyértelmű a kor művészetének megértésével. . .”¹⁹ A polgárságtól ugyan sem ő, sem szociáldemok-

¹⁵ Jelentős, hogy mégis megjelenhetett a Művészeti Könyvtár sorozatban, amelye a konzervatív koronghi LIPPICH Elek szerkesztett!

¹⁶ GRENSÓ: *Társadalmi babonák. Közvélemény.* Szabad Gondolat. 1906. aug. 17. (Budapesti Napló. 226. sz.) Bár az úttörő Modern Könyvtár könyvkölcsönző vállalat DINER-DÉNES alapítása volt, van rá gúnyos utalás, hogy nem lett „milliomos”. (Kósza Gyuri: *Regnum Marianum.* A Munka Szemléje. 1907. 19. sz. máj. 13. 14. 1.)

¹⁷ Ld. KRÜCKEN—PARLAGI: *Das geistige Ungarn.* Biogr. Lexikon. 1. Bd. Wien-Leipzig, 1918. 230. 1.

¹⁸ KUNFI Zsigmond: *Szocialista irodalom.* Szocializmus. 1. évf. 16. sz. 1907. jún. 20. 543—544. 1. RÓZSA Miklós: *A lángész természetrajza.* (Diner-Dénes József: *Leonardo da Vinci.*) Budapesti Napló. 1906. 81. sz. márc. 23. 1—3. 1.

¹⁹ *Öt évtized.* Bp. 1961. *Tegnap és ma.* 375. 1.

rata vagy szabadkőműves barátai: SZENDE Pál, HALASI Béla, KUNFI Zsigmond nem szakadtak el, de a különválásnak akkoriban maximálisan progresszívnek nevezett fokát DINER-DÉNESnél biztosította a marxista szemlélet.

A *Munka Szemléjének* 1905—6-ban szerkesztőtársa, majd 1907 végéig főmunkatársa BALOG N. Imre ügyvéd, kora ifjúságától újságíróskodott (szépirodalmi vagy részben kormánytámogató lapok után korszakunkban a *Buda-pesti Naplóba* és a *Jövendőbe* is írt); sajtóperekben baloldaliakat védelmez, ADYNak is ügyvédje, később nagyipari vállalatok jogtanácsosa lesz. Leginkább politikai és a jogász tollára kívánczoló eseményekkel foglalkozik igen eszesen, és neki is tevékeny része van abban, hogy a lap általában oly logikus, szinte a matematikai levezetések módszerével megszerkesztett, világos okfejtésű vitacikkkel és glosszákkal hadakozik minden maradiság, a politikai és kulturális fertő számtalan megnyilvánulása ellen.

A cikk- és szemleírók köre tág: marxista, szociáldemokrata, szabadkőműves, radikális, szociológus, szabadgondolkodó, orvos, mérnök, tanár, zenekritikus — amúgyis csak egy és ugyanaz a maroknyi csapat harcol az országban a reakció ellen, és nézeteik eltérő árnyalatait sokszor szinte egybeolvasztja az azonos ellenfelekkel való hadakozás, meg hogy hasonló korosztályhoz tartoznak (1873—1886 között születtek, alig akad DINER-DÉNESen kívül idősebb, például JÁSZAI Samu: 1859). A lap nevesebb szerzői között fellelhető BOLGÁR Elek, BRESZTOVSZKY Ernő, CZÓBEL Ernő, DÁNIEL Arnold, GÁRDOS Mariska, GODA Géza, HARKÁNYI Ede, JÁSZAI Samu, KÓHALMI Béla, KREJCSEI Rezső, KUNFI Zsigmond, LÁNCZI Jenő, LÁNDOR Tivadar, MADZSAR József, POGÁNY József, POLLÁK Illés, RÁ CZ Gyula, RUDAS László, SZAKOLCZAI Árpád (gyaníthatóan az Aba Sámuel jelzetű cikkek szerzője), SZENDE Pál, VEÉR Imre, YARTIN (NYITRAI) József, talán a szemlékben □ jelzettel GÁBOR Andor is, sőt levelezője is van: az oroszországi eseményekről „pétervári tudósítója” ír PINKOVSKY M., illetve PRIKVASKY néven. Az induláskor felkérte ugyan a gyárosokat és a vállalatok vezetőit, hogy számoljanak be a munkáról, a fejlődésről és a haladásról, de ez legfeljebb értesítések formájában következik be, míg cikkekkkel jelentkeznek távolabb álló, más nézetűek is.

A *Munka Szemléje* 16 lapon jelent meg, kvart alakban, kétszer havonta, majd 1907 elejétől hetenként, az első évben nyolc, azontúl tíz korona évi előfizetési díjért, utóbb szakszervezeteknek féláron. Borítóján hirdetések, a lap legvégén néhány fizetett közlemény *Értesítések* címmel, láthatóan bizonyos tartalmi rostán átbocsátva — mindez csekély bevételt biztosít. Első számában nagy példányszámával kecsgetteti a hirdetőket, de ilyesmire nem sikerült adatot találni; kortársi becslés szerint aligha lehetett az tartósan ezernél több. (A párhuzamosan megszólaló haladó orgánumok közül a *Szabad Gondolat* volt e tekintetben előnyösebb helyzetben, mert nagy példányszámú napilap, a *Buda-pesti Napló* mellékleteként jelent meg. A szociáldemokrata párt elméleti folyóiratára, a *Szocializmusra* 1908-ban csak ötszázán fizetnek elő;²⁰ a *Nőmunkás* előfizetőinek száma 1000—1500.²¹ Az egész magyarországi munkássajtó a földművesekével együtt 1906-ban heti százezer, 1907-ben százötvenezer példány-

²⁰ *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1908. évben.* Bp. 1909. 319. l.

²¹ *Ua. az 1907. évben.* Bp. 1908. 243. l. A szociáldemokrata párt 1906/7. évi jelentése szerint kéthetenként 1500 példányban jelent meg. A *Szakszervezeti Értesítő* 1907. januári 1. számában (3. l.) ezer példánnyal sorolja fel a *Nőmunkást*.

ban jelent meg.²² Csak a röplapokat adták ki tekintélyes példányszámban, így a szociáldemokratákét 1907-ben különböző témákról tíz—ötszáz ezer példányban,²³ és DINER-DÉNES József *hetvenezer* példányban osztatta szét az országban *Nyílt levél gróf Andrássy Gyula belügyminiszter úrhoz* című vezércikkét a szocialisták üldözéséről *A Munka Szemléje* 1906. június 30-i számából.²⁴ A lap hatását azonban nem mérhetjük le kizárólag az előfizetők számán. A „véleménysajtónak” ugyan akkoriban még nem volt más terjesztési módja, csak a hírszolgáltató bulvárlapok elégitették ki 1896 (az *Esti Ujság* megindítása) óta délutánként az utca növekvő kíváncsiságát²⁵ — bár e nemben nem érdektelen számunkra *A Nap* rangos újságírógárdájával, mert a magát független demokratának nevező polgárságnak viszonylag óriási tömegéhez jutott el, ellenzéki követeléseket is hangoztatva; sőt a kracjáros néplapban, a *Friss Ujság*ban is sokszor figyelemre méltó némely idevágó téma tálalása. *A Munka Szemléje* viszont közkezen forgott a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának hallgatói között (DINER-DÉNES a Szabadiskolának választmányi tagja²⁶ és előadója volt) — márpedig ott mindig szép számmal akadt munkáshallgató²⁷ (a Szakszervezeti Tanács is ajánlotta az iskolát²⁸), és a felkeltett érdeklődés tovább hullámozott. A folyóiratot a haladó szellemű lapok időnként lelkesen ismertetik, teret adnak munkatársai cikkeinek, sőt át is vesznek belőle egyetmást — mint a *Virradás*ba, az Országos Polgári Radikális Párt központi közlönyébe SZAKOLCZAI Árpád (feltehetően saját korábbi írásait) vagy a *Jövendő* BALOG N. Imre *Kristóffy és Gorkij* című cikkét (az 1906. 6. számból). A nagyváradi szocialista folyóirat, *A Jövő* szerint „*A Munka Szemléje* feladatának magaslatán áll, megfelel hézagpótló hivatásának”.²⁹ *A Szabad Gondolat* pedig MADZSAR József szerkesztése idején így ír róla: „... pompásan szerkesztett radikális folyóirat, a szokott változatos tartalommal jelent meg... szellemi táplálék azok számára, akik nem viselnek a szemükön ellenzót és gondolataikat végig merik gondolni.”³⁰ Majd: „az egyedüli nagyobbtíllú, radikális szellemű magyar folyóirat.”³¹

*A Munka Szemléje*ben a legjellegzetesebbek és leghatásosabbak az állandó rovatok és a jelentősebb cikksorozatok. Rovatai: *Szemle és Szempontok*. A *Szemle* a tulajdonképpeni ismeretterjesztés-hírmagyarázat-kritika helye; csoportosítása: *Társadalom. Tudomány. Irodalom és művészet. Technika. Közgazdaság. Munkáviszonyok*. Később kissé módosítva bölcsészeti, színház, szociális

²² *Szabad Gondolat*. 1906. jul. 6. (*Budapesti Napló*. 184. sz.) 12. l., ill. az előzőleg idézett évi jelentés 231. l.

²³ *Uo.* 232. l. A következő évben röplap is csak legfeljebb kétszáz ezer példányszámban jelent meg. (*Ua. az 1908. évről*. 137—138. l.)

²⁴ *Ld. Szabad Gondolat*. 1906. júl. 10. (*Budapesti Napló*. 188. sz.) 11—12. l.

²⁵ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 228—230. l.

²⁶ A Társadalomtudományi Társaságnak 1906-tól tagja, de a *Huszdik Század*-nak nem munkatársa. (*A Munka Szemléje*. 1907. 19. sz. 2. l.)

²⁷ *Ld. Jelentés a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának 1907—1908-ik évi működéséről*. Huszdik Század. 1908. 9. évf. melléklete, XVI. XXIII. l. Az első félévben kb. nyolcszáz, a másodikban mintegy hatszáz.

²⁸ *Pl. Szakszervezeti Értesítő*. 1905. 2. 8. 10. sz., 1906. 7., 12. sz., 1907. 1. sz.

²⁹ 1906. 4. sz. 128. l.

³⁰ 1906. júl. 17. (*Budapesti Napló*. 195. sz.) 12. l.

³¹ 1906. aug 3. (*Budapesti Napló*. 212. sz.) 13. l. *A Munka Szemléje* megindulását azonnal jelezte *A Nap* Irodalom rovata is: 1905. 45. sz. febr. 19. 12. l., majd megemlíti a *Pesti Napló*: 1906. 16. sz. jan. 17. 14. l.: „Második évfolyamába lépven a *Munka Szemléje* című társadalomtudományi folyóirat, új szerkesztőt kapott *Diner-Dénés* József, a jeles publicista személyében. Az első szám mindjárt gazdag tartalommal jelent meg. . .”

mozgalom, társadalompolitika, természettudomány, új könyvek címszavak kerülnek bele. A *Szemle* előtti cikknek nevezett glosszába, amely 1907 elejétől címe szerint is *A hét politikai krónikája*, és a lap legvégén addig megbújó apróbetűs *Szemponatokba* sűrít annyi éles-gúnyos politikai csipkelődést és vagdalkozást, amennyit kaució és sajtópör nélkül megtehet. Kevéssé érinti a napi politika eseményeit, inkább annak jelenségeit. Stílusa a tárgy jellegéhez alkalmazkodón változatos, sokszor lendületes, s humor, szokimondás jellemzi.

Legélénkebb visszhangja *Az álkultúra kitartottjai* címen 1906 elején megkezdett cikksorozatnak volt. A baloldal üdvözölte: a *Szabad Gondolat* szerint „ügynevezett kultúrintézményeinket mefisztói modorban bíráló” cikkek,³² *A Jövő* pedig megállapítja, hogy „amióta DINER-DÉNES József, a kiváló marxista is belépett a lap szerkesztőségébe, máris élénkséget hozott be a magyar közéletbe. Elég utalnunk az Álkultúra kitartottjai c. cikksorozat nyomán keletkezett érdeklődésre és arra a nyüzsgésre, amelyet előidézett a tudomány prostituáltjai között.”³³ A nyüzsgés az akadémikus tudomány és művészet karámaiból olykor kihatólt például az *Alkotmány* vagy a „méltóságos” *Budapesti Hírlap*³⁴ hasábjaira is. — A sorozatot LÁNDOR Tivadar vezeti be:³⁵ az igazi kultúrának egyik alapvető elve a munka megbecsülése; ez hiányzik közszellemünkől, ehelyett érdekesoportok alkotnak tekintélyeket, s kitartott emberek, kitartott intézmények az álkultúra tenyészgombái. Felvonultatják tehát a Nemzeti Színházat (LÁNDOR Tivadar); a budapesti egyetem jogi karát a rektortól a pedellusig (DINER-DÉNES) — meg is ütköztek rajta az egyetemi körök, hiszen „rövidlátó és rövidgondolkodó” professzorokat, pipogya, tudatlan rektort és dékánt, klerikalizmust, korrupciót leplez le és vonatkoztat az egész egyetemre; sorra kerül a klinika és vidéke is (megvesztegetések a magántanári címek és a szigorlatok körül); *Kis emberek nagy hete* megjelöléssel (SŐNYI Zsögöd) az Akadémia; a koalíció; az oktatásügy (*Az érettségi bomlása*); a szubvencionált újságírás, s viszont a botrányhősök fújtatása megvesztegethetetlen leleplezőik ellen; a kétszínűség és talpnyalás; a politikusok botrányai, azután *Az álkultúra terjedése* (FABER Oszkár a keresztényszocialista egyesületek klerikális „kulturájáról”) — de közbeiktatja az álkultúra áldozatait is: KOSSUTH Lajost, akinek beszédeit KOSSUTH Ferenc meghamisítva adta ki, és ARANY Jánost, akinek már életében el kellett tagadnia forradalmiságát, azóta pedig versgyűjteményeiből kihagyják a *János pap országát* (ezért közli is). 1907 elején a Társadalomtudományi Társaságból kilépett maradiak új alakulatáról, a Magyar Társadalomtudományi Társaságról állapítja meg, hogy abban együtt van az álkultúra minden kitartottja: tudákosok, féltudósok úznek nacionalista népbolondítást munkáskizsákmányolás céljára. A cikksorozat ezután megváltozik: *A mi őseink* és *Titkos barátaink* lépnek helyébe, írásaikból, beszédeikből vett idézetekkel. Célja: meggyőződésünk, gondolkozásunk őseit emeljük ki a múlt homályából.³⁶ Ilyenek MARTINOVICS és BACSÁNYI, KÖLCSEY, SZÉCHENYI (*Világ*), TELEKI László, BERZEVICZY Gergely, GRÜN-WALD Béla, ifj. ÁBRÁNYI Kornél — aki a kormány sajtóirodájának főnökeként el merte ismerni „a lenézett, demokratikus elemek” fáradozását, hogy lerakják az anyagi és szellemi haladás alapjait. Hosszabb szünet után még

³² 1906. júl. 10. (*Budapest Napló*. 188. sz.) 11–12. l.

³³ 1906. 4. sz. 128. l.

³⁴ Szerkesztője RÁKOSI Jenő.

³⁵ *A Munka Szemléje*. 1906. 2. sz. jan. 31. 4–5. l.

³⁶ *Uo.* 1907. 9. sz. márc. 23. 6. l.

egyszer találkozunk *Az álkultúra kitarítottjai* címmel, amikor a rendőrfőkapitány és a belügyminisztérium, meg a BÁRCZY István polgármesterrel is szembehelyezkedő fővárosi tanács furfangos összejátszása halálra ítélte a Thália Társaságot.³⁷ Hogyne, hiszen az nemcsak nagy művészi értékű színműveket adott elő „a megkövesedett és hazugsággá vált konvenciókat” leromboló stílusban,³⁸ de ahhoz is volt mersze, hogy (a szociáldemokrata pártvezetőséggel megállapodva) 1906 februárjától munkásoknak tartson előadásokat! DINER-DÉNES József akkori beszámolója³⁹ megemlékezik róla, mily közvetlen volt az érintkezés a színpad eseményei és a proletár közönség között, és bár akkor is, később is⁴⁰ bírálja a munkások elé vitt darabok megválogatását, megállapítja az előadások irodalmi és szociális jellegét. „Éppúgy, amint a képzőművészetben reájöttünk annak a felismerésére, hogy a művészetnek céllal kell bírnia, így vagyunk a drámai irodalommal is... A művészetnek a munkásra nevelő hatással kell lennie... mindenekelőtt emberi öntudatát kell erősíteni.”⁴¹

A *Munka Szemléje* egész létét végigkíséri az általános titkos választójogért folytatott küzdelem segítése, szemmel tartása, a partnerek és ellenfelek megmozdulásainak kommentálása. Befonódik a párhuzamos polgári eszmearamlatok: a szabadkőművesség és a szabadgondolkodás ismertetése és a nemzetiségi kérdés megvilágítása. Sok helyes okfejtés, külföldi párhuzamok bizonyító erejű felhasználása, rengeteg okos érv mellett nem hiányzik a gyengesség sem: bizony megízleli „a király akarja”-mézesmadzagot, míg a kormányt és az arisztokráciát ostorozza.

A választójogi harc értelmének magyarázatát 1908-ban, röviddel a lap megszűnése előtt, *A végküzdelem* című lelkesítő vezércikk adja meg:⁴² korántsem várja az óhajtott általános, titkos, községenkénti választójogtól, hogy „itt az ígéret földjét teremti meg, a modern államot varázsolja elő” — hiszen ha romba döntöttük a feudális, rothadt Magyarországot, akkor helyébe a nem kevésbé kizsákmányoló kapitalisztikus burzsoá állam lép. Akkor hát miért nem mindjárt a jövő szocialista kollektív társadalmáért folyik a küzdelem? MARXra hivatkozva megokolja, hogy e fejlődési fokot átugrani nem lehet,⁴³ mert először az ország gazdasági struktúráját kell átalakítani ahhoz, hogy politikailag és szociálisan is átalakulhasson. Már két évvel korábban előrelátta, hogy a koalíció „meg fogja kísérelni, hogy elsinkofálja”⁴⁴ az általános választójogot — pedig GODA Géza még előbb bebizonyította, hogy „a nemzeti politika szempontjából is jelentősebb, mint a hadsereg vezényleti nyelvének magyarosítása.”⁴⁵ Most figyelmezteti ezeket az urakat: nem vezetik

³⁷ DOMOKOS Illés II. 1908. 11. sz. ápr. 4. 4–6. l.

³⁸ BENEDEK Marcell: *A harmincéves Thália*. Századunk, 1934. 173–174. l. — KATONA Ferenc—DÉNES Tibor: *A Thália története*. Bp. 1954. 23., 31. l.

³⁹ *Thália-színház*. A Munka Szemléje. 1906. 3. sz. febr. 15. 11. l. Szemle.

⁴⁰ *A Thália-társaság*. Uo. 1906. 21. sz. nov. 15. 13. l. Szemle.

⁴¹ *A Munka Szemléje* e rovatának utódát teremtette meg *Kultúra — álkultúra* címen POGÁNY József a *Szocializmusban 1910–14 között*. (Ld. GERÉB László id. életrajzát: 317. l.)

⁴² *A Munka Szemléje*. 1908. 9. sz. márc. 14. 1–2. l.

⁴³ MÁRKUS László is így közli a szociáldemokrata pártvezetőség álláspontját: *A szociáldemokrata történetfelfogás fejlődéséhez*. Bp. 1963. 143. l.

⁴⁴ [DINER-DÉNES József] d-r: *A győzelem*. A Munka Szemléje. 1907. 7. sz. ápr. 15. 9. l.

⁴⁵ *A választói jog küzdelme*. Uo. 1905. 13. sz. szept. 15. 1–2. l.

félre a proletariátust, „melyben nemcsak osztályának, hanem erejének öntudata is él.” Ösztönzi is a munkásságot, amelynek akciója látszólag gyengül, pedig a mégoly impozáns 1907. október 10-i országos sztrájk tüntetés nem volt elegendő: még nehéz harc közepén vagyunk.⁴⁶ A szabadkőművességnek, amely polgári elemek szövetsége, s 1904 óta haladó szociális programot hirdet, szintén támogatnia kell az általános választójogot, és csődjét jelenti, ha meghátrál társadalompolitikai kötelessége elől.⁴⁷ E megnyilatkozásokhoz megemlítendő, hogy a lapnak több munkatársa — marxista is — tagja volt a haladó MARTINOVICS-páholynak, viszont a vegyes összetételű Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy kívánta a politikát a szövetség köréből kizárni. A szabad gondolat előítéletektől mentes gondolkodást jelent — magyarázza — a természettudományok fejlődése hozta létre, és különösen fontos a politikában, ahol az előítéletek tömege akadályozza az igazság felismerését.⁴⁸

Amikor a választójog elvi ellenségeinek jelszavait pontról pontra világos érvekkel cáfolja, előtérbe kerül a nemzetiségi kérdés.⁴⁹ *A Munka Szemléjének* állásfoglalása az 1868-ban hozott, végre nem hajtott nemzetiségi törvényben kifejezett egyenjogúság alapelveire támaszkodik; ugyanakkor nem tér el a magyar politikai nemzet, az integer magyar állameszme gondolatától — nemcsak azért, mert a lapot azonnal betiltották volna, hanem mert valóban ez a felfogása, hiszen a szociáldemokráciának is állandóan bizonygatnia kellett, hogy a nemzetköziség nem hazafiatlanság.⁵⁰ Kikel viszont a modern nacionalizmus ellen, amely nemzeti államon az arisztokraták konzervatív uralmát érti,⁵¹ és a sovinizmus ellen megszólaltatja a román és a német kisebbségek szociáldemokrata vezéreit is.⁵² BALOG N. Imre kifejti, hogy a sovinizmus legjobb ellenszere a szociális világnézet terjesztése a nemzetiségi vidéken választóvá érlelendő proletárok között.⁴⁹ Később megdicséri a nemzetiségi képviselőket, mert csak ők fejtenek ki „az ország közérdekeit érintő tevékenységet” a minden haladást megfontoltan gyilkoló magyar parlamentben, noha „nem őket illetné ebben az országban a haladás vezérszerepe — de beléjük szorult” „a fajmagyarság hazug nacionalizmusa” ellenében. . .⁵³ Ezek szerint minden szociális reform „a nemzeti törekvések elnémitását célozza”;

⁴⁶ Uo. 1907. 40. sz., 1908. 1. sz.

⁴⁷ [BALOG N. Imre] Frater Emericus: *A magyar szabadkőművesség bukása*. 1905. 18. sz. nov. 30. 1—4. l.

⁴⁸ DINER-DÉNES József: *A szabad gondolat és az általános választói jog*. 1905. 17. sz. nov. 15. 1—2. l. ADY Endre viszont később farizeusoknak nevezi a polgári, lármás és hazug szabadgondolkodókat, „akik csak politikából vannak hadilábon a dogmák isteneivel.” (*Jegyzetek a Szajna mellől*. Szocializmus. 1908. 19. sz. szept. 5. 639—640. l.)

⁴⁹ BALOG N. Imre dr.: *A nemzetiségi kérdés és az általános titkos választói jog*. *A Munka Szemléje*. 1905. 15. sz. okt. 15. 1—4. l.

⁵⁰ GARAMI Ernő: *Hazafiság és nemzetköziség*. Bp. 190?. 43. l.: „A nemzetköziség azt jelenti, hogy minden országból hazát teremtünk a népnek. . .”

⁵¹ ABA Sámuel: *Nemzeti állam — néppállam*. *A Munka Szemléje*. 1907. 27. sz. aug. 24. 1—3. l.

⁵² *A választójog és a nemzetiségek*. SACHSE József referátuma a magyarországi német szociáldemokraták országos értekezletén. 1907. 25—27. sz. — RACOVSKI, C.: *A nemzetiségek és az általános választójog*. Uo. 30. sz. 17—18. l.

⁵³ [BALOG N. Imre] b. i. dr.: *A nemzetiségek — elől!* 1906. 13. sz. júl. 15. 10—11. l., majd 1907-ben (*A hét politikai krónikája*. 8. sz. márc. 16. 11. l.): „. . .Hodzsa Milánnak kellett felállnia a magyar parlamentben, hogy a szabadságot védelmezze . . . nem akadt a magyarok közt senki, aki a munkások szervezkedési szabadságáért szót ejtett volna!”

és nem jár választójog a munkásosztálynak, mert nemzetközi érzelmű, a nemzetiségeknek, mert a magyar állameszme ellenségei, a többi jogtalannak, mert vagy zsidó, vagy szabadkőműves, vagy antiklerikális — mindenképpen megbízhatatlan!⁵⁴ Mégis „akinek finomak az érzékei, már észleli jöttét a jövődő Magyarországnak, amelyben már nem tátong örvény nemzet és nép között. . . az alkotmány nem jelent egyet kevesek kedvezményezésével és sokaknak károsításával, amelyben a hazafiasság nem szolgál köpenyül az 'urak' kizsákmányoló önkénye és a tömeg rabszolgaságának elfödésére.” „Roskadoznak a bálványok, ha öregsznek” — a legfontosabb, hogy az oligarcha uralommal szemben „a páriák nagy tömege megkezdette mozgalmát. Nemcsak az ipari munkások, de a földet művelők is tudatára jöttek gazdasági jelentőségüknek.”⁵⁵ Szóvá teszi a választójogot megcsúfoló maradi megerendszert, miáltal száz—kétszáz ember szavazata dönt százezrek helyett; egyúttal községi választási reformot is követel az általános titkos képviselő-választási joggal párhuzamosan.⁵⁶

Érdekes az *Új lapok* szemléje a koalíciós kormány megalakulásakor,⁵⁷ amikor a választójog kérdése differenciálja és integrálja a pártokat. Még nem tudni, milyenek lesznek, de szélső pontjaik világosak. TISZA István köré kristályosodik a konzervatizmus (nemhiába nevezi ugyanekkor a clevelandi *Szabadság* fekete-sárga kengyelfutónak TISZA Kálmán fiát, „a kígyót”)⁵⁸ — a másik oldalon „az új emberek: a szocialisták. Közöttük rakódnak le az átmeneti árnyalatok.” Közös vonásuk az érdeklődés a szociális kérdések iránt: most bukott meg a közjogi irány. Homályosan és elmosódón bontakozik ki egy radikális-burzoá párt az *Új Korszak* népoktatásügyi lapban: „demokratikus, de nacionalista; jogokat kér, de az uraktól várja. Nem harcol ellenük, hanem meg akarja győzni őket. — A nemzetiségek aktivitásba lépnek, . . . félnek is tőle a határokon. Ezért indult meg *Az Ór* Ipolyságon, és rossz versekkel és még rosszabb novellákkal terjeszti a magyarságot. . . Az egyetlen lap. . . amely nem vár senkit, kit ápolgatva ápolná magát: *A Jövő* nagyváradi szocialista havilap. Bátor és szerény. Tartalmas és érdekes. . . A nagy lépésekkel járó és erősen terjedő földműves mozgalomnak is akadt lapja: a Bögötében fogant⁵⁹ *Testvériség*. . .”

A választójog taglalásához kapcsolódik a nőkérdés is. DINER-DÉNES megokolja, és a nőkérdésben sorozatosan cikkező KOVÁCSNÉ BALOG Vilmát is meggyőzi, hogy nincs külön küzdelem a nők választójogáért: a nő társadalmi és gazdasági helyzetét minden irányban csak a szociális társadalom oldhatja meg; idézi később e nézetet BEBEL *A nő és a szocializmus* című könyvéből is.⁶⁰

⁵⁴ BALOG N. Imre: *A megbízhatatlansági elmélet. (Az általános titkos választói jog ellenzése: Széchenyi politikájának folytatása és Kossuth Lajos elárulása.)* 1905. 18. sz. nov. 30. 4—5. l.

⁵⁵ *Az elmúlt és a jövődő Magyarország.* 1906. 1. sz. jan. 15. 1—3. l.

⁵⁶ CSER Alán: *Az általános választójog és a megyék.* 1907. 30. sz. okt. 5. 20—21. l. — [BALOG N. Imre] b. i. dr.: *A községi politika alapja.* Uo. 12. sz. ápr. 13. 7—8. l.

⁵⁷ -ri- 1906. 7. sz. ápr. 15. 13—14. l. Szemle.

⁵⁸ 1906. 78. sz. ápr. 14. 3. l.

⁵⁹ A Vas megyei Bögöte arról volt nevezetes, hogy ott a különben anarchista-szocialista BATHYÁNY Ervin népiskolát alapított, s annak felavatását erőszakos klerikális közbelépés próbálta megghiúsítani; erről ld. *A Munka Szemléje* 1906. 1. számának (jan. 15.) Szemle rovatában DINER-DÉNES József: *Bögötéről — a „Pesti Hírlap”-nak* (9—10. l.) és uo. 11. l.: *A szabad gondolat hívei egyesületének közgyűlése.*

⁶⁰ 1908. 6. sz. febr. 15. 12. l.

Kíméletlen harcot hirdet a polgári nőmozgalom, a feminizmus ellen, és ebben kiváló segítőtársa RUDAS László.⁶¹ A feminista-vezér BÉDI-SCHWIMMER Róza neve ugyan kezdetben még a munkatársak között szerepelt ismertetésekkel, amintohogy mindig számos ismertetés foglalkozott a nőt, a családot és a gyermeket érintő társadalmi feladatokkal, így a szétforgácsolt, hamis humanizmusú jótékonykodással, a papi nőtlenség erkölcstelen kétszínűségével, a törvénytelen gyermek megkülönböztettségével, a nőmunkával, az alkoholizmussal, a prostitúcióval és leánykereskedelemmel, a magzatelhajtással mint gazdasági kérdéssel, a nők kivándorlásával, az emancipációval, mely csak eszköz és nem cél: a burzsoá feminizmus ártalmas voltát azonban a GÁRDOS Mariska-közvetítette külföldi példán kívül⁶² később alaposan megmutatta itthoni szereplőinek elvtelen politikai mindenhová-dörgölődzése. (A feminizmus e mivolta éppen ezekben az években világolt ki a proletariátus számára. 1905 januárjában még az akkor is már marxista szocialista POGÁNY József például *Társadalom* című próbálkozását alcímében „Szociológiai, különösen feminista havi szemlé.”-nek nevezte; lapjának egyetlen megjelent száma valóban csakis szociológiai szempontból tárgyal nőkérdéseket.)⁶³

A kor eszmeáramlatainak legérdekesebb vetülete *A Munka Szemléjében* kétségkívül az 1907-ben JÁSZI Oszkárral folytatott polémia a leendő radikális pártról és annak programjáról. DINER-DÉNES József a koalíció-teremtette aktuális helyzetben kívánatosnak tartja a feudalizmus ellen polgári párt alakulását, amely nem mellőzheti a kapitalistákat és követőiket; a szociáldemokrata párt forradalmi állásponton marad ugyan, de időlegesen támogatná azt, bár szerinte „polgári pártok csak azért szövetkeznek szocialista pártokkal, mert ezeknek megvan az, ami nekik hiányzik, ti. bátorságuk és tömegük.”⁶⁴ Szembefordul viszont JÁSZI Oszkárral, aki a szocialisták úgynevezett átmeneti programjából kiragad néhány pontot, „a 'függetlenségi eszme' segítségével megfosztja penetráns szocialista szagától és nemzeti-polgári-demokrata parfümmel illatozza be,” de hiányzik tervezetéből a döntő pont: az agrárprogram, mert a „parasztvédelem” teljesen határozatlan fogalom.⁶⁵ JÁSZI a *Huszádik Században* kissé hangzatosan védi a függetlenségi gondolat alapvető fontosságát, és hivatkozik a *Népszavára*, amely a nemzetietlenség vádjá ellenében „sokszor hangsúlyozta, hogy a szociáldemokrata párt szükségképp a független Magyarország kivívására törekszik.”⁶⁶ A vita utóbb a választójogi liga tevékenységével kapcsolatban élesedik: intézőbizottságának mindketten tagjai (sőt jelen van ülésén ADY Endre is, de nem vesz részt az azt követő nyilatkozatokban). DINER-DÉNES a radikálisok kerékkötőjének tartja JÁSZI-t, és állhatatlansággal vádolja, amióta a kormánytól ötvenezer korona „ösztondíjat” nyert organikus-szociológus MÉRAY-HORVÁTH Károly befolyása alá

⁶¹ [DINER-DÉNES József] D-r.: *A nők választójoga*. 1906. 21. sz. nov. 15. 9–10. l. RUDAS László: *Polgári és proletár nőmozgalom*. Uo. 16. sz. aug. 31. 5–6. l.

⁶² [GÁRDOS Mariska] (gm.): *Hadüzenet a férfinemnek*. 1907. 24. sz. júl. 13. 6–7. l.

⁶³ *A Nap* szerint „közhelyet foglal el a szigorúan tudományos és a külföldön divatos, nagyon is népszerűsködő szociológiai lapok között.” (1905. 11. sz. jan. 11. 13. l.)

⁶⁴ DINER-DÉNES József: *Szocializmus és ipar*. III. Szocializmus. 1906–7. 6. sz. 1907. jan. 17. 169–174. l.

⁶⁵ *Radikális program*. *A Munka Szemléje*. 1907. 1. sz. jan. 26. 1–2. l.

⁶⁶ *Radikális program*. *Huszádik Század*. 1907. 8. köt. 2. sz. 186–188. l.

került. „Legélesebben tiltakoznom kell az ellen, hogy ő és a teoretikus radikálisok a legkisebb mértékben is a szocializmus ügyét előbbre vitték volna” — jelenti ki a *Leszámolás Jászi Oszkárral* összefoglalásaként.⁶⁷ Semmi tiszteletgöztelen indítékot nem tulajdonít Jásznak, de úgy véli, hogy akarata ellenére közvetve a koalíciót segítette.⁶⁸ A radikális politika fő célpontjaiul a lap *Szemle* rovata ugyanakkor⁶⁹ az általános választójog, a progresszív adó, az egyesülési és gyülekezési jog szabadságának biztosítását jelöli meg, és az erők összpontosítására int, mert a régi sérelmek emlegetése kockázatos az új jelszavak sikerét. A polgári radikalizmus kialakulásának mai áttekintései⁷⁰ összefoglalják annak időlegesen haladó jellegét, *A Munka Szemléjében* tükröződő szenvedélyes vita e kialakulásnak mégis oly figyelemreméltó adaléka, amelyben DINER-DÉNES céltudatosan hangoztatott elvei nem tekinthetők pusztán individuális megnyilatkozásnak: a nagyváradi *A Jövő* már az előző évben kijelenti, hogy „nincs és sohasem lesz jelentékeny magyar polgári radikalizmus”, csak a burzsoázian felülemelkedő, de azért nem föltétlenül szocialista intellektuerek, akiknek osztályérdek nélküli tudományos becsületességében bízhat a munkásság, de forradalmi polgárságra a proletariátus nem számíthat.⁷¹

Az országos polgári radikális pártról még olvashatunk *A Munka Szemléjében* 1907 végén, amikor dokumentumként közli annak programját, mindössze annyi megjegyzéssel, hogy nem vár tőle szociális politikát, csak polgárit és nem feudálisat. (1908 elején azután üdvözlí e párt közlönyének), a *Virradásnak* megindulását: „a polgárság ébredésének jelét látjuk benne.”⁷² Átvezet ez a téma a földkérdéshez is. *A Munka Szemléje* egész fennállása alatt jótollú írók (DÁNIEL Arnold, FÖLDI Mihály, LADÁNYI Rezső, MÉRŐ Gyula, DINER-DÉNES) tudományosan megalapozott ismertetéseiben foglalkozik a mezőgazdaságot és főleg a földműveseket érintő események magyarázatával: a föld és a tőke harcával egymás ellen, a szervezkedő munkáival mindkettő ellen, a mezőgazdasági cselédeket sújtó „derestörvénytől” az aratósztrájkokig, a kivándorlásig⁷³ és a földmunkásszövetség 1908-i kongresszusáig, amelyen „szembeötlő... a szervezett földművelő munkások politikai érettsége.”⁷⁴ 1905-ben azt olvassuk, hogy a magyar parlamentben száztíz földesúr és két paraszt meg háromszáznál több jogász van;⁷⁵

⁶⁷ *A Munka Szemléje*. 1907. 19. sz. máj. 31. 1—5. l.

⁶⁸ *Nyilatkozat*. 1907. 20. sz. jún. 8. 11. l.

⁶⁹ *Ébredés*. 1907. 19. sz. máj. 31. 14. l.

⁷⁰ ERÉNYI Tibor: *Megjegyzések a „Magyar Századforduló”-hoz*. Párttört. Közl. 1963. 2. sz. 221—222. l. FUKÁSZ György: *A polgári radikalizmus és a munkásmozgalom viszonyának egyes kérdései Magyarországon (1900—1918)*. Párttört. Közl. 1958. 1. sz. 76. l. Uő: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900—1918*. Bp. 1960. 258. l. SZÜCS László: *A magyarországi polgári radikalizmus kialakulásának történetéhez*. Századok. 1963. 6. sz. 1237. l.

⁷¹ STORFER Adolf: *Mire tanít a Társadalomtudományi Társaság esete?* 1906. 8. sz. 236—239. l.

⁷² *A Munka Szemléje*. 1908. 1. sz. jan. 11. 14. l.

⁷³ A munkáskezek ijesztő mérvű kivándorlása annyira foglalkoztatta a közvéleményt, hogy irodalmának 1908-ban megjelent bibliográfiája hiányosan is 12 lapra terjed. (BARCZA Imre: *Magyarországi kivándorlások irodalma*. Közgazdasági Szemle. júl. és Klny.)

⁷⁴ LADÁNYI Rezső: *Földmunkások közgyűlése*. *A Munka Szemléje*. 1908. 2. sz. jan. 18. 3—5. l.

⁷⁵ [VIDOR Jenő] v. j.: *A helyzet percentekben*. 1905. 1. sz. febr. 15. 14. l.

1907-ben a cinikus „agrárius” (azaz nagybirtokos) politika szerint a kunyhók nyugalmával kell biztosítani a paloták fényét⁷⁶ — tehát megfojtja a földmunkások szervezkedését: a lap ezért mindvégig hangsúlyozza, hogy a mezőgazdasági és ipari munkásmozgalomnak egybe kell forrnia, és a szervezett proletariátusnak kell a mezei munkásokat tömörítenie.

Végigvonul egyébként e folyóiraton minden olyan eseménynek a színevisszája, amely akkor Magyarországon közvetve vagy közvetlenül hullámokat vert. Így megállapítja, hogy az orosz forradalom „egész Európa proletariátusára óriási mértékben hatott”,⁷⁷ és figyelemmel kíséri az oroszországi fejleményeket — ha nem is egyidejűen, hiszen nem politikai lap, és néha gyenge tájékozottságra alapozott párhuzamokkal. Mindenütt felbukkan és 1907-ben BOLGÁR Elek és BRESZTOVSZKY Ernő összeállításában külön rovatban szólal meg a szociális mozgalom, adatokkal, hazai és külföldi események (pl. a II. Internacionálé stuttgarti kongresszusa) ismertetésével, a sztrájkok okainak vizsgálatával.⁷⁸ Sokat foglalkozik — kevés kivétellel világosan és jól érthetően — elméletekkel szocialista-szociáldemokrata szemzőgből (OSTOROS István: *Történelmi materializmus és kollektívizmus*. 1907. 13 — 14. sz.; LÁNCZI [Jenő]: *A szociológia két módszere* DINER-DÉNES szerkesztői jegyzetével⁷⁹ 1907. 14—19. sz.); megmagyarázza a revizionizmust, az anarchizmust (BALOG N. Imre: *Gonosztevők vagy forradalmárok?* 1906. 14. sz.); érvekkel, gúnynal, tényekkel ostromolja a klerikalizmust (KÓCSA Gyuri *Regnum Marianum* című rovata 1907—8-ban) és a keresztényszocializmust (FABER Oszkár), a militarizmust (*A mi szép armádiánk*. 1907. 23—28. sz.), a hazug nacionalizmust. Nem maradhat el a gazdaságpolitikai kérdések kommentálása sem: az iparodás, az államilag támogatott iparosítás, az a tény, hogy a kapitalizmus tavasza a proletariátus legféltelenebb kizsákmányolásának kora (CZÓBEL Ernő: *Az iparfejlesztési program*. 1908. 5. sz.), másfelől a monarchikus politika a független vámterület meghiúsításával bennteraszt a gazdasági kátyúban.

A *Munka Szemléje* már második évfolyamának küszöbén megállapítja előfizetési felhívásában, hogy a modern kultúra elismert harcossai közé számít, és ismeretterjesztő cikkei „széles körökben felkeltették az új idők szelleme iránt való érdeklődést.” A szerkesztőség ugyanakkor célul tűzi, hogy „annak a munkának szemléje tükröződjék itt vissza, amely a tudomány minden terén folyamatban van. De sohasem mint abstract tudás. Mindenkor vonatkozásban az emberrel és a néppel, az embereknek és a népeknek sorsával.” Akár cikkekben, akár nagyobbbrészt a *Szemle* rovatban történik ez az ismeretterjesztés, minden irányban: politikában, természettudományokban, a társadalomtudományok és a művelődés terén küzd a maradisággal, józan gondolkozásmód jellemzi, és szakértő, mégis közepes műveltséggel is jól érthető megfogalmazás. A többé-kevésbé iskolázott, de mindenképpen művelődésre hajlamos polgáron kívül szól — és kortársi emlékezők szerint nem is elvétve — a tu-

⁷⁶ *Paloták és kunyhók*. (BERNÁT István: *Agrárpolitika* c. könyvéről.) 1907. 6. sz. márc. 2. 1—2. 1.

⁷⁷ BOLGÁR Elek: *Reakció*. 1906. 19. sz. okt. 15. 8—9. 1.

⁷⁸ 1907. 28. sz. szept. 7. 16. 1. „... az állami bányákban 10—11 éves gyermekek is dolgoznak 16—18 óráig naponta, sőt éjjeleken át!”

⁷⁹ A jegyzet figyelmeztet arra, hogy a cikksorozat nem áll a marxi történelmi materializmus alapján, amit DINER-DÉNES vall, de felhasználható lesz annak „további kiépitésére és methodológiai alkalmazására...” (1907. 14. sz. ápr. 27. 6. 1.)

dást szomjazó, tájékozódást kereső munkáshoz: a lap szerkesztése világosan mutatja, hogy az utóbbiak számát igyekeznek növelni és sokoldalúan nevelni.

A színházi és könyvkritikák, kiállítási beszámolók, művészettörténeti írások — elsősorban POGÁNY, CZÓBEL, DINER-DÉNES,⁸⁰ BOLGÁR Elek, VEÉR Imre tollából — marxista igényűek, mindig szem előtt tartják a mű hatását a társadalomra és a társadalom szükségletét a mű iránt, emellett irodalmiak, élvezetesekek, az itt-ott szeccessziós stílus nem homályosítja el érthetőségüket. Azt is ki meri mondani, hogy „igazában, ami irodalom van Magyarországon, az az irodalmon kívül van”, azaz a hivatalos körök számára sem a szocialista, sem a polgári alkotások nem számítanak magyar irodalomnak.⁸¹

A Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskolájának programját ismeretve *A Munka Szemléje* hozzáfűzi, mennyire jellemző a különböző pártokra állásfoglalásuk az oktatásügyben: csak a szocialisták nem látnak a tanulásban pusztán élvezetet vagy keresetre képesítést, hanem az élet valóságainak megismeréséhez vezetõ utat. A cél az, hogy a művelt munkás kritikusan szemlélje az élet és tudomány változó eredményeit, tudja, honnan várhat bajt, s honnan javulást.⁸² A SZABÓ Ervinnel egynézetű TARCZAI Lajos 1908-ban sürgeti a munkaoktatást, mert a társadalmi termelésnek munkaképességre van szüksége, a proletariátusra vár a feladat, „amikor a politikai hatalom birtokában megújítja az egész társadalmi életet.”⁸³ (1905-ben VÉSZI József — nem elsőül⁸⁴ — e lapban is megállapította, hogy a középiskolai oktatás jóformán száműzi a természettudományokat.⁸⁵) A következő nemzedék látta hasznát KÓHALMI Béla javaslatának ifjúsági sportegyesületek alakítására az iskolákban, hogy a józan testfejlesztésnek meglegyen a professzionizmustól elhatárolt tere:⁸⁶ a később valóban létrejött középiskolai sportklub meg a HORTHY-korszakban is jobban megfelelt ennek, mint az iskolásoknak amúgyis tiltott, éles kasztrendszerrel elkülönülő sportegyesületek szelleme. Nem marad el persze 1907-ben APPONYI jobb- és baloldalon egyaránt népszerűtlen iskolatörvényjavaslatának kritikája sem, és a hamis magyarkodók *Tulipánia* címszó alá vont sorozatos leleplezése. (A magyar ipar termékeinek védelmére közpénzen propagált, gyanús üzleti vállalkozásból származó tulipán-jelvény az álkultúra szimbólumaként is jellegzetes.)

1908. április 29-én, negyedik évfolyama 13. számával megszűnt *A Munka Szemléje*. Megszűnésének okáról sem itt, sem másutt, később sem esik említés. Valószínű, hogy kiszorította a szociáldemokrata párt hivatalos folyóirata, a *Szocializmus*,⁸⁷ amely jórészt felszívta munkatársait, és talán az erők egyesítésének célszerűsége, annál is inkább, mert *A Munka Szemléje* deklaráltan szociáldemokrata időszakában kissé hozzáidomult a pártsajtóhoz: korábban hangsúlyozott egyetemessége tompul, kevésbé sokrétűen (sőt, néhol szürkébben, homályosabban) nyilatkozik meg.

⁸⁰ Amint a *Virradásban* olvassuk (1908. 7. sz. febr. 17. 7. l.), DINER-DÉNES úttörőként lelkesen fogadott tárlatvezetéses előadást is tartott munkásoknak és munkásnőknek.

⁸¹ *A nemzeti lélek*. *A Munka Szemléje*. 1908. 6. sz. febr. 15. 10. l.

⁸² *Munkástanfolyamok*. 1906. 14. sz. júl. 31. 11–12. l. A Szabad Iskola négyfélèves előkészítővel egyetemi színvonalú oktatást kívánt a munkásoknak adni.

⁸³ *A munka az iskolában*. 1908. 11. sz. ápr. 4. 2–4. l.

⁸⁴ HALÁSZ Imre: *Egy körtünet ifjúságunk szellemirányában*. Új Korszak. 1866. 19. sz. máj. 7. 577–579. l.

⁸⁵ *Két parton*. *A Munka Szemléje*. 1905. 4. sz. márc. 31. 1–2. l.

⁸⁶ *Nevelés és sport*. 1905. 13. sz. szept. 15. 6–7. l.

⁸⁷ Amint GERÉB László POGÁNY Józsefről szólva jelzi: *i. m.* 311. l.

Amikor *A Munka Szemléje* a *Szocializmust* megindulása után úgy üdvözölte, hogy abból „a hamisítatlan, szigorúan tudományos marxizmus szól”, remélte, hogy az „a tudomány erejével befejezéshez és diadalhoz fogja segíteni” a törekvést, „melyet mi részint elméleti munkákkal, de még inkább harciassággal szolgálunk.”⁸⁸ Szolgálta-e valóban? A lap áttekintésekor a mai olvasó így találja, s ez nem kevés, hiszen *A Munka Szemléje* az akkoriban teljesen „státus nélküli” marxizmus dialektikájával merészen igyekszik fényt deríteni okokra és következményekre, amelyekkel bizonyíthatja, hogy „elmúltott már a kor, amelyben a népek sorsának irányítása, az úgynevezett politika csak egyes kiválasztottak önkényes játéka volt.”⁸⁹ A tudományos megállapítás azonban, hogy „a probléma felfedése sokkal fontosabb, mint a probléma megoldása,”⁹⁰ rávilágít azokra a határookra is, amelyeket a kor áramlatai és a magyarországi viszonyok a marxizmus-adta éleslátásnak vontak: ha a lap nem is azonosul föltétlenül a szociáldemokrata párt minden ténykedésével, és erénye „a nehézségek érzékelése”, e határok főleg az általános titkos választójog legelsőrendű fontosságának hangsúlyozásában és a szabadkőművesség ilymérvű pártolásában mutatkoznak meg. Az áttekintés azt is felfedi, mennyiben különbözik a párhuzamosan működő haladó lapoktól, és mi a kapcsolata azokkal. Azt a lényeges kapcsolatot már említettük, hogy a csekélyszámú progresszív írógárdának nevesebb tagjai többfelé cikkeztek. Egyöntetű, éles eszmei elkülönülés ez orgánumok között nem volt, csak a *Huszádik Századtól* határolta el magát DINER-DÉNES, bár annak több munkatársához személyes barátság fűzte. Egyébként az ő szerkesztői elvei és gyakorlata teszik lapját a hasonló célzatúaktól eltérővé, mássá: érdekes egyéniségek írásait ötvözi érdekes egyéniségű, élvezetes és főleg tudományos megalapozottsága mellett is széles körben érthető lappá.

A Munka Szemléje a marxizmusig eljutva erőteljes demokrata programot valló, a radikális baloldalhoz számos szállal kapcsolódó korai szocialista folyóirat volt. A maga idején kétségtelenül hozzájárult a haladó lapok közéleti súlyának növeléséhez, és támogatta a lap célját jelentő erkölcsi normának, a munka becsületének kiharcolását. Hatása bizonyára nem volt egyenletes — frissessége 1908-ban hanyatlik — de mindvégig ragaszkodik ahhoz az alapelvéhez, hogy a *dolgozó ember* szemével tekintse a társadalmat és lelkesen hirdeti, hogy a „*munkán élő* nemzedéknek a világa fog kialakulni. Az emberek világa és nem a hagyományok birodalma lesz a születendő korszak.”^{91*}

⁸⁸ *A Munka Szemléje*. 1906. 21. sz. nov. 15. 14. l.

⁸⁹ A szerkesztőség előfizetési felhívásában 1906. 1. sz. jan. 15. (a borító 2. l.)

⁹⁰ BERNAL, J. D.: *Tudomány és történelem*. Bp. 1963. 770. l.

⁹¹ *Új emberek*. *A Munka Szemléje*. 1905. 18. sz. nov. 30. 15. l.

* Köszönettel felhasználtam KÓHALMI Béla, LÁNYI Sarolta, VARRÓ István kortársi emlékezeit, GERÉB László némely feljegyzését és KEMÉNY G. Gábor útmutatásait az egykorú sajtóra nézve.

IRMA FABÓ: HISTORY OF THE JOURNAL „A MUNKA SZEMLÉJE”
(LABOUR'S REVIEW)

FEBRUARY 1905 — APRIL 1908

The majority of Hungarian journals in the period dealt with expressed the views of the minority of the population, i. e. the conservative views of the still feudal ruling classes: aristocrats, big landowners and high clergy. Surveys on modern ideas and social problems were restricted to a very limited space and publicity and were, moreover, oppressed by government measures if they included criticism on current politics or were in touch with socialist resp. trade union movement. This independent (fortnightly, later weekly) socialistic journal tried to escape control and intended to spread knowledge, information and criticism on the main streams of ideas affecting public opinion. It was independent so far that although its editor-in-chief (J. DINER—DÉNES) and a number of its highly qualified reviewers were strictly Marxists, the journal did not belong to the Social Democrat Party, nor refused to publish — on the contrary: encouraged non-Marxist contributions. Its standards were the moral basis of work (as antagonism to idle rule), modern scientific trends of progress and, above all, honesty in every respect.

Political, economic and cultural circumstances in Hungary (which then was linked in Monarchy with Austria) were much confused and satisfied neither the middle nor the working classes. All this is reflected in the editorials, single or serial articles, columns and notes published in the Review: the constant struggle for uniform suffrage, the disadvantageous economic compromise with Austria, nationality politics towards the (Roumanian, Slovak, German, Serbo-Croatian) minorities in Hungary, problems of labour movement and social welfare, the misuse of cultural institutions by the ruling clique, further comments on such trends as freemasonry, feminism, „free thought” and, on the other hand, anarchism, militarism, clericalism f. i. The notes spread sound knowledge on various topics in science, technical progress, economics, modern arts, literature, theatre. All this appears in a clear, logical, scientifically correct, wellshaped literary style.

A Munka Szemléje certainly added to the influence of the press for the advancement of progress and proclaimed with vigour and courage that a generation creating a world living for and by work will follow.

KÖZLEMÉNYEK

Ismeretlen magyarországi zsidó kalligrafus. (Lézer b. Jesája.) A magyarországi zsidó művészet kezdetei a XVIII. század közepére esnek. Az utolsó évtizedek kutatásai egyre több anyagot tárnak fel erre vonatkozóan.¹ Az elsők között van Aron SCHREIBER HERRLINGEN, akiről a pozsonyi 1735-i *Conscriptio* így emlékezik meg: „Moravus Gebitsensis Officialis in Bibliotheca Caesarea Viennensi.”² Számos műve vált ismertté.³ Külföldi utamon 1963-ban én is láttam tőle ismeretlen darabokat (pl. Koppenhágában: Cod. Sim. Hebr. Nr. 113; Cincinnatiban: HUC. Nr. 814.).

Vele karöltve jár Chájjim b. Áser ANSEL Köpecsényből. 1723 óta lakott itt.⁴ Az 1725-i *Conscriptio* mint „scholae rector”-t említi. 17 munkát tartunk jelenleg számon tőle.⁵

Ebbe a korszakba tartozik a rohonci művész-iskola, amelynek tagjait név szerint nem, de alkotásait ismerjük.⁶ A nagykanizsai valóban művészi *Chevrá*-könyvet viszont a kaboldi Jicchák EISIK rajzolta 1792-ben.⁷

Most egy újabb községet kell beiktatnunk a magyar–zsidó művészet alkotóműhelyei közé: Németkeresztúrt (héberül: Celem). Ez is a „Hét község” közé tartozik.⁸ E terület és Ausztria közelsége adta az első művészeket a zsidóságnak Magyarországon.

A budapesti Iparművészeti Múzeumba 1961-ben vásárlás útján egy illusztrált héber könyvecske került (jelzete: 581314). Magassága: 7 cm, szélessége: 6,3 cm. 31 lapból áll. Címe: *ספרי הליכות*. A *Szefira* áldásmondatai után minden nap megjelölése egy külön lapra kerül. Az utolsó lapon olvasható héber kolofon magyar fordításban így hangzik: „Ez a kicsiny Lézer b. Jesája (örizze meg őt Szirtje és Megváltója) kezének munkája Celeből, az 1781. évben.” A másoló személyéről más forrásból sem tudunk meg többet.

A könyvecske ügyes kalligrafus munkája. Írásra és illusztrációra egyként vonatkozik ez. A pergamen-lapokat kézzel festett, magyar népies jellegű virágminták díszítik, amelyek azonban nem térnek vissza az unalmasságig, hanem változatosságot mutatnak. A virágminták Chájjim b. Áser módszerét és stílusát idézik. Idő és terület megengedi, hogy illusztrátorunk ismerhesse a termékeny előd munkásságát.

¹ NAMÉNYI E.: *Revue des Études Juives*. CXVI. 1957. 53–71. l.

² GOLD, H.: *Die Juden und die Judengemeinde Bratislava*. Brünn, 1932. 81. l.; *Monumenta Hungariae Judaica* 3. köt. Bp. 1937. 700. l.

³ *Yeda-Am*. V. 1958. 73–79. l.; RIVKIND, I.: *Hadoar*. XLIII. 1963. 415. l.; Uo., No. 34.; *Jewish Chronicle*. 1964. III. 13.

⁴ *Monumenta Hungariae Judaica*. 7. köt. Bp. 1963. 89. l.

⁵ SCHEIBER, A.: *Yeda-Am*. III. 1955. 22–23. l. *Studies in Bibliography and Booklore*. VI. 1962/64. 133–141. l. *Hadoar*. XLIII. 1964. 332., 334. l.

⁶ SCHEIBER, A.: *Studies*. III. 1958. 115–121. l.

⁷ NAMÉNYI, E.: *Revue des Études Juives*. CXVI. 1957. 71. l.

⁸ LITSCHAUER, G. F.: *Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes*. Bd. 4. Eisenstadt, 1959. 155. l. No. 2447.; MOSES, L.: *JJLG*. XVIII. 1927. 316–323. l.

Címlap

Az első szöveglap

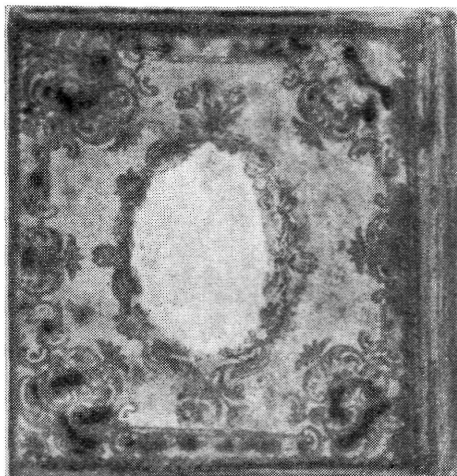

A Szeftira 27. napja

Kolofon

A kötés külön figyelmet érdemel. Színesen festett és aranyozott. A festett díszű és aranyozott pergamen-kötések — mint ezt Sz. KOROKNAY Évától tudom — aránylag ritkák Európában. Szórványosan előfordulnak Németországban és Hollandiában, nagyobb számban viszont Magyarországon. Debrecent szokták az így díszített kötések hazájának

Kötéstábla

mondani, de készültek ilyenek Kassán, Pozsonyban (az utóbbi helyen dolgozott Johann Gottlieb SCHRABS), Nagyszombatban s általában Nyugatmagyarországon. A legkorábbi darabok az 1700 körüli időből valók, virágkoruk a XVIII. század közepe és második fele.

Illusztráció és kötés miatt egyként figyelemre tarthat számot ez a könyvecske a magyarországi zsidó könyvművészet történetének szempontjából.

SCHNEIDER SÁNDOR

Szinnyei József két levele František Richard Osvaldhoz. Nagyszombati kutatásaim során a magyar—szlovák kapcsolatok két érdekes dokumentumára bukkantam: SZINNYEI Józsefnek František Richard OSVALDhoz írott két levelére.

SZINNYEI tudományos munkásságában az objektív valóság talaján állva a századforduló Magyarországnak irodalmán a nemzetiségek irodalmát is értette. Nagy műve és alább ismertetett levelei hungarus-patriotizmusát bizonyítják.

Nem véletlen, hogy SZINNYEI éppen OSVALDhoz fordult kéréseivel. František Richard OSVALD akkoriban a szlovák irodalmi élet jelentős szervezője volt,¹ mint a *Literárne Listy* című lap,² a szlovák katolikus értelmiség orgánumának szerkesztője.

¹ A XIX. század végén OSVALD körül csoportosuló szlovák katolikus írók a BERNOLÁK-iskola tagjainak „rehabilitálásával” járultak hozzá a kor evangélikus jellegű irodalomtörténetíráshoz. OSVALD irodalmi munkatársai adták ki a *Tovaryšstvo*-almanach három kötetét BERNOLÁK hasonló nevű társasága alapításának századik évfordulója alkalmából.

² Az OSVALD vezette katolikus írócsoport lapja volt, amely vallási célkitűzései mellett — a *Kazatel'na* (*Szószerk*) mellékleteként jelent meg — elsősorban irodalomtörténeti írásoknak adott helyet. A cikkek témája főleg a BERNOLÁK-iskola, a XVIII. század utolsó negyedének felvilágosodási mozgalma volt.

Széles körű irodalomszervező és lelkési munkája mellett maga is sok irodalomtörténeti adatot gyűjtött, SZINNYEI tehát joggal várhatott tőle segítséget, és műve, valamint a levelek nyomán láthatjuk, hogy kapott is.³

A két levél a Szent Adalbert Társaság (Spolok Svätého Vojtecha) levéltárában a 65. fasc. 246, 247. sz. alatt található. Teljes szövegük a következő:

„Főtisztelendő Uram!

Budapest, 1893. jan 18.

A „Magyar írók élete és munkái” cz. akadémiai nagy vállalatba, fölvettem az összes magyarországi régi s újabb írókat, így a tót írókat is, sajnos, hogy az utóbbiaknál nehezen boldogulok. Šafarčík⁴ könyve elavult, Vlček⁵ és a Slovenské Pohlady életrajzai gyengék, hiányosak; a könyvvezimékből még azt sem lehet tudni, hogy azok valóban önállóan jelentek meg, vagy cikkek, kéziratok? Munkám minél teljesebbé tételére Főtiszt. Úr segédkezését kérem szépen olyformán, hogy jelenleg a 18. füzet kerül sajtó alá az *Ember Pál* utáni írókkal, ha még találkoznék ily tót író (bár mely kis munkát irt, v. a hírlapokba dolgozott, mert a cikkeket is, ha lehet fölemlítem) *életrajzát és munkáik jegyzékét* kérem a könyv és cikkek tót címét adom ki, de mellé kérem azok magyar fordítását is. Ezután az F. betűre kerül sor, ezzel az év végéig készülok el, de az eleje már márciusban kellene; tehát igen kérem Főtiszt. Urat ily sorrendben sziveskedjék segítségemre lenni; én szíves közlését minden egyes életrajz után (mint másoknál is szoktam tenni) fölemlítem. Tót írók albumát⁶ méltóztatik kiadni; lesznek abban életrajzok is? Szíves válaszát, illetve küldeményét várva maradtam

N. Múzeum.

Kész szolgálja
Szinyei József”

„Kedves Főtisztelendő Úr!

Bpest, 1893. jun. 1.

Fejérpataky Gáspár *életrajzára* lenne szükségem, ki Bielopotoczky nevével is írt (Vlček, Dejiny 73.161.181.182.1. és Slov. Pohlady 1888.79.1. is van róla. Kérem! Munkái: Welika hodnost... panovi Dobóšich Jozefowi, biskupstwa Nitránskeho nowo-poswatanemu knazowi, Trnawe, 1791.⁷ (F. Gábor, ez talán más?) — Masopustni kratochvile slovansk. lidu v Uhrích Rozličnosti, 1827.⁸ — Národní običeje Tatranských Slovanuv Česká, Včela 1831.⁹ — Bajeslovné zvyky, a poverý Slovaky Kvety, 1839. 1840.¹⁰ (Hol

³ Együttműködésük más adatait l. a 12. sz. jegyzetben.

⁴ SZINNYEI itt nyilván ŠAFÁRIK, P. J. *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Ofen, 1816) című munkájára gondol. Itt jegyezném meg, hogy a levelek másolását betűhíven végeztem. A következőzések és szlovák nyelvi hibák a levelek írójának gyenge nyelvismeretéből adódnak.

⁵ VLČEK, Jaroslav: *Dejiny literatury slovenskej*. Turč. Sv. Martin, 1890. 280 l. SZINNYEI a levelek keltezését figyelembe véve minden bizonnyal ezt a kiadást használta.

⁶ OSVALD kiadásában ilyen albumról nem tudunk. Ha csak nem a már említett *Tovaryšstvo*-almanachra gondol. (*Tovaryšstvo. Sborník literárnych Prác v storočnú pamät' prvého „Učeného Slovenského Tovaryšstva.”* Usporiadal a z pomoci priateľov slovenskej spisby vydal F. R. OSVALD. 1—3. Ružomberok, 1893—1900.)

⁷ FEJÉR—PATAKY, Gabriel: *Welika Hodnost a taška Povinnost' kteru Dwogeg-Ctihodnemu Pánowi Bobóšich Jozefowi, Biskupstwa Nitránskeho nowo-poswatanému Kňazowi, pri prvég Obet'e geho, obetuwal predložil, w Kost'ele Welko-Ripňanském . . . W Trnawe 1791. U Wáclawa Gelinka. 8° 26 l.* (RIZNER I. 382. l., SZINNYEI III. 273. l.)

⁸ FEJÉRPATAKY (BELOPOTOCKÝ), Gašpar: *Masopustni kratochvile slovenského lidu v Uhrách. Rozličnosti, 1827. 62. sz.* (RIZNER I. 383. l., SZINNYEI III. 273. l.)

⁹ FEJÉRPATAKY (BELOPOTOCKÝ), Gašpar: *Národní obyčaje tatranských Slovanů v Uhrách. Česká Včela, I (1834) 16. sz.* (RIZNER I. 383. l., SZINNYEI III. 273. l.)

¹⁰ FEJÉRPATAKY (BELOPOTOCKÝ), Gašpar: *Bajeslovné zvyky, svátky a poverý Slováků. Kvety, VI (1839) 85. l.* (RIZNER I. 383. l., SZINNYEI III. 273. l.)

nyomtatták a munkákat? A címek magyar fordítását is kérem.) — *Fejes Jánosnál* : Hlas wologjcy k sedlacum, o prednostech a nedostatecých stavu tohoto. Presspurku, 1808.¹¹ (Kérem magyar címét. Ez egy német munkának fordítása lesz?) Igen köszönöm eddigi szívességeit¹² és kérem becses válaszát, ha lehet 5—6 nap múlva.

N. Múzeum.

Tisztelő híve
Szinyei József''

KÁFER ISTVÁN

Könyvkiadási viszonyok a Nyugat tükrében. A *Nyugat* elsősorban irodalmi folyóirat volt ugyan, kulturális életünknek azonban szinte egyetlen területét sem hagyta figyelmen kívül. Kritikai rovatában helyet kaptak a színház, a film, a rádió, a képzőművészetek s nem utolsó sorban az írás, az olvasás, a könyv és a könyvtár legfrissebb problémái is.

Éppen ezért a könyv-, könyvtárkultúra előzményeinek feltárása során lényeges feladat annak megvizsgálása: hogyan látták a *Nyugat* írói a korabeli könyvkiadás helyzetét, miként ítélték meg annak jelentőségét, és milyenek gondolták a további fejlődés irányát. Fontos ez a vizsgálat különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a folyóiratban jelentkező vélemények a kor leghaladóbb értelmiségéhez tartozó íróink és publicistáink álláspontját tükrözték.

Kétségtelen, hogy a *Nyugat* és a kiemelkedő nyugatos írók cikkeiből kialakítható kép nem teljesen egységes, hiszen ezek a cikkek nem egységes írói tábor véleményét juttatják kifejezésre. Hozzájárul ehhez az is, hogy a *Nyugat* tevékenysége viszonylag hosszú időre terjed, amely egymástól eltérő fejlődési szakaszokat ölel fel. És természetesen nem lehet teljes sem, mert a terület kérdései közül írásaikban csak azok vetődnek fel, amelyek az irodalmi élettel s az ő tevékenységükkel szoros kapcsolatban állottak. Áttekintésük mégis szükséges és több tekintetben eredményes lehet, mert értékes adatokat szolgáltatnak arról, hogy milyen mértékben ismerték fel a hazai könyvkultúra társadalmi hivatását és milyen mértékig tudatosultak azok lehetőségei s feladatai az akkori haladó magyar közvéleményben.

Jelen áttekintésünk elsősorban a *Nyugat* 33 évfolyamának anyagára támaszkodik, de figyelembe veszi a *Nyugat* néhány kiemelkedő egyéniségének másutt publikált és a hazai könyvkultúra problémáival foglalkozó írásait is. A könyv- és könyvtárkultúra kérdéseit valamennyiük közül leggyakrabban és legsokoldalúbban BABITS Mihály, ELEK Artur, KOSZTOLÁNYI Dezső, MÓRICZ Zsigmond, NAGY Lajos elemzi, így a vezérfonalat is elsősorban az ő megállapításaik adják. Mások viszont csak egyszeri vagy néhány hozzászólással, de mélyreható elemzésükkel a lényegyet megragadó írásaikkal lendítik tovább a kérdések megoldását és tudatosítását. Közülük is kiemelkedik ADY Endre, BRESZTOVSZKY Ernő, BUDAY György.

¹¹ FEJES, Jan: *Hlas wologjcy k Sedlákum*, o prednostech a nedostatecých stavu tohoto. K prospěchu, k navčenj a zvláště k výstraze sedláku; od gegich Pjřtele. . . Pěři a nákladem Insstyutu literatury Slowenské, W Presspurku 1808. Pjsmem Ssim, P. Webera. 83 l. (RIZNER I. 384. l., SZINNYEI III. 284. l.)

¹² SZINNYEI — mint munkájából látjuk — megfelelően felhasználta OSVALD közléseit, RIZNER három évtizeddel később kiadott *Bibliografia pisomnictva slovenského*. 1—6. Turč. Sv. Martin, 1929—1934. c. műve alapján azonban az adatok korántsem teljesek és pontosak. SZINNYEI és OSVALD együttműködésének más nyomai is találhatók (pl. Fándly III. 123. l., Emmanuel II. 1288. l.), a későbbi kötetekben azonban az OSVALD-közlések egyre ritkábbak. Az OSVALD-irodalommal kapcsolatban egyébként Vö.: *Dejiny slovenskej literatúry* Bratislava, 1960, Osveta. 432—4. l., MRÁZ, Andrej: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava, 1948, SAVU.

A *Nyugat* írói érdeklődéssel vizsgálták először is, hogy mennyiben elégíti ki könyvkiadásunk a magyar társadalom szükségleteit, vállalja-e a ráháruló feladatokat, ugyanakkor megkísérlik felvázolni a további perspektívát. Elemző munkájuk során természetesen nem foglalkoznak a könyvkiadás egészével, hanem csak egyes elvi problémáit emelik ki. Mindenekelőtt sikerült feltárniuk azokat az általánosabb összefüggéseket, amelyek tükrében könyvkiadásunk főbb problémái érthetővé váltak. Számba veszik azokat a szempontokat, amelyek a polgári társadalom viszonyai között a könyvkiadás meghatározó tényezői. Felismerik, hogy a polgári társadalom viszonyai között a kiadók programját főként a hivatalos világnézet és a közönség igényei, azaz a kapitalista világ politikai és gazdasági érdekei alakítják. Velük szemben a társadalmi nevelés, a széles néptömegek szempontjai háttérbe szorulnak.

Az elsőre jellemzően NAGY Lajos figyel fel, s keresi a jelenség magyarázatát is. Szerinte a könyvkiadást elsősorban az befolyásolja, hogy a kiadók maguk is vállalkozók, akik érthetően a polgári társadalom világnézetét teszik magukévá, s tevékenységük során is ezt tekintik irányadónak „... megtörtént már nemegyszer, hogy a kiadó elutasított valamely művet üzleti érdeke ellenére is, azért, mert véleménye szerint a mű hatása arra a kategóriára nézve, amelyhez saját magát számítja, nem kedvező” — írja NAGY Lajos.¹ Ugyanezt a véleményét már egyszer 1919-ben *A Vörös Lobogó* számára az akkori körülmények között sokkal harcosabb formában így fogalmazta meg: „Csak annak az írónak a műveit fogadták el, ... aki szolgálta a tőke ideológiáját.”²

A másik tényezőt, a közönség igényeinek korlátlan kielégítésére törekvő magatartást már sokkal többen tudatosítják, és egyöntetűen elítélik. Rámutatnak arra, hogy mindennemű fejlődés útját állja a kiadó, „ha túlságosan respektálja a közönség megbotránkozó és tiltakozó részének erejét és lehetőségeit, illetve, ha a lehetséges megbotránkozásokkal szemben semmi kockázatot nem akar vállalni. Pedig tudni kell, minden, ami új, minden, ami még nem volt, sőt minden, ami erővel teljes, mindig egyúttal megbotránkozást is kelt.”³ Jól látják ennek a jelenségnek a társadalmi és gazdasági gyökerét. A fő ok a könyvkiadás kapitalizálódása.⁴ E jelenség teljes kivirágzása a nagy kapitalista vállalatok kialakulásával van kapcsolatban, amelyek „kiméletlen pénzeszínálásra adták magukat.”⁵ Nem vitatják, hogy a kiadónak vannak üzleti érdekei is, s ezek számára kétségtelenül fontosak. „Nem akarom elvetni a sulykot: a könyvkiadás természeténél fogva üzlet is. Kell, hogy az legyen a mai társadalmi berendezésünkben, mely a kultúra termeléséről, az íróról, a művészről nem gondoskodik, és amelyben az olvasás nem magától értetődő szükséglete az embernek, melyben a könyvet az olvasóra többé-kevésbé rá kell tukmálni,”⁶ — írja ELEK Artur, s egyben a korabeli társadalom viszonyival magyarázza is a jelenséget. De hangsúlyozzák: „a könyvkiadás nemcsak üzlet, hanem kulturális tevékenység. A könyvkiadó fontos faktora a magyar irodalmi és kultúréletnek.”⁷ A könyvkiadás nem csupán a szellemi termés passzív csatornája, hanem megfelelő programmal a társadalom kulturális arculatának aktív alakítója. Ezért a kiadókra nagy feladatok hárulnak a közönség igényeinek nemcsak a kielégítésében, hanem a továbbfejlesztésében is. „A közönség sokféle rétegből áll, sokféle mű iránt van felvevőképessége. Azokat a rétegeket pedig, amelyeknek egészen alacsonyrendűek az igényei, nem kell

¹ NAGY Lajos: *Jelentés az írói szabadság ügyében*. Nyugat. 1936. 2. köt. 372. l.

² NAGY Lajos: *Hogyan fizette a tőkés társadalom az íróit*. Író, könyv, olvasó. Bp. 1959. 1. köt. 65—68. l.

³ NAGY Lajos: *Jelentés az írói szabadság ügyében*. Id. h.

⁴ NAGY Lajos: *Író, könyv, olvasó*. Nyugat. 1941. 443—444. l.

⁵ ELEK Artur: *Magyar író és kiadója*. Nyugat. 1913. 1. köt. 43—52. l.

⁶ Uo.

⁷ NAGY Lajos: *Idegen regények garmadája*. Nyugat. 1925. 2. köt. 215—221. l.

kielégíteni, hanem nevelni kell, rá kell irányítani a nemesebbre. . . Van egy határvonal, ameddig a kiadó a közönség hajlandóságát követheti. . .”⁸ — határozza meg a kiadó szükségese magatartását NAGY Lajos.

Emellett foglalkoznak az általános helyzet orvoslásának lehetőségeivel. IGNOTUS és BUDAY György a következőket kiadói program és a helyes kiadói politika megteremtésében látja a megoldást.⁹ FÖLDI Mihály a könyvkiadás szervezetének átalakítását, „a decentralizálást”, tehát a „monopolizálás” felszámolását javasolja.¹⁰

A magyar könyvkiadás részproblémái közül főként a mennyiség és minőség alakulása, a magyar és külföldi kiadványok megoszlása, a kiadványok példányszáma és ára érdekli őket.

A század elején a könyvkiadás *mennyiségére* és *minőségére* vonatkozó megjegyzésekben jól tükröződik a könyvkiadás elhanyagolt állapota. 1909-ben HATVANY Lajos erős bírálatot mond a kiadók elmaradt szemléletéről, a kiadványok alacsony színvonaláról, elavult tartalmáról. Rámutat arra, hogy „esűf és haszontalan kiadványokkal”¹¹ árasztják el a könyvpiacot. Később ELEK Artur visszatekintve így jellemzi e periódus könyvkiadásának színvonalát: „Még soha annyi könyvet nem vásároltak, mint az elmúlt 10 esztendő során. És még soha oly kevés igazán érdemes író könyvét a magyar kiadók közre nem bocsátották”.¹² ELEK Artur már 1913-ban hangsúlyozza a könyvkiadás megreformálásának, a modern magyar kiadó megteremtésének szükségességét, mert a jelenlegi viszonyok között szinte a *Nyugat* vállalat az egyetlen kiadó, amely kiadói programját megkísérli a kor igényeinek megfelelően alakítani.

Már az első világháború alatt megindult, majd a később tovább fokozódó mennyiségi növekedés minden örömeik ellenére sem téveszti meg a *Nyugat* munkatársait, s jelzik, hogy a minőség terén még sok a hiányosság, sőt leromlás mutatkozik. Ennek okát KOSZTOLÁNYI a kellő kritika hiányában, NAGY Lajos a cenzúrában látja.¹³

Vita formájában foglalkoznak a *magyar* és a *külföldi* irodalmi művek kiadásának a megoszlásával. Érdekes megfigyelni a kérdés fejlődését. Kitűnik, gyorsan és jól érzékelik a könyvkiadás minőségi összetételének alakulását, és hamar átlátják annak következményeit.

A század elején HATVANY Lajos még hiányolja könyvkiadásunkból a külföldi termés bemutatását. Panaszosan írja: „kiadóink ma jutottak el Dickensig és Thackerayig, . . . nem furesaság, hogy mi vagyunk tán az egyetlen európai nemzet, amelynek nincsen egész Ibsene?”¹⁴ Az első világháborút megelőző években már megnövekedett a magyarul megjelent külföldi művek száma, de sajnos még „nagyobbrészt a szórakoztató angol és francia irodalom könnyű fajsúlyú és csekély értékű termékeit adták közre”.¹⁵ Hasonló MÓRICZ Zsigmond megállapítása 1921-ben.¹⁶ A háború idején a világirodalom iránti érdeklődés fokozódása a *Nyugat* íróit arra ösztönzi, hogy magyarázatot keressenek a könyvkiadás arányainak eltolódására. BABITS helyesen a látókörök szélesedésével, a határok kiterülésével, s ennek kapcsán a kulturális összetartozás felismerésével tudja okát adni.¹⁷

⁸ Uo.

⁹ BUDAY György: *A magyar könyv társadalmi hivatása*. Nyugat. 1931. 1. köt. 53—56. l.

¹⁰ FÖLDI Mihály: *Fogel Ágoston: Korunk kultúrtörékvései*. Nyugat. 1913. 1. köt. 772. l.

¹¹ HATVANY Lajos: *Indulás*. Nyugat. 1909. 2. köt. 550—559. l.

¹² ELEK Artur: *Id. h.*

¹³ NAGY Lajos: *Szabad-e, lehet-e írni a magyar íróknak?* Nyugat. 1925. 1. köt. 483—493. l.

¹⁴ HATVANY Lajos: *Id. h.*

¹⁵ SCHÖPFLIN Aladár: *Új magyar regények*. Nyugat. 1918. 1. köt. 67—76. l.

¹⁶ MÓRICZ Zsigmond: *A világirodalom felé*. Nyugat. 1921. 1. köt. 72—74. l.

¹⁷ BABITS Mihály: *Mireio*. Nyugat. 1916. 2. köt. 718—722. l.

A háború okozta elszigetelődés azonban nem tette lehetővé az új igény ellátását, de a fel-támadt olvasási kedv megnyitotta az utat az újabb magyar irodalom, s főként az újabb regény számára. SCHÖPFLIN Aladár örömmel állapítja meg, hogy könyvkiadásunk „nem irtózik annyira, mint azelőtt a teljesen új és kipróbálatlan nevektől sem.”¹⁸ A jelzett igény kielégítésére már csak a háborút követő években kerülhetett sor. Megindult a lázas kiadói tevékenység, mely mennyiségileg is, tartalmilag is nagy eredményeket hozott.¹⁹

A későbbiekben a külföldi irodalom térhódítása könyvkiadásunkban már nem vált ki ilyen lelkesedést. Sokan úgy érzik, s nem is alaptalanul, hogy a sok idegen könyv csökkenti az érdeklődést a magyar irodalom termékei iránt. KOSZTOLÁNYI Dezső teljes rezignációval „a magyar könyv pusztulásáról” beszél.²⁰ NAGY Lajos jóval tárgyilago-sabban ítéli meg a helyzetet, de az ő véleménye is hasonló. Az idegen könyváradat okát nagyon helyesen a kiadók üzleti szempontjainak fokozott érvényesülésével magyarázza. A kiadó megjelenteti őket, mert a közönség igényli, s így biztos piacra számíthat, emellett a külföldi írók kiadását még gazdaságosabbá teszi, hogy az idegen művek egy részéért nem kell honoráriumot fizetni, mert a szerzői jog nem védi a művet.²¹ A vita két további hozzászólója már a kiadók oldaláról ítéli meg a kérdést. Az első RANSCHBURG Viktor, aki nem ad igazat NAGY Lajosnak, mondván, a kiadó nem kockáztathat.²²

RÉVAI Mór János, aki alapos tájékozottsággal nyúl a kérdéshez, egyetért NAGY Lajossal abban, hogy túl sok a külföldi irodalom kiadása. Nem ismeri el azonban, hogy ez károsan hatna a magyar irodalom fejlődésére, mert szerinte „még kivételesen kelendő külföldi tucatregények sem vonják el a valódi közönséget az eredeti magyar regény-irodalomtól, mert ezek olyan közönségnél találnak elhelyezésre, mely még nem érhetett el Móriczhoz, Karinthyhoz, Herczeghez. És ha valami mentsége van a garmadák kiadásá-nak, úgy az lehet, hogy épp ezzel a selejtes tucat termeléssel... idővel olvasókat nevel-nek épp Móricznak, Karinthynek, Herczegnek és másoknak.”²³

Ehhez a kérdéshez kapcsolódik a példányszámok problémája. Nálunk az átlagos mennyiség két-három ezer volt. Pl. MÓRICZ Zsigmond és KARINTHY művei NAGY Lajos szerint 1500—2000 példányban jelentek meg.²⁴ Az ennél nagyobb példányszám már szinte eseményszámba ment.²⁵ Az ilyen nagy számokat többnyire a külföldi regények érték el. NAGY Lajos adata szerint Margaret MITCHEL közepes színvonalú regénye, az *Elfújta a szél*, 25 000 példányban fogyott el.²⁶ Ezek az adatok megmutatják, hogy bár RÉVAI indokai nem lebecsülendők, NAGY Lajos, KOSZTOLÁNYI és mások aggodalmai sem voltak alaptalanok.

Különösen sokat foglalkoztatta a *Nyugat* íróit a könyvek ára. Gyakran, s aggódva állapították meg, hogy a magyar könyv, s főként a jó könyv drága. Felállítják az olesó, de jó könyv követelményét, s óriási lelkesedéssel üdvözölnek minden ilyen jellegű törek-vést. Így üdvözli például a *Magyar Könyvtárt*²⁷ és a *Nyíl* c. regénysorozatát, amelyeket 10—15 fillérért terjesztettek.²⁸ ADY Endre csodálattal ír a külföldi könyvkiadásról,

¹⁸ SCHÖPFLIN Aladár: Id. h.

¹⁹ MÓRICZ Zsigmond: Id. h.

²⁰ KOSZTOLÁNYI Dezső: *A magyar könyv pusztulása*. Nyugat. 1925. 2. köt. 66—72. l.

²¹ NAGY Lajos: *Idegen regények garmadája*. Id. h.

²² RANSCHBURG Viktor: *Válasz Nagy Lajos cikkére*. Nyugat. 1925. 2. köt. 221—225. l.

²³ RÉVAI Mór János: *A garmadákról*. Nyugat. 1925. 2. köt. 226—227. l.

²⁴ NAGY Lajos: *Idegen regények garmadája*. Id. h.

²⁵ ZSADÁNYI Henrik: *Egy könyvről, amely húszezer példányban jelent meg*. Nyugat. 1926. 1. köt. 64. l.

²⁶ NAGY Lajos: *Iró, könyv, olvasó*. Id. h.

²⁷ PÓK Ödön: *Révész Béla: Szegény ember sorsa*. Nyugat. 1910. 1. köt. 770. l.

²⁸ ILLÉS Endre: *Ötven új magyar regény*. Nyugat. 1932. 1. köt. 662—665. l.

amely filléres kiadványokban milliók számára tette hozzáférhetővé a francia és a világ-irodalom klasszikusait.²⁹

A *Nyugat* nemcsak elyben hirdette, hanem saját kiadójának gyakorlatában is követte ezt a célkitűzést. A *Nyugat* kiadói hirdetéseiből kitűnik, hogy a legújabb és legértékesebb magyar irodalmat egészen olcsón, 10–80 filléres kiadványokban juttatta el a legszélesebb rétegekhez.³⁰

Megemlékezések és beszámolók formájában gyakran esik szó a *Nyugatban* a kor egyes kiadóiról. Bár a leginkább RÉVAI neve szerepel cikkeikben, foglalkoznak LÉGRÁDY, WOLFNER József, KNER Izidor és családja, Dante és más kiadók tevékenységével s nem utolsósorban a *Népszava* munkájával is. Ezek a följegyzések megmutatják, hogyan látták és hogyan értékelték e kiadóknak a magyar társadalom életében betöltött szerepét.

Rendkívül érdekesek azok a cikkek, amelyek a *Népszava*, a munkásmozgalom kiadói tevékenységéről számolnak be. A *Nyugat* megállapítja: „A *Népszava* könyvkiadó-hivatala az egyetlen, amely a magyar munkásság számára ad ki nagy körültekintéssel és tervszerűséggel irodalmi műveket. . . a legnagyobb olvasóréteggel foglalkozik. Egy-egy kiadványuk 5–10 000 példányban fogy, egy-egy röpiratot 40–50 000 példányban tudnak elhelyezni.”³¹ RÉVÉSZ Mihály cikkéből pedig részletes tájékoztatást kapunk az 1918-ban megélénkülő munkásmozgalom könyvtermésének tartalmi összetételéről.³² A cikk azt bizonyítja, hogy a *Nyugat* érdeklődéssel figyelte a munkásosztály erőinek növekedését, és helyet biztosított nemcsak e könyvtermést ismertető, hanem ennek fontosságát hangsúlyozó soroknak is.

Mindig a legnagyobb elismeréssel szólnak KNERÉK munkájáról. Ez a kiadó nemcsak tartalmi igényességével, hanem könyveinek művészi kiállításával is felkeltette figyelmüket. „A gyomai Kner nyomda valósággal a magyar Elzevirt jelenti”³³ — írja a lelkes hangú bemutatás.

A legtöbb dicséret szó a *Nyugatban* RÉVAIÉKNAK jutott.³⁴ A *Nyugat* íróinak megbecsülését RÉVAIÉK főként tudatos kiadói tevékenységükkel vívták ki. Noha üzleti érdekeiket természetesen ők sem áldozták fel, törekedtek az új olvasótábor kialakítására, a közönség nevelésére és színvonalas kiadványaikkal gondoskodtak az igények további formálásáról, fejlesztéséről.

A Dante kiadót mint bátor kezdeményező vállalkozót tartják nyilván, „mert ő adta ki azokat a könyveket, amelyeket senki sem mert kiadni”.³⁵

Foglalkoznak a *Nyugatban* LÉGRÁDY kiadói tevékenységével is. MÓRICZ fő érdemének a nagy példányszámot tartja, „melynek segítségével hatást tudott gyakorolni a közvélemény irányítására.”³⁶

A *Singer és Wolfner* cég helyét a magyar kiadók sorában találóan jelöli ki ELEK Artur: Kiadói programjukat nem jellemezte nagyobb igényesség, a sok másod- és harmadrangú külföldi szépirodalom közreadásával többnyire az átlagízlés kielégítésére töreked-

²⁹ ADY Endre: *Irodalom hírlapformában*. *Nyugat*. 1910. 1. köt. 204–205. l.

³⁰ *A Nyugat új olcsó könyvkiadójára*. *Nyugat*. 1931. 2. köt. 127. l. és a borítón.

³¹ *Magyar Könyvprogram*. *Nyugat*. 1930. 2. köt. szept. 16. II–VII. l.

³² RÉVÉSZ Mihály: *Marx irodalom*. *Nyugat*. 1918. 1. köt. 1048–1050. l.

³³ *Magyar Könyvprogram*. Id. h. VÖ. KOVÁCS Ilona: *A Nyugat és magyar könyvművészet megújulása*. Magy. Könyvszle. 1962. 131–147. l.

³⁴ IGNOTUS: *Jókat*. *Nyugat*. 1925. 1. köt. 141–145. l. KUNCZ Aladár: *Révai Mór János: Könyvek, írók, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. *Nyugat*. 1922. 1027–1029. l.

³⁵ *Magyar Könyvprogram*. Id. h. VÖ. SÁNDOR Pál: *Baloldali könyvkiadás a Horthy Magyarországon*. Magy. Könyvszle. 1962. 2–3. sz.

³⁶ MÓRICZ Zsigmond: *Légrády Imre*. *Nyugat*. 1932. 1. köt. 335–337. l.

tek. A magyar társadalom rétegei közül pedig elsősorban a középosztály szükségletével számoltak.³⁷

Összegezve tehát: felismerték a könyvkiadás funkcióját és a rá háruló feladatokat a polgári társadalom életében. Pontosan elemezték a könyvkiadás kapitalizálódásának folyamatát, s rámutattak ennek következményeire. Olyan programot hirdettek meg számára, amely a szocialista könyvkiadásnak is célkitűzésévé vált: az olcsó, jó és izléses tömegkönyvet. Követelik, hogy megvalósítása érdekében ne az üzleti érdeké legyen a döntő szó, hanem a könyv kulturális közvetítő szerepe kerüljön előtérbe.

KOVÁCS ILONA

Elkobzott könyvek és folyóiratok Debrecenben 1934-ben. (Adalék az ellenforradalmi rendszer cenzúra-történetéhez.) A debreceni rendőrség 1934 októberének első napjaiban letartóztatta *A Mi Utunk* című társadalomtudományi és irodalmi szemle szerkesztő bizottságának tagjait: név szerint VÉGH Dezső szobafestő és mázoló mestert, a folyóirat felelős szerkesztőjét, ÁDÁM (AUSPITZ) Miklós joghallgatót, a lap felelős kiadóját, továbbá KELEMEN (KUPFERSTEIN) József, SÁRKÁNY (SCHIFF) László és VÁRADI László magántisztviselőket, a szerkesztő bizottság tagjait. BAJOMI LÁZÁR Endre egyetemi hallgató, az irodalmi rovat vezetője egy-két nappal előbb hagyta el az országot, így ő ellene távollétében emeltek vádat. A szerkesztő bizottság tagjait „az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló büntett” címén fogták perbe.¹ Az ügyészség vádirata szerint *A Mi Utunk* létrehívásával „mozgalmat kezdeményeztek” a rendszer megdöntésére, s a folyóiratot kommunista, államfelforgató eszmék terjesztésére használták fel. Rajtuk kívül HOLLÓS KORVIN Lajos és EIDUS Bentián proletárköltők ellen — „sajtó útján elkövetett igaztás” büntette miatt — indult bűnvádi eljárás, mert a lapban forradalmi eszmeiségű verseket közöltek.

A rendőrség a letartóztatásokkal egy időben házkutatást is tartott a szerkesztő bizottság tagjainál. A lefoglalt könyveket, folyóiratszámokat az ügyészség bűnjelként csatolta a vádirathoz. Ime az összesített *Bűnjeljegyzék*:

1934. B. 4286/169. szám

A debreceni kir. ügyészségtől

Könyvek és folyóiratok jegyzéke

1. A tanítás szabadsága	Gábor Ignác fordító	1918.	Bp.	1 pld.
2. Forradalom és Köztársaság	detto	1918.	Bp.	1 „
3. A nő, a család	dtto	1918.	Bp.	1 „
4. Munka vagy anarchia	dtto	1919.	Bp.	1 „
5. Erkölcsstan	Dr. Rózsa Ignác	1919.	Bp.	1 „
6. Forradalmi kormányok	Kropotkin Péter	1919.	Bp.	1 „
7. Levelek a börtönből	Rosa Luxemburg	1922.	Wien	1 „
8. Kereszténység és rabszolgaság	Rácz Béla	1922.	Wien	1 „
9. Az ember	Gorkij Maxim	1924.	Kassa	1 „
10. Golgota	Pavel Doročov	1925.	Kassa	1 „
11. Csodálatos történet	Barta Sándor	1925.	Kassa	1 „
12. A világbékéért	Garai János	1934.	Bp.	1 „

³⁷ ELEK Artur: *Elhunyt Wolfner József*. Nyugat. 1932. I. köt. 1295. I. Vö. HORVÁTH Zoltán: *Magyar századforduló*. Bp. 1961. 156. és 169—171. l.

¹ *A Mi Utunk* peranyaga a Debreceni Állami Levéltárban található B 4286/1934. szám alatt.

13. Kultúrvilág és forradalom	Fedor János	1934.	Ungvár	1 pld.
14. Azokról, akik bort isznak és vizet prédikálnak	Rotor	?	Brecláv	2 „
15. Az ellenforradalom földjén	Hidas Antal	?	Wien	1 „
16. Döntsd a tőkét, ne siránkozz	József Attila	?	Bp.	1 „
17. Új tüzek	Kazimir Károly	?	Kassa	1 „
18. Új Március folyóirat	Eugen Kostmann	1931.	Wien	VII. évf. 7—11. sz.
19. Új harcok, folyóirat	Oravetz István	1933.	Bp.	I. évf. 1. sz.
20. Forrás, irodalmi szemle	Gereblyés László	1929.	Bp.	1929. december
21. Forrás, irodalmi szemle	dtto.	1930.	Bp.	1930. április
22. Sarló és Kalapács	Révész Imre;	1932.	Moszkva	IV.évf.6.sz.
23. dtto.	Münnich Ferenc	1933.	Moszkva	V.évf.1.sz.
24. Munkás és parasztnaptár	Fábry Zoltán	1933.	Pozsony	9 drb.
25. Munkás Kórus hiv. lap.	Szélpál Árpád	1933.	Bp.	I.évf. 1. sz.
26. Új paraszt szemle	Galicza I. János	1933.	Bp.	I. évf. 1. sz.
27. Szabad Írás kultúrszemle	Müller Lajos	1934.	Bp.	1934. 1. sz.
28. Vörös Május röplap	Steiner Gábor	Megszállási idő	Eperjes	4. pld.
29. Vörös Zászló	Székely Tilde	1933.	Prága	II.évf.20,26, 46. sz.
30. Az Út kulturális folyóirat	Mező István	1934.	Eperjes	IV.évf.1.sz. 3 pld.
31. dtto.	dtto.		dtto.	IV.évf.3,4, 13. sz.
32. dtto.	dtto.		dtto.	IV.évf.5.sz. 5 pld.
33. dtto.	dtto.		dtto.	III.évf.6.sz. 12 pld.
34. A Mi Útunk, társadalmi szemle	Végh Dezső	1934.	Debrecen	II.évf.4.sz. 56 pld.
35. dtto.	dtto.		dtto.	II.évf.5.sz. 81 pld.
36. dtto.	dtto.		dtto.	II.évf.6.sz. 83 pld.

A jegyzék feltüntette azt is, hogy a lefoglalt 36 könyv, illetve folyóiratszám közül melyeket kobozta el az ideig a bíróság, illetve melyeknek terjesztését tiltotta meg. Ezek voltak a következők: *Azokról akik bort isznak és vizet prédikálnak*,² *Az ellenforradalom földjén*,³ *Döntsd a tőkét, ne siránkozz*,⁴ *Új Március*,⁵ *Új Harcos*,⁶ *Sarló és Kalapács*,⁷ *Az Út*.⁸

Mit tudunk a debreceni kommunistáknál talált könyvekről és folyóiratokról?

A *Bűnjeljegyzék*ben felsorolt első öt könyv a *Forradalmi Könyvtár* kiadványaként jelent meg az 1918—19-es években. A sorozat kiadója a „Világ” szabadjóműves páholy volt. Az első kötet — *A tanítás szabadsága* (Victor HUGO parlamenti beszéde 1850. január 15.) — még mint a *Világ Páholy könyvtára* 1. száma jelent meg. A többi kiadványon már csak mint kiadó szerepelt a „Világ Páholy”. A kiadványok a liberális-radikális polgári eszméket terjesztették. Victor HUGO parlamenti beszédei, amelyeket a debreceni rendőrség lefoglalt és az ügyészség bűnjegyzékbe foglalt, a felvilágosult polgári gondolat jegyé-

² *Nyé* (Nyomozati Értesítő) 291—1933—86. sz. alatt elkobozva.

³ *Nyé* 36—1934—51. és *BKL* (Bűnügyi Körözések Lapja) 1934. évi 26—27. sz. alatt elkobozva.

⁴ *Nyé* 106—1931—31. sz. alatt elkobozva.

⁵ *BKL* 41—1932-S és *BKL* 23—1934-S sz. alatt elkobozva.

⁶ A Budapesti büntető törvényszék B.II.738—1933. sz. alatt elkobozta.

⁷ A Budapesti büntető törvényszék B.XIV. 3067—1934. sz. alatt elkobozta.

⁸ *Nyé* 176—1932—74. sz. alatt elkobozva.

ben fogantak. Fent említett beszédében az állami oktatásért, az állam és egyház szétválasztásáért szállt síkra, s a papok eltávolítását követelte az iskolából. A *Forradalom és Köztársaság* (Victor HUGO parlamenti beszéde 1851. július 17.) a bonapartista monarchistákat leplezte le, akik a polgári köztársaság megdöntését készítették elő. A *munka vagy anarchia!* (Victor HUGO programbeszéde 1848. május 29-én és parlamenti beszéde 1848. június 20-án) a vöröslobogós köztársaság ellen szól, amely HUGO szerint „hamuvá égeti a civilizációt” és „elnyomja a szabadságot”. Ennek 1919-ben, a proletariátus hatalomra jutásának küszöbén történő megjelentetése a polgárság tiltakozását fejezte ki a szovjet-, a tanácsköztársasággal szemben.

Az antiklerikalizmus jegyében fogant MICHELET: *A nő, a család* (részlet MICHELET *Du prêtre, de la famille* c. művéből), valamint a vele egy kötetben megjelent másik mű, MULTATULI: *Az igazi házasság (Máté XIX. fejezetének új variánsa)* c. írása. RÓZSA Ignác 1919-ben már az „egységes szocialista világfelfogás kialakulását óhajtotta szolgálni” *Erkölcstan* c. könyvével, amely azonban alapjában a polgári erkölcs szabályait foglalta pontokba. A sorozat kiadói a Tanácsköztársaság idején *Útmutató a szocialista irodalomban* összefoglaló cím alatt három könyvet adtak ki, amelyekben a szocialista eszme történetét ismertették. A három könyv: *Utópia írók és kommunisztikus kísérletek, A szocializmus úttörői, A szocializmus kronológiája*.

Az 1918–19-i magyarországi forradalmi hullám hívta életre a *Társadalmi problémák* című kiadványsorozatot. Szerkesztője, RUDAS Zoltán 1919 januárjában a következő bevezető szavakkal bocsátotta útjára az első könyvet: „A könyvsorozat nem áll semmiféle párt vagy csoport szolgálatában, s nem akar sem valamely pártprogram, valamely világnézet mellett propagandát kifejteni. . .” „. . . célunk. . . megvilágítani. . . a társadalmi problémákat. . . Fel akarjuk keresni a forrásokat, melyből a mai és holnapi szellemi és társadalmi mozgalmak táplálkoznak. . .” A sorozat első kiadványa, amelyet Debrecenben is megtalált a rendőrség (az anarchista múlttal rendelkező VÉGH Dezsónél) KROPOTKIN Péter: *Forradalmi kormányok* c. könyve volt. Az ismert anarchista forradalmár e röpiratában a forradalomra törekvő erőket igyekezett meggyőzni arról, hogy a bekövetkező győzelem után káros bármiféle kormány létrehozása.

A sorozat szerkesztője az alábbi írók műveit ígérte olvasóinak: DOSZTOJEVSKIJ, BAKUNIN, BERNSTEIN, CHESTERTON, ENGELS, ENRICO FERRI, GORKIJ, GRENICH, ISSAJEFF, JAURÈS, LIEBKNECHT, LABRIOLA, MARX, TOLSZTOJ, WELLS, STIRNER.

Az ellenforradalom időleges győzelme megbénította Magyarországon a haladó törekvéseket, és derékba törte a forradalmi kiadók tevékenységét. A társadalmi haladás harcossai azonban ebbe nem nyugodtak bele. Először az emigrációban szervezték meg a magyar nyelvű irodalmi és tudományos ismeretterjesztő művek kiadását. Bécsben indították útjára az *Európa ismeretterjesztő könyvtár* kiadványait 1922-ben. Ezek közül kettőnek (a sorozat 4. és 8. kiadványának) jutott nyomára az ellenforradalmi rendőrség Debrecenben 1934-ben. Rosa LUXEBURG *Levelek a börtönből* c. — LENGYEL József fordításában megjelent — könyve négy példányban került a bűnjelek közé. A kiadó „mint az emberiség legmagasabbrendű megnyilatkozásait” adta az olvasók kezébe. A könyv a berlini, wronkei és breslauer fogságból (1916. július 10 és 1918. november 10 között) Sophie LIEBKNECHTHEZ írt leveleket tartalmazta. A sorozat másik kiadványa, RÁCZ Béla *Kereszténység és rabszolgaság* c. tanulmánya évezredek hiedelmét cáfolt meg a kereszténységnek a rabszolgasággal szemben elfoglalt állásfoglalásával kapcsolatban.

A sorozatban — amely a természettudomány, történelem, közgazdaság, filozófia, vallás, művészet és irodalom nagy alkotásaival szándékozott kultúrát terjeszteni — megjelent BERGSON, ENGELS, KANT, GOETHE, MARX egy-egy műve. A születőben levő magyar marxista eszmeiségű tudományos irodalom alkotásai közül megjelentette BALÁZS Béla: *A színjáték elmélete* és FOGARASI Béla: *Bevezetés a marxi filozófiába* c. művét.

A *Munka és tudás könyvtára* kiadványai 1923-tól jelentek meg Berlin—Wien kiadási hely megjelöléssel. A sorozatban MARX, ENGELS és LENIN műveit adták ki magyar nyelven, valamint a Kommunista Internacionálé és a Kommunisták Magyarországi Pártja jelentősebb dokumentumait. A KMP e kiadványsorozatában ezek mellett szépirodalmi művek is helyet kaptak. HIDAS Antal: *Az ellenforradalom földjén* c. verseskötete is itt jelent meg, s eljutott Magyarországra is. A debreceni rendőrség egy példányt talált a letartóztatott kommunistáknál. A szerző a könyvet azoknak ajánlotta, „akik meghaltak a magyar Tanácsköztársaságért és azoknak akik dolgoznak érte”.⁹

A KMP bécsi kiadványa volt az *Új Március* kommunista folyóirat is, amelynek 1931. július—novemberi (VII. évf. 7—11.) számát találta meg a debreceni rendőrség. Ebben a párt a munkásmozgalom aktuális problémáit taglalta, és a statáriumot hirdető fasiszta rendszer elleni harcra mozgósított.

A magyar forradalmi emigráció egy másik központja volt a húszas években Kassa városa. Itt a *Munkás* c. hetilap¹⁰ köré tömörültek, s a lap égisze alatt könyveket is adtak ki. A „Munkás kiadása”-ban megjelentetett könyvek közül több eljutott Debrecenbe is. Így Pavel DOROCHOV *Golgota* című regénye is — FÁBRY Zoltán fordításában. Az író e művében az orosz polgárháború eseményeit írta le forgatókönyvszerű megoldásban, a montázs-technika alkalmazásával. Az orosz irodalmat mellette és előtte GORKIJ *Az ember* c. kötete képviselte. A magyar írók közül BARTA Sándor *Csodálatos történetek, vagy mint fedezte fel William Cookendy polgári riporter a földet, amelyen él* c. satirikus regényét ismerték meg Debrecenben. A „Munkás” könyvtára 2. köteteként jelent meg a feudális egyházat leplező kiadvány: *Azokról, akik bort isznak és vizet prédikálnak* címmel. A statisztikai és dokumentum anyagot ROTOR állította össze. Ugyancsak ő állította össze a *Munkás és parasztnaptár* 1933 c. kiadványt, amelynek kiadója: MUNKÁS-STEINER Gábor, és Bratislava—Pozsony a megjelentetési helye. A naptárban közölt írások szerzői között van LENIN, GORKIJ, KARIKÁS Frigyes, FÁBRY Zoltán, ILLÉS Béla.

Kassán jelent meg 1933-ban KAZIMIR Károly proletárköltő válogatott verseinek kötete *Új tüzek* címmel.¹¹ STEINER Gábor — a fenti naptár kiadója — írta a *Vörös Május* című röplapot, amelyből négy példány került a debreceni rendőrség kezébe. FEDOR János kötete, a *Kultúrvilág és forradalom* a marxizmus tanait népszerűsítette. E könyvek mellett a csehszlovákiai kommunisták magyar nyelvű folyóiratai is eljutottak a debreceni kommunistákhoz. A FÁBRY Zoltán szerkesztette *Az Útból* tájékozódhattak a nemzetközi eseményekről, és olvashatták a szovjet építőmunka eredményeiről a beszámolókat.

A fasiszta terror viszonyai között harcoló magyar kommunistákhoz eljutott a biztató, erősítő szó Moszkvából is — az ott élő és dolgozó emigráns magyaroktól. A debreceni rendőrség a *Sarló és Kalapács* két számát foglalta le.

A szabadságtól, a demokratikus szellemi élettől elzárt magyar forradalmárok ezeken az illegálisan terjesztett könyveken és folyóiratokon keresztül tájékozódtak a világban, és ezekből kaptak inspirációt az önálló kiadói tevékenységre is. A forradalmi eszmék terjesztésében azonban az országon belül sem voltak magukra hagyatva. A náluk talált hazai kommunista kiadványok is mutatják ezt. JÓZSEF Attila *Döntsd a tőkét, ne síránkozz* c. kötete 1931 márciusában jelent meg, s az ügyészség azonnal perbe fogta miatta a költőt, és a kötetet elkobozta.¹² A megmentett példányokból — a bűnjeljegyzék tanúsága szerint — Debrecenbe is elkerült egy. GARAI János szintén proletárköltő volt, s különösen

⁹ A könyvről lásd MARKOVITS Györgyi: *Üldözött költészet*. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1960. Bp. 1962. 219—220. l.)

¹⁰ Miután a magyarországi terjesztésből kitiltották, *Kassai Munkás* címmel jelentették meg.

¹¹ A kötetről és 1939-i elkobzásáról lásd MARKOVITS Györgyi: *I. m.* 229—230. l.

¹² A peranyag ismertetését lásd MARKOVITS Györgyi: *I. m.* 202—207. l.

kórusversei voltak népszerűek a munkásmozgalomban. A bűnjeljegyzékben szereplő kötet címét rosszul írhatták, mert *A világbékéért* címen nem jelent meg kötet.¹³

A többi lefoglalt hazai kiadvány folyóirat volt. A *Forrás* a KMP legális „irodalmi és művészeti szemlé”-je volt, amelyet a 100% betiltása után hívott életre, de sorsa ugyanaz lett, mint az elődjéé; szerkesztőjét és munkatársait perbefogták. E szemlében a következők írtak: ANTAL János, FORBÁTH Imre, GEREPLYÉS László, HARASZTI Sándor, ILLYÉS Gyula, KODOLÁNYI János, NAGY Lajos, PÁKOZDY Ferenc és mások. Az *Új Harcos Szocialista Munkásszemle* „a proletárság harcra egységfrontjának megvalósításáért” szállt síkra. Lapjain JÓZSEF Attila fejtette ki véleményét e kérdésről. Szerkesztőjét ORAVETZ Istvánt és a lap munkatársait többször bíróság elé állították, s így tették lehetetlenné a folyóirat megjelentetését. Hasonló sors érte a *Szabad Írás* c. „kulturális szemlé”-t is.¹⁴ Ennek sajtóperében DARVAS József, E. KOVÁCS Kálmán és MÜLLER Lajos állt a bíróság előtt. A *Munkás Kórus* „A Munkásszavalókórusok Országos Központjának lapja” a Szociáldemokrata Párt kulturális kiadványa volt. A következő magyar írók írásai jelentek meg benne: ASCHER Oszkár, BRESZTOVSKY Ede, RADNÓTI Miklós, SZALMÁS Piroska, TISZAY Andor, VERES Péter. A bűnjeljegyzékben szereplő egyes lapoknak, mint az *Új Paraszt* című szemlének vagy a prágai *Vörös Zászlónak* már nyomára sem lehet jutni. A hazai kiadvány valószínűleg már egy szám megjelenése után megszűnt; sok ilyen kísérletnek lett ez a sorsa az ellenforradalmi korszakban.

Ezeknek a baloldali vagy éppen kommunista kiadói próbálkozásoknak az ismerete hozzásegít ahhoz, hogy reális képet alkossunk a magyarországi progresszív erők elméleti és propaganda tevékenységéről az ellenforradalom 25 éve alatt. A debreceni *A Mi útunk* is ide tartozik. A megjelent hat számot az ellenforradalmi bíróság a rendszerre veszélyesnek minősítette; s az is volt, mert a munkásosztály érdekeiért emelt szót, és a dolgozó tömegeket a rendszer elleni harcra mozgósította.

M. PÁSZTOR JÓZSEF

A felszabadult Magyarország első kommunista napilapja, a Népakarát. (Orosháza, 1944. október 15—20.) A szabad magyar sajtó kezdő lépéseiről, felszabadult hazánk elsőként megjelent lapjairól alig tudunk valamit. A legkorábbi szabad, demokratikus nyomdatermékek — nem számítva a Vörös Hadsereg politikai osztálya által kiadott és terjesztett magyar nyelvű újságokat, nyomtatványokat — hazai földön az 1944. szeptember 26-án felszabadított és nyomdával rendelkező Makó városában születtek meg. Az első szabad makói falragasz dátuma a város felszabadulásának napjával azonos.¹

1944. október első felében, a gyors szovjet előnyomulás eredményeként, sorra szabaddá váltak a Dél-Tiszántúl, a forradalmi múltú Viharsarok városai és községei. (Október 6-án Orosháza, Békéscsaba, Gyula, Szarvas, Békés, 8-án Hódmezővásárhely és Szentes, 11-én Szeged.) Ezekben a helységekben szinte azonnal megindult az élet a szovjet parancsnokságok áldozatkész támogatásával, a kommunisták néhány napon belül megalakult helyi szervezeteinek vezetésével.²

¹³ GARAI János 1934-ben megjelent írásai: *Nyárutó* (verseskötet), *A világgazdasági mai helyzete* (tanulmány).

¹⁴ A *Szabad Írás*ról ld. Magy. Könyvszle. 1963. 4. sz. 317—326. l.

¹ A Szegedi Áll. Levéltár gyűjteményében őrzött falragaszt a Makói Könyvnyomda (Megyeház u. 3.) állította elő. A városparancsnok hirdetménye a gyógyszer-tárak kinyitásáról, a tanítás, a mezőgazdasági munkák és a felekezetek munkájának folytatásáról. A Szovjet Hadsereg által kiadott magyar nyelvű lapokról ld. SZEMZŐ Piroska: *A Magyar Újság és az Új Szó*. Magy. Könyvszle. 1946. 90—94. l.

² SZABÓ Éva: *Adalékok a Magyar Kommunista Párt szervezeteinek létrejöttéhez (1944. október — 1945. május)*. Párttört. Közl. 1960. 1—2. sz. 77—93. l. 1944. november elejéig a párt a Kommunisták Magyarországi Pártja nevet viselte.

A nagy feladatok előtt álló pártmunka szolgálatában, a kezdeti hetek sodrában jelentek meg az Alföld déli részén, egyúttal az egész országban is, az első szabad újságok. A tájékoztatásnak és az agitációnak erre a formájára azért is nagy szükség volt, mert a lakosság túlnyomó része nem rendelkezett rádióval.

Az első lapok példányai csak részben maradtak meg, nem mindig kerültek közgyűjteményekbe, magánosok birtokában lappanganak többnyire ma is. Az eddigi — s véglegesnek mondható — tájékozódás szerint a legkorábban megjelent hazai szabad magyar napilap az 1944. október 15-én Orosházán megindult *Népakarat* volt, s a *Kommunisták Magyarországi Pártja orosházi szervezetének kiadásában látott napvilágot*. 1944. október 18-án két újabb kommunista újság indult a Dél-Alföldön: a KMP szentesi csoportjának a lapja, a *Magyar Népakarat*,³ továbbá a *Szegedi Népakarat*.⁴ Az eddig ismert negyedik szabad újságnak az 1944. október 23-án Hódmezővásárhelyen indult *Vásárhely Népe* tekinthető.⁵ Makón, nem tudhatni pontosan, milyen okból, nem jelent meg időszaki sajtótermék az első hónapokban. Békéscsabán a nyomdák működését ideiglenesen szüneteltették, jóideig nem indítottak lapot.⁶ Nem jelent meg újság 1945 februárjáig Gyulán sem.⁷

Az első lapok a megindulás után hamarosan megszűntek, rövid életűnek bizonyultak. Az orosházi *Népakarat*ból mindössze 5, a *Szegedi Népakarat*ból pedig 9 szám hagyta el a nyomdát. A megszűnés okát a visszaemlékezések szerint abban jelölhetjük meg, hogy a KMP kiadásában indult újságok fenntartását az illetékes pártszervek politikailag túlzottnak és korainak találták, s a városokéi kommunista pártsajtó helyett a demokratikus pártok közös helyi orgánumainak kiadását szorgalmazták.⁸ Ilyen lett az 1944. november 19-én indult szegedi *Délmagyarország*. A kommunista lapként született *Vásárhely Népe* is ilyené alakult át. Orosházán 1944. decemberében *Orosházi Hírek* címmel indult új lap, koalíciós alapon.

Amennyire az írott források, a lap megjelent és megmaradt példányai,⁹ valamint az élvázavas visszaemlékezések felhasználása erre módot ad, a továbbiakban az első, az orosházi *Népakarat* történetével kívánunk részletesebben is foglalkozni.

³ Az addig csak visszaemlékezésekből ismert lap 1. és 3. száma 1964 októberében került elő. Ezek a Szentesi Áll. Levéltárban vannak. (SCHNEIDER Miklós levéltáros közlése.)

⁴ Lőkös Zoltán: *Szeged felszabadulása*. Képek a város nagy esztendejéből. Szeged, 1954. (Csongrád megyei füzetek 3.) 11. l. A *Szegedi Népakarat* példányai több közgyűjteményben megtalálhatók.

⁵ A lap megjelent számai a Hódmezővásárhelyi Városi Levéltár tulajdonában is megvannak. Indulását említi PAÁL JÓB—RADÓ Antal: *A debreceni feltámadás*. Debrecen, 1947. 373. l. (Az első száma nyomott 1944. október 23-i dátummal szemben itt október 22-e szerepel.) Az első szám a *Szegedi Népakarat*ból vette át a vezércikket.

⁶ Gyulai Áll. Levéltár, Békéscsabai polgármesteri iratok 6116/1944. 1944. október 10-én *Alföldi Népiújság* címmel lap indult a városban, de csak egyetlen szám jelent meg. 1945 tavaszán — példány hiányában pontosabban nem tudunk — újra megjelent belőle néhány szám. (Gyulai Áll. Levéltár, Békéscsabai városi ideigl. vezetőtanács jkv. 1944. okt. 10., okt. 13., okt. 18. Békéscsabai Nemzeti Bizottság iratai 1945. ápr. 19-i jkv.). A *Viharsarok* c. újság első száma 1945. május 23-án jelent meg a városban.

⁷ Az *Alföld* c. koalíciós lap 1945. február 15-én indult meg a városban.

⁸ KERESZTES Mihály visszaemlékezése. (KERESZTES Mihály az 1944. október 14-én megalakult orosházi kommunista pártszervezet titkára, majd 1944. december 23-tól kezdve az KMP dél-magyarországi titkára volt, később Békés megye főispánja lett, így a kérdésben mondott adatai nagy forrásértékűek.)

⁹ A *Népakarat* 1. száma az orosházi Szántó Kovács Múzeum gyűjteményében, 2., 3. és 5. száma pedig SIRKER József orosházi tanár tulajdonában található meg. Tudunkkal a Párttörténeti Intézet könyvtára is őriz néhány példányt, RÁNKI (ROXI) Józsefné ajándékként.

Népközlöny

POLITIKAI NAPILAP

ÚT A JÖVŐBE

A Horthy kormány nemzetvesztő, nemetbarát politikájának következményeképpen a Vörös Hadsereg harcolva lépte át az ország határait. Rövid ténymegállapítás, mögötte azonban hosszú dráma kezdődik. Ha a mult sötét útvezetőjén keresztül kezdünk, szinte beleszállunk a miniszter elődérőgő bírók, hibák, tevédségek láttán. Keserűen ebródnak arra, hogy rosszakarat és rövidlátás áldozati lettünk.

A Szovjetkormány többször is baráti kézszorításra szólított fel bennünket. Jöndulatu közeledésének látható jeleit megküldte nemzetünknek az 1948-as zászlókat. A zászlókat elhozták, de nem visszajutottak, hanem a szovjetekkel együtt akaria a gondolat, hogy a magyar népet szabadnak akarja tudni. Segíteni akar levezni a terhet, melyet a rosszező életemek és kapitalista osztály évszázadok óta vállaira rak. A Horthy-kormány a zászlókat négyen vette, mint egyvándorú utasok, de senki a szovjet korszakot, a szovjet németumbat. A kivijutott békejót visszajutottak a magyar nép, mely évszázadok óta várta a felszabadulást, mely századok óta küzd a német elvromlás ellen, nem tűzette ki lobogóit igaz céljainak emelésére. Mint, ahogy az 1948-as forradalmat is sikerült reakciós kiváltságosoknak külszani, úgy a jelenben is a mult bírók hibájába estek. A magyar nép összes érdekeit feloldozták uralk. kiváltságok megvédése érdekében. A szervező népet pedig újra jogmegtagadásnak szolgáltatták ki a németek kezére.

Híler gögében elvakult népe minden világszemelet, maradó elköltetés, erőteljes érek, és jóvólátó politikai tudás nélkül, kizárólag rablasi célzattal háborút kezdeményezett a világ ellen. Uralkodó osztályunk vakon követte, s a népet követni kényserítette a k'látatlan harcba. S ha mint: a multban, a jelenben is akadtak igari hazfiak, akik lelemeltek intő szavakat a népvezető politikai ellen, meghallgatásra soha nem találtak. A mindenkor helyzetet józanul vázoló intelmeket elnyomta a hangos ellenpropaganda. A terror feltételeire karkhozta a magyar szellemi közelet. A gondolkodók százainak ez ezreinek, a munkásszótaly vezetéseinek, a kommunizmusnak pedig üldözöttek, bebörtönözés, megkínzás, és halál volt a hiteleségük, mert nekik igaz érdeklendős osztályhoz tartozó, de nagytudású, éheslátás és demokratikusan gondolkodó gróti Teleki

Pál is életével hízeltt isakaratu kezdeményezéseit, mellyel a dumáméncet népek egymashoz való közeledését, a demokratikus országok léle való bekésházhoz és a jobb magyar jövőt akaria politikai cél kitűzni a romboló német fasizmus szemben.

A reakciós urakom őrös szócséplésen, állatara propagandán, ígértétesen kívül semmi nem tett a magyar nép jövője érdekében. Erőszakkal megakadályozott minden szabadtább és jobb életre való törekvést. A magyarországi legéteőbb problémái: a munkaberek rendezése, a földreformok, szociális intézkedések, porosodó aktákként heverték az egymást

surin váltogató miniszterek hokájának leneken. A munkásság, a kulinak használt tisztviselő, a nehezen dolgozó paraszt vereslehen behatott adókat azerintük, mind honvédelmi célokra, a hadsereg fellegyvezésére fordították. Amikor azonban elérkezett a leszámosítás órája, nem tudták megőstani. Nem tudták a hadsereget felőhözöteni. A maroknyi haderőt egy szál puskával zavarták a néhez oroszlánok ellen. Varsókink pusztulás, népünk szervezési, gazdasági életünk megbeululása, mind-mind fájalmas felkúhójelek, melyek vadszón mutának a bírók kormányzat felé. A bírók majd elnyerik mel-

lalm. Ezer a nagybirtokokat fel fogja osztani a parasztok között.

Egyik legéteőbb problémánk, a szociális kérdések rendezése az új rendszerben megoldást fog nyerni. Fegyverek gyártása helyett kórházakat, népiéleti intézményeket fogunk létrehozni, melyek a nemzet békés fejlődését segítik elő. A szabad nemzetben a szellemi javoknak mindenki egyformán részese lehet. Mindenki képességeit és tudása szerint szolgálhatja a közös ügyet. Az iskolákban a mult rendszer szerelésének módszerével szemben, a nemzet minden osztály egyformán részesedhet a művelődés és nevelés javából, ilyenformán megmennek azokat a szellemi értékeket melyek ezéltől elkallódtak.

Nemzeti életünk gazdasági társadalmi és kulturális problémáit csak akkor nyrrhetünk teljes megoldást, ha a közös nemzeti ügy érdekében egyetemesen összefogunk. A mi főkértése tag terét bizóssá mondunk, az országunk mindenki mind nemzetünk, mind perél az egész emberiség javára. S nem a teremti a tulinak csak béke és közvélemények közét. Béke, béke, egyik főfeladatunk népünk részére a tartós béke biztosítása.

A békés fejlődés egyik legzsebb eredménye lesz majd a társadalmi osztályok közötti kölcsönös megértésnek megszilárdulása. A nagy harmonia, melyben utat talál ember az emberhez. A közös célokért való munkálkodás barátságos megértést, békés közösseget fog teremteni az emberek között. Az az örök emberi erőnyek — melyeket a korrupt rendszer huszonnéven keresztül csak prédikált, de ellenük cselekedett, szabadon ragyoghatnak majd a rabaságból felszabadult ember szemlének fényében.

Bekéért küzdünk és ezért harcolunk tovább. Hogy a békét elnyerjük kemény harc vár még ránk. Harc a jogtörő, brutális fasizmus ellen. Harc a kógyetlen rövidlátó és rosszakarú háberizmus ellen. Harc azok ellen kik őket vakon szolgálva népünket a pusztulásba sodorták.

A győzelem felve peréről-perre kizslelebből ragyogó lennek. A Vörös Hadsereg, a szövetséges nemzetek hadseregei már a döntő csapásokat merik a világ ellenségeire, a hitlerista németekre. A harc vége a békeszerető építőnek gyugalmas lehetőséget teremti ahhoz, hogy megkezdje munkáját a szebb jövő és emberibb jövő érdekében. Vesszen a fasizmus! Éljen a béke, éljen a szabadság, és az élet!

Ha orád, kerékpárod, pénzedet elvesztetted, soha beshel nyelhet egy világot.

Ha családod valamely tagját bánatom érte, végy erőt magadon Stalingrádtól a Kárpátokig sok-sok vörös katona keres hiába asszonyát, leányát, nővérét, kiket a fasizta hordák megbecstelentettek, elharcoltak, vagy lemészároltak.

Ha a nagy átalakulás áldozatokát követel földed, legy erős nagy célok elérése mindíg áldozatokat jár.

tó büntetésüket, mi azonban egy pillanatra se állunk meg a bekötött rendszer ravatalánál. Őst a felszabadulás órája. Huszonné évig vártunk erre a percre. Itt az idő a cselekvésre: megindítani a vérkeresztes a nemzet erubén. Mikiknek huszonné éven keresztül üldözöttek, bebörtönözés, megkínzás és halál volt osztályrésünk, most barátságos együttműködésre szólítjuk fel a magyar társadalm minden osztályát. A kórhadi régi Magyarországot kell felépítenünk, mely munkabérek mindenkinél erélyen és képességére szükségünk minden osztályt. A kórhadi régi Magyarországot kell felépítenünk, mely munkabérek mindenkinél erélyen és képességére szükségünk minden osztályt. A kórhadi régi Magyarországot kell felépítenünk, mely munkabérek mindenkinél erélyen és képességére szükségünk minden osztályt.

zeti sajátosságainkól. Egyformán segítségére akar lenni a munkásnak, a parasztnak, az értelmiségnek. Szabad, demokratikus és békés életet akar teremteni mindenki számára. A munkabérek megvonástól rendezése, a földreform és a szociális intézkedések mindnyájunknak egyformán érdeke. Nemzetünket fel akarjuk emelni a világ szabad nemzetek sorába. A fasizta rezszéről teresztett rembhrekkel ellentétben a kommunista rendszer nem pusztítja el a vállalkozókat, de egyenrangú életet, emberhez méltó sorsot követel a munkásság számára. A földművelőtől nem akarja elvenni a földet. Nem szünteti meg a magántulajndot. De a minisztérium földmunkást is földhöz akarja jut-

A néppel — a néppel

A nagy mozgalmi hagyományokkal rendelkező és 1944. október 6-án jelentősebb harcok nélkül felszabadult Orosházán már a szabadság első napjaiban megindult az élet, a KMP megszervezése, a termelés és a forgalom helyreállítása. Október 8-án vette át a város feletti katonai parancsnokságot VORONYIN őrnagy, moszkvai tanár,¹⁰ aki minden segítséget megadott a rendkívül nehéz feladatok megoldásához, a közigazgatás újjászervezéséhez. A KMP helyi csoportja 1944. október 14-én alakult meg, de szervezése már október 8-án megkezdődött.¹¹

A viszonyok mielőbbi normalizálásához, a fasiszta demagógiától megzavart emberek új szellemű, megfelelő tájékoztatásához feltétlenül szükséges helyi napilap indítását VORONYIN őrnagy kezdeményezte október 9–10-e körül, s a megalakulás előtt álló pártszervezet vezetői gyorsan és eredményesen végrehajtották. Szerencsés véletlen, hogy a lapindításhoz szükséges személyi és anyagi feltételeket is biztosítani tudták. A szükséges irányítás és ellenőrzés ellátására a párt október 11-én 4 tagú szerkesztő bizottságot alakított, KERESZTES Mihály, RAJKI József, SÜLYÁN György és SZEMENYEI Pál részvételével. A szerkesztői funkcióra PALOTÁS Bélát delegálták, hosszas vita után. A szovjet parancsnokság MÁRTON Sándort bízta meg, hogy egyéb teendői mellett a lap munkáját segítse. MÁRTON Sándor a huszas évektől kezdve részt vett a fővárosi és a francia munkásmozgalomban, s mint munkaszolgálatos került Orosházára, ahol egységétől megszököve pártmunkára jelentkezett. Formálisan nem volt ugyan a szerkesztő bizottság tagja, az újság körüli teendők, az összeállítás, a nyomdai munka szervezésének gondját nagyobbrészt mégis a jeles grafikusművész, a karikatúráiról közismert RÁNKI (ROXI) József (1909–1953) vállalta magára a párt megbízásából. ROXI a Szocialista Képzőművészek Csoportjának egyik tagja volt, s a nemzetközi mozgalomban is dolgozott. MÁRTON Sándorral együtt szökött meg a munkaszolgálatos századtól a front közeledésekor. Energikus, fáradhatatlan, széles látókörű ember volt. 1945 őszéig maradt Orosházán. Végig újságíróként dolgozott. Orosháza után Szombathelyre került át, a *Szabad Vas megye* felelős szerkesztői tisztét töltötte be.

A *Népakarat* híryanagának zömét a szovjet városparancsnokság által rendelkezésre bocsátott rádiókészülék révén szedték össze. Főként a Kossuth Rádió adásait fogták, de a moszkvai rádió orosz nyelvű hadijelentéseit, az angol rádió magyar nyelvű híreit és a budapesti adót is figyelték. A lejegyzett, fontosabb híreket, közleményeket, kommentárokat némi rövidítéssel vagy változatlanul helyezték el az újságban. A híryanag kisebb részét a helyi közlemények, a közigazgatás fontos közérdekű felhívásainak közzététele adta. Ezeken kívül mindössze néhány elvi cikk, egy riport, egy vers és apróbb, színező írások kerültek a lap hasábjaira.

A technikai feltételek biztosítása sem ment könnyen. Október 9-én elhatározták a város kommunistái, hogy az újság megindításához lefoglalják a Bajza utca és a Kis-templom utca sarkán álló DEMARTSIK-féle nyomdát, ahol a felszabadulás előtt az egyik orosházi napilap készült. A nyomda gépi berendezése sértetlen volt, az induláshoz szükséges papírmennyiség is rendelkezésre állt. Amikor október 11-én a szerkesztő bizottság kijelölése is megtörtént, RÁNKI (ROXI) József és MÁRTON Sándor a nyomdával szemközi

¹⁰ Gyulai Áll. Levéltár, Orosháza közig. iratai 12681/1944. sz. A főjegyző jelentése az 1944. október 6-tól november 10-ig eltelt időszakról.

¹¹ A továbbiakban KERESZTES Mihály, MÁRTON Sándor, MÁRTON Sándorné, RÁNKI (ROXI) Józsefné és SZÜCS Ferenc 1964-ben gyűjtött visszaemlékezéseire támaszkodunk, írott források hiányában. Adatközlőinknek ezúton is köszönetünket fejezzük ki. SZÜCS Ferenc nyomdász állítása szerint a *Népakarat*nak 7–8 száma jelent meg. Bár eddig az 5. az utolsó előkerült szám, lehet, hogy igaza van. HORVÁTH László *Hűsz évvel ezelőtt* c. írásában (*Tükör*. 1964. okt. 13.) a lap egykori szerkesztő bizottsági tagjai közül a cikkünkben foglaltakkal egybehangzó visszaemlékezést közölt SÜLYÁN Györgytől is.

házban kaptak lakást, és minden idejüket a mielőbbi megindításra fordították. Az első szám szedését a helyben maradt nyomdászok közül Szűcs Ferenc, BENKŐ János, DEMARTSIK Béla, ZÁBORSZKY István végezte, majd id. DEMARTSIK Ferenc is bekapcsolódott. A szerkesztőség hamarosan átköltözött a nyomda épületébe. 1944. október 13-án reggel kezdték el az első szám nyomását. Két napon át éjjel-nappal hajtották — áramszolgáltatás hiányában kézierővel, 4—5 személy felváltva — a síknyomó gépet. Október 14-én (szombaton) délutánra mintegy 3000—3500 példány készült el október 15-i dátummal. A terjesztést még aznap megkezdték. A további számok jó részét is kézierővel hajtott gépen nyomták, az áramszolgáltatás rendszertelen volt. Részint emiatt, másrészt a híryanag soványsága miatt, a 2—5. számok csak két lapra terjedtek, szemben az első szám négy lapjával.

A *Népakarat* terjesztése a helybeli árusításon kívül a környéken is jelentős példányszámban folyt. Október közepétől kezdve az orosházi kommunisták Gyomától Battonyáig járták a vidéket a helyi pártszervezetek létrehozása céljából.¹² Útjaikra minden alkalommal több köteg újságot is elvittek, és gyakran ingyen osztogatták. Ha vidékről valaki Orosházára jött, annak is mindig adtak a lapból, amelynek ilyen módon sikerült jelentős elterjedtségre jutnia, és sokat segített a bizalmatlanság feloldásában.

Az öt szám kiadásával hat napig élt első szabad kommunista napilap önálló cikkeit (a rádióhíreket és a hivatalos közleményeket nem számítjuk) áttekintve az *első számot tartjuk a legértékesebbnek*. Szignálatlan, programadó vezércikkét, amely szembenéz a múlttal és a felépítendő, demokratikus rendszer fő elveit fejt ki, az egybehangzó visszamemlékezések szerint ROXI írta, és a szerkesztő bizottság alaposan megvitatta (*Út a jövőbe*). ROXI tollát dícséri az első szám eleven riportja is (*Beszélgetés egy szovjet katonával*). Forrásértékű beszámolóit közül az október 15-i szám az orosházi kommunisták és a különböző társadalmi osztályokból meghívottak október 9-i tájékoztató gyűléséről. Az utolsó lapra — szép jelképként — JÓZSEF Attila egyik versét helyezték el (*A város peremén*). Külön kis cikkben hívták fel az olvasókat, hogy leveleikkel, szabad véleményükkel keressék föl a lapot. A 2. számtól felényi terjedelműre apadt újság október 17-én PALOTÁS Béla lendületesen megírt vezércikkét közölte HORTHY október 15-i kudarcba fulladt kilépési kísérletéről, a nyilasok hatalomra kerüléséről. Kisebb önálló, ill. eredeti írás még ebben a számban egy ifjúmunkás levele az inasélet megalázottságáról, a felszabadulás jelentőségéről. Az október 18-i 3. szám *A mi programunk* címmel vezércikkben ismerteti az új idők alapelvét: mindenkinek dolgoznia kell. A 4. számot ezideig nem sikerült megtalálnunk. A közlések szerint többek között KERESZTES Mihály írását tartalmazta, amely a földreform mielőbbi megvalósítását követelte. Az október 20-i utolsó számban nincs olyan cikk, amelynek szerzőségét teljes biztonsággal a *Népakarat* kollektívájának tulajdoníthatnánk.

A *Népakarat* jelentőségét elsősorban nem is a benne megjelent írások színvonala adja, hiszen a szerkesztőség és a nyomda dolgozóinak, munkájuk támogatóinak fő gondja érthetőleg nem a cikkek nivója volt, hanem a szemlélet helyessége és legfőként: a kommunista, antifasiszta szellemben történő, mielőbbi tájékoztatás érdekében a lap technikai előállítására. Akkor még nem tudták, hogy derekas munkájuk nyomán a felszabadult Magyarország első napilapja került ki a sajtó alól.

SZABÓ FERENC

¹² SZABÓ Éva: *I. h.*

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

A szebeni nyomda XVI. századi történetéhez. A meglehetősen egyenlőtlenül feltárt erdélyi nyomdászattörténetnek homályos részletekben különösen bővelkedő fejezete a szebeni officina XVI. századi működése. Így mindjárt a nyomda létesítésének időpontját illetően tapasztalható bizonyos tisztázatlanság. A román tudományosság számára mindmáig izgató kérdés az is, hogy a legelső román nyelvű nyomtatványnak tekinthető lutheránus szellemű katekizmust 1544-ben a szebeni sajtón állították-e elő vagy sem. Az alábbi sorok a XVI. századi szebeni nyomdászat e két legtöbbet vitatott kérdése tisztázásához óhajtanak hozzájárulni új adatokkal és szempontokkal.

GULYÁS közismert összefoglalása¹ után is akadnak kutatók, akik nem fogadják el azokat a közvetett bizonyítékokat, amelyeket a régebbi kutatás sorakoztatott fel annak igazolására, hogy Szebenben — legalábbis 1529—1530-ban — könyvsajtó működött.² Johann SEIVERTnek (1735—1785) Georg SOTERIUS († 1728) kézíratos bibliográfiai munkájára visszamenő értesülése szerint 1529-ben Thomas GEMMARIUS helybeli iskolamester, a következő esztendőben pedig Sebastian PAUSCHNER orvos jelentetett meg Szebenben egy-egy könyvet.³ Jóllehet e kiadványokból napjainkig egyetlen példány sem maradt fenn, a SOTERIUS—SEIVERT-féle értesüléseket mégis hiteleseknek kell tekintelnünk azóta, hogy PAUSCHNER könyvének előkerült egy XVII. századi kézíratos másolata.⁴ A szebeni nyomda 1529. évi léte azon az alapon sem vonható kétségbe, hogy GEMMARIUS már 1526-ban meghalt, és ennél későbbi időpontban már semmit sem publikálhatott.⁵ A szebeni iskolában használt és jelenleg egyetlen példányban sem ismeretes latin grammatikáskát ugyanis az ő halála után Markus PEMPLINGER szebeni királybíró fia szintén kinyomathatta elhunyt tanítómesterével való kapcsolata emlékére. Annál is inkább érdekelében állott ezt megtenni, mert GEMMARIUS e munkáját éppen neki ajánlotta. A GEMMARIUS-féle 1529. évi kiadvánnyal kapcsolatos XVIII. századi értesülések hitelességét vitató

¹ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 47—49. l.

² MOLIN, V.: *Interpretări noi în legătură cu catechismul de la Sibiu.* Mitropolia Ardealului. 1960, nr. 1—2. 45. l. PANAITESCU, P. P.: *Începuturile scrisului în limba română.* Studii și cercetări de bibliologie. V (1963), 112. l.

³ SEIVERT: *Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften.* Pressburg. 1785. A vonatkozó forrásrészleteket közli: TRAUSSCH, J.: *Wo und wann die erste Buchdruckerei in Siebenbürgen errichtet wurde?* Kurz's Magazin. II (1846). 344—347. l.

⁴ TEUTSCH, Fr.: *Neue Beiträge zur Hermannstädter Buchdruckergeschichte.* Korrespondenzbl. Vereins siebenbürg. Landesk. VIII (1885). 121—123. l. RÉVÉSZ Béla: *Sebastian Pauschner, ein siebenbürgisch-sächsischer Arzt des 16. Jahrhunderts.* Arch. Gesch. Med. IV (1911). 282—300. l. BORSA Gedeon: *Sebastian Pauschner, az első Magyarországon megjelent orvosi munka szerzője és nyomtatásban kiadott munkái.* Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. 1963. 27. sz. 257—271. l.

⁵ Arch. Vereins siebenbürg. Landesk. X. 1872. 338., 342. l.

véleményekkel szemben azonban legnyomósabb érvként az hozható fel, hogy a szebeni nyomda létezése már 1528-tól fogva bizonyítható.

A BIANU és HODOŞ által a *Régi Román Könyvtár* anyagáról összeállított és több mint félszázada közkézen forgó bibliográfiában⁶ — érthetetlen módon — mindmáig észrevétlen maradt a szebeni nyomda létezésének eddig legkorábbi és leginkább kézzelfogható bizonyítéka. Az említett könyvészet első kötetének 78. lapján reprodukció látható, mely a román könyvkiadás XVI. századi történetéből ismert LŐRINC deák által 1579-ben Gyulafehérvárt nyomtatott ószláv nyelvű evangéliumos könyv (*evangheliar*) 150. foliójának versóját ábrázolja. A lap élén, a cirillbetűs szöveg felett, reneszánsz-ízlésű fejléc helyezkedik el, amelynek motívumai között első pillanatra értelmetlen írásjelek fedezhetők fel. Ha azonban a reprodukciót fejével lefelé fordítjuk, mindjárt fény derül a rejtélyes írásjelekre. A szedésbe fordítva behelyezett nyomdai díszon ugyanis, keretbe foglalva, latin betűkkel írt monogram (T. GR., vagy T. G. R., vagy G. T. R.) és 1528 évszám olvasható. E szerény és a szebeni nyomdászattal látszólag semmiféle kapcsolatban sem álló nyomdai dísz 1579. évi különös felhasználásának értelmezése segíthet tovább egy lépéssel a szebeni nyomda keletkezési idejének meghatározásában.

E fejlécezen látható évszám vitathatatlanná teszi, hogy a nyomóducot félszázaddal a LŐRINC deák által történt másodlagos felhasználása előtt készítették. A latin betűs monogram és a reneszánsz motívumok nem hagynak afelől semmi kétséget, hogy e fametszetű nyomdai dísz eredetileg nem cirill, hanem latin betűkkel dolgozó officina felszereléséhez tartozott. E nyomódúc, illetve a rajta látható monogram értelmezését tehát a latin betűs nyomdászati történetének a keretei között kell megkísérelnünk. Ez a keret azonban még mindig túlságosan tág ahhoz, hogy közvetlen adatok híján — mai ismereteink mellett — minden kombinációt feleslegessé tevő bizonyossággal eldönthessük, hogy a fametszet eredetileg melyik műhely részére készült, illetve hogy a monogram kinek a nevét rejti magában. A kérdéses nyomdai dísz ugyanis — sajnos — semmiféle olyan sajátosságot sem árul el, amely közelebbi lokalizálásához támpontul szolgálhatna. A fametsző közkeletű reneszánsz motívumokból alakította ezt a dúcot. Ábrázolása alapján tehát ugyanannyi erővel tekinthető helyi, erdélyi produktumnak, mint külföldi importcikkné. Csupán csak a vonalvezetés nehézsége és a faragás vaskossága szól amellett, hogy inkább helyi készítménynek tartasuk, mint importnak.

Az sem látszik valószínűnek, hogy e nyomdai dísz évtizedekkel elkészülése után — mondjuk 1575 táján, a szebeni nyomda újjászervezése során — került volna Erdélybe. Értelmetlen dolog lett volna ugyanis ilyen hétköznapi, szerény nyomdai dísz importálni, amelynek ódsiságát a rajta levő évszám szintén hirdette. Különben is melyik lett volna az az erdélyi nyomda, amelyik a kérdéses fametszetet importálhatta? A legújabb kutatások meggyőzően bizonyították, hogy mind a brassói HONTERUS—WAGNER, mind pedig a kolozsvári HOFFGREFF—HELTAI, majd pedig a váradi és gyulafehérvári HOFFHALTER-nyomda a XVI. század közepén igen igényesen és korszerűen díszítette kiadványait.⁷ A szebeni officina az egyetlen erdélyi műhely, amelynek e korbeli díszítési gyakorlatát egyelőre még nem ismerjük. Az azonban mégsem látszik hihetőnek, hogy a szebeniek a szóban forgó elavult fametszet színvonalán álló, igénytelen ducok importálásával akarták volna versenyképessé tenni vállalkozásukat a brassói és a kolozsvári könyvkiadással szemben. Már csak azért sem, mert hiszen ilyen színvonalú díszeket a helyi mesterekkel szintén készíttethettek volna. Az erdélyi nyomdászati egykorú körülményei tehát meglehetősen valószínűtlenné teszik a LŐRINC deák által használt dúc nyugatról való impor-

⁶ *Bibliografia românească veche*. Bucureşti, 1903. I.

⁷ SOLTÉSZ Zoltán: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Bp. 1961. 29—38., 50—73., 82—90. l.

tálását. Persze a fametszet eredetére vonatkozó közvetlen adatok hiányában teljes bizonyossággal az importálás lehetőségét sem lehet elvetni. Azonban ilyen feltételezés esetében is csak az 1575 körül újra munkába állított szebeni officinával kapcsolatosan lehetne a külföldről történt késői importot úgy ahogy valószínűsíteni.

Úgy véljük azonban, hogy a késői importálás feltételezésénél jóval kevesebb akadály van annak a — persze egyelőre szintén csak hipotétikus értékű — magyarázatnak, amelyik a dúcon látható 1528-as évszámot veszi kiindulási pontjául. Melyik az a nyomda Európának hozzánk közelebb eső tájain, amelynek az életében ez az esztendő valamilyen megörökítésre érdemesnek látszó momentumot jelenthetett? Így téve fel a kérdést, önkénytelenül is a szebeni nyomdára kell gondolnunk. A korábbi kutatás ugyanis eléggé meggyőzően valószínűsítette, hogy Szebenben 1529—1530-ban nyomda működött. A kérdéses díszlapon annál is inkább a szebeni officinával kell kapcsolatba hoznunk, mert a mondott időpontban Európának ezen a részén nem működött más nyomda a vitatott szebenin kívül. Ismeretes, hogy a XVI. századi nyomdák előszeretettel kezdték tevékenységüket az olcsón előállítható, gyorsan, könnyen és biztosan eladható falinaptárak kiadásával. Feltehető, hogy az eredetileg nyilvánvalóan nagyobb méretű nyomdai dísz első rendeltetése szintén ilyen egyleveles falinaptár ékesítése lehetett.⁸ Amennyiben ez a feltételezés egy későbbi szerencsés lelettel utólag beigazolódna, e díszlapon a legelső szebeni nyomtatvány részére készített fametszetnek kellene minősítenünk. Bár a korai egyleveles nyomtatványok rendkívüli mértékű pusztulása következtében erre csak nagyon kevés reményünk lehet, e fametszetet — véleményünk szerint — addig is a szebeni nyomdászati legrégebbi közvetlen emlékének tekinthetjük. Az 1579. évi evangéliumos könyv e díszén ugyanis — nézetünk szerint — a szebeni officina legrégebbi felszerelési anyagából került — az alább tisztázandó úton — LŐRINC deákhhoz. Ez a fametszet tehát tipográfiai bizonyítékkal igazolja azokat a kutatókat, akik eddig is a szebeni műhelyt tekintették az első erdélyi nyomdának.⁹ Azáltal ugyanis, hogy a szebeni nyomda meglétét már 1528-tól kezdődően igazolja, nyilvánvalóan megerősíti az 1529—1530-ból való kiadványaira vonatkozó említett értesülések hitelét.

Egyelőre nem kevésbé bizonytalan talajon kell mozognia annak is, aki a tárgyalt monogramot óhajtja megfejteni. Az erdélyi nyomdászati kezdeteiről szóló értesüléseink ugyanis annyira szórványosak és bizonytalanok, hogy a kutatónak alig állanak rendelkezésére olyan szilárd tények, amelyekhez mérve ellenőrizhetné hipotézisének teherbíró-képességét. Két dolog mégis vitathatatlanul tekinthető: 1. E monogram értelmezése jelenlegi ismereteink mellett is feltétlenül megkísérelendő, hiszen általa esetleg az erdélyi nyomdászati egyik úttörőjének személyére vetődhet némi fény. 2. A megfejtést olyan személyek körében kell keresnünk, akiknek a szebeni, illetve az erdélyi nyomdászati kezdeteiben játszott valamelyes szerepét az eddigi kutatás már valószínűsítette.

E korszak nyomdai díszain előforduló monogramok rendszerint a fametszőre, ritkábban a könyv nyomtatójára, egészen kivételes esetekben a kiadvánnyal kapcsolatos más személyre (pl. patrónusra) utalnak. Minthogy a képzetesebb nyomdászok gyakran maguk is értettek valamelyes mértékben a fametszéshez (pl. nálunk HONTERUS és HOFFHALTER), gyakran ugyanaz a monogram egyszerre jelölte a metszet készítőjét és a könyv nyomtatóját. Bár a monogramokat általában a (család-, kereszt-, olykor az elő-)

⁸ BORSA Gedeon levélben közölt szíves szakvéleménye alapján.

⁹ GULYÁS: I. m. 47—48. I. MICHAELIS, F.: *Der sächsische Ursprung der ersten rumänischen Druckschriften*. Siebenbürg. Vierteljahrsschr. LX (1937), 277. I. CRĂCIUN, I.: *Catehismul romănesc din 1544*. Sibiu-Cluj, 1945—1946. 23—24. I.

név első betűjéből formálták, ismeretesek olyan kivételes esetek is, amikor a név második betűjét szintén bevonták a monogram kialakításába.¹⁰

Bár egyetlen és hozzá többféleképpen is olvasható monogram önmagában meglehetősen bizonytalan kiindulási pont, jobb híján élnünk kell vele. E monogram alapján mindenekelőtt azt a negatív megállapítást tehetjük, hogy Lucas TRAPOLDNER, akit az eddigi irodalom a szebeni officina megalapítójának vélt, minden valószínűség szerint nem tekinthető a legelső szebeni könyvnyomtatónak. TRAPOLDNERT eddig azon az alapon tartották a nyomdászat szebeni (és egyben erdélyi) meghonosítójának, hogy PAUSCHNER 1530-ban megjelent könyvének címlapján az ő neve szerepel nyomtatóként.¹¹ Ha azonban az 1528-ból való fametszetet tekintjük a szebeni tipográfia legkorábbi ismert emlékének, az azon látható betűket pedig a fametsző-nyomdász monogramjának, akkor annak tulajdonosában kell keresnünk a TRAPOLDNERT megelőző, hihetőleg tényleg a legkorábbi szebeni nyomdászt.

Nyilvánvaló, hogy újabb adatok előkerüléséig minden jelenleg lehetséges azonosítási kísérlet csak hipotézisként kezelendő, mégis úgy véljük, hogy alábbi értelmezésünk az eddigi ismereteinkkel összhangban áll, és ezért bizonyos fokú valószínűséggel rendelkezik. A szász annalsztika szerint, amikor HONTERUS 1533-ban Baseltől hazatért, magával hozta Theobaldus GRYFFIUS mester orvosdoktor és a könyvnyomtató művészet licentiatúsát, aki aztán segítségére volt a könyvnyomtatással kapcsolatos kérdésekben.¹² Ez az értesülés Andreas SCHERERnek, HONTERUS szebeni barátjának, adatszerúség tekintetében nem mindig pontos feljegyzéseire megy vissza. SCHERER az ide vonatkozó feljegyzésében is hibásan adja meg HONTERUS hazaérkezésének az időpontját. Értesülésének pontatlansága egyébként magának HONTERUSnak Váradról 1533. június 27-én a kassai nótáriushoz intézett levelével bizonyítható.¹³ Ebből ugyanis kiderül, hogy HONTERUS az utat Kassától Váradig nem GRYFFIUS mester, hanem két erdélyi kíséretében tette meg. E tipografus tehát nem vele együtt jött be Erdélybe, — amiként ezt a kutatók már korábban is megállapították.¹⁴ GRYFFIUS erdélyi szereplését és azt a hagyományt, hogy HONTERUS oldalán ő játszotta a nyomdai szakértő szerepét, még sincs okunk kétségbevonni. Csupán azt kell feltételeznünk, hogy GRYFFIUS már HONTERUS hazajövele előtt Szebenben nyomdászkodott és kettőjük együttműködésére később, a brassói officina létesítésekor, tehát 1538—1539-ben került sor.¹⁵ Megjegyzendő az is, hogy jelenleg GRYFFIUS rövid brassói munkásságára sem rendelkezünk pontosabb adatokkal. Minthogy azonban GRYFFIUS 1540. szeptember 7-én meghalt, legfeljebb két esztendeig dolgozhatott HONTERUS nyomdájában. A szász hagyomány által az erdélyi nyomdásztörténetben GRYFFIUSnak tulajdonított fontos szerep tehát inkább az általunk feltételezett szebeni nyomdászkodásából volna levezethető. GRYFFIUS sze-

¹⁰ SOLTÉSZ Zoltánné levélbeli szíves közlése (G. K. NAGLER: *Die Monogrammisten* München—Leipzig, 1881. alapján)

¹¹ GULYÁS: *I. m.* 47—48. l. TEUTSCH: *I. m.* Korrespondenzbl. VIII(1885), 121—122. l.

¹² TRAUSCHENFELS, E. v.: *Album Oltardianum*. Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. Kronstadt, 1860. 9. l. HUTTMANN, A.: *Johannes Honterus und die Medizin*. Forsch. Volks- u. Landesk. V (1961). 170. l.

¹³ FABRITIUS, K.: *Honterus auf der Rückreise in die Heimat*. Arch. Vereins siebenbürg. Landesk. XI (1873). 452—453. l. NETOLICZKA, O.: *Johannes Honterus' ausgewählte Schriften*. Wien-Hermannstadt, 1898. 209. l.

¹⁴ FABRITIUS: *I. m.* 451. l. KLEIN, K. K.: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*. Hermannstadt, 1935. 15. l.

¹⁵ Az irodalomban közkészen forgó 1535-ös dátummal szemben (GULYÁS: *I. m.* 53. l. FITZ József: *A magyar könyv története*. Bp. 1959, 111. l.) a brassói könyvnyomtatás kezdetére vonatkozóan: KLEIN; *I. m.* 14—17. l. BORSA Gedeon: *Kísérlet az 1539. évi brassói nyomtatványok megjelenési sorrendjének megállapítására*. Magy. Könyvszle. LXXIX (1963). 263. l.

mélyéről, származási helyéről — SCHERER említett feljegyzésén kívül — nem rendelkezünk semmiféle egyéb adattal. A kutatók azonban egyetértenek abban, hogy feltehetőleg az ismert reutlingeni nyomdászcsalád (GREIF, GRYPF) egyik keletre sodródott tagját kell látnunk benne.¹⁶ Feltételezésünk szerint tehát az 1528-ból való fejlécen olvasható monogram „Theobaldus GRYPFIUS Reutlingensis”-nek oldandó fel, és őt kell a szebeni nyomda létesítőjének, Erdély első nyomdászának tekintenünk.

A gyulafehérvári evangéliumos könyv szóban forgó díszítménye segítségével azonban nem csupán a szebeni nyomda kezdetei, hanem a XVI. századi erdélyi román könyvkiadás problémái is új megvilágításba helyezhetők. Nézetünk szerint az a tény, hogy a szebeni officina 1528. évi nyomdadíszre 1579-ben egy cirill nyomtatványban kerül felhasználásra, önmagában is bizonyítéka az első erdélyi nyomda és a román könyvnyomtatás kapcsolatának. Ennek az éppen datáltsága miatt latin betűs kiadványban már díszként sem használható fametszetnek LŐRINC deák kezére kerülését ugyanis másként aligha lehet elfogadhatóan megmagyarázni, mint úgy, hogy nemcsak a dúc, hanem az az egész cirill betűkészlet, amellyel ő BÁTHORY Kristóf vajda parancsára 1579-ben a négy evangéliumot Gyulafehérváron kinyomtatta, szintén a szebeni officina felszereléséhez tartozott. De vajon bizonyítható-e az, hogy a szebeni műhely rendelkezett cirill kiadványokhoz szükséges felszereléssel? Hivatkozhatnánk mindjárt azokra az értesülésekre, amelyek szerint az 1544-ben kiadott román katekizmust Szébenben nyomtatták. Azok a kutatók azonban, akik ezt mindmáig vitatják, nem adnak hitelt a szebeni számadáskönyv ide vonatkozó 1544. évi bejegyzésének és Adalbert WURMLOCH szász pap Johann Hesshez intézett 1546. évi levelének, az egyetlen példányban sem ismeretes katekizmusról szóló két közvetlen információnak.¹⁷ Elutasító véleményüket azzal igyekeznek indokolni, hogy Szébenben 1544-ben még nem működött nyomda, illetve hogy a szebeni officinát később sem szerelték fel cirill betűkkel, mert hiszen — a vitatott katekizmuson kívül — egyetlen XVI. századi szebeni román nyomtatvány sem ismeretes. E kutatók első ellenvetése, a szebeni nyomda 1528-tól kezdődően számítható működésének fentebbi bizonyítása után önmagától elesik. Második ellenérvüket viszont azok az adatok teszik erőtlenné, amelyek egyrészt a nyomda cirill betűkészletének létét, másrészt pedig azt bizonyítják, hogy a XVI. század folyamán Szébenben az említett katekizmuson kívül is adtak ki román könyveket.

Arra vonatkozóan, hogy Szében város nyomdája valóban rendelkezett román könyvek nyomásához szükséges betűkészlettel, az 1621-i leltár az egyik főbizonyíték. Ez ugyanis megemlékezik a „román betűk” öntéséhez használt réz matricákról.¹⁸ A betűkészlet megléte tehát tény. A kérdés csupán az, hogy mióta rendelkezett a nyomda ezzel a felszereléssel? Mindaz, amit a szebeni nyomda XVI. századi viszontagságos történetéről tudunk, ellene mond annak a feltételezésnek, hogy a szebeniek 1544 után — esetleg éppen 1579 előtt — vagy még inkább a századforduló politikai bizonytalansága, háborús pusztításai és gazdasági nehézségei között cirill matricák beszerzésére áldoztak volna. Az említett matricák beszerzését tehát logikusan — a leltár viszonylagos késői volta ellenére is — csupán az 1544. évi reformációs kiadványhoz köthetjük. Ez ma már bizonyítható is a XVI. századi szebeni román könyvkiadásról szóló, eddig ismeretlen ada-

¹⁶ GULYÁS: *I. m.* 51. l. KLEIN: *I. m.* 15. l. HUTTMANN: *I. m.* 170. l.

¹⁷ A kérdéses információk eredeti szövege többek között WITTSTOCK, H.: *Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösnergaues*. Wien, 1858. 57—60. l. PANAITESCU: *I. m.* 111—114. l. VÖ. MOGA, I.: *Cine a fost Philippus Pictor*. An. Inst. Ist. nat. Cluj. XI (1946). Klny.

¹⁸ „Item mancherley gemengt Kufferin Matrichen zu wallachischen Buchstaben.” TEUTSCH, Fr.: *Die Hermannstädter Buchdrucker und Buchhändler*. Korrespondenzbl. V (1882). 65. l. E forrásra elsőnek GULYÁS (*i. m.* 49. l.) hívta fel a figyelmet, de a lelőhely megnevezése nélkül. E készlet megvásárlását ő is az 1544. évi katekizmussal hozta kapcsolatba.

tokkal.^{18a} Abban sem láthatunk semmi különöset — éppen a nagy megszakításokkal dolgozó szebeni sajtó esetében nem¹⁹ — hogy e cirill matricák évtizedeken át felhasználatlanul heverték a nyomda bérlőinek kezén. A nyomda latin részlegének legrégebb anyagából származó 1528-i fametszet feltűnése Lőrinc deák evangéliumos könyvében maga is arra figyelmeztet, hogy 1544 és 1621 között — amint ezt már GULYÁS is feltételezte²⁰ — a szebeni cirill betűkészlet hasznosítására szintén történhetek kísérletek. Legalábbis egy ilyen kísérlettel 1579 körül bizonyíthatóan számolnunk kell. Ennek látszólag ellentmond az a tény, hogy valóban egyetlen olyan román nyomtatvány sem ismeretes a XVI. század utolsó negyedéből, amelyik impresszumában Szebent tüntetné fel megjelenési helyét. Elég nagy azonban az impresszum nélküli olyan kiadványok száma, amelyeknek a lokalizálása meglehetősen ingatag alapokon nyugszik. Azok között tehát még rejtőzhetnek szebeni eredetűek is. A XVI. századvégi szebeni román könyvkiadást ugyanis — egy újabban előkerült levéltári adat bizonyossága szerint — emlékek hiányában is fel kell tételeznünk. Az említett adat ti. azt mutatja, hogy Szeben város a XVI. század utolsó negyedében (nyilvánvalóan saját kiadásában megjelent) román könyvekkel kereskedett. 1581-ben ugyanis a tanács azért küldi ki egyik alkalmazottját Ujegyház és Sink székbe, hogy hajtsa be azoknak a román könyveknek az árát, amelyeket a város tulajdonából hitelben engedtek át, bizonyára az ottani ortodox egyházközségeknek.²¹ Minthogy Szeben állandóan versengett Brassóval a jól jövedelmező havasalföldi piacért, fel sem tételezhető, hogy riválisa által nyomtatott román könyvekkel kereskedett volna.

Ma még kevésbé ismerjük az erdélyi művelődéstörténet apró részleteit ahhoz, hogy választ adhassunk arra a kérdésre, milyen körülmények között került sor 1579 táján a szebeni nyomda cirill betűkészletének újbóli használatba vételére.²² Csak feltételezhető, hogy ez a mozzanat is az erdélyi ortodox román szellemi életnek azzal a viszonylagos felvirágzásával lehetett kapcsolatos, amely a katolikus BÁTHORYAK uralma idején, 1572 után következett be.²³ Az új uralkodóháznak nem állott érdekében a kálvinizmus erősödésének az elősegítése, s ezért megértőbb álláspontot foglalt el a román egyházzal szemben, mint JÁNOS ZSIGMOND fejedelem. A protestáns nyomás alól fellélegző erdélyi román egyházi körök — az új valláspolitikától szintén támogatva — a szlávnyelvűséghez való visszatéréssel hangsúlyozni kívánták mind az ortodoxiához való hűségüket, mind pedig a román egyház többi részeivel való összetartozásukat. Ebből az egész román egyház érdekében kibontakozó ósláv nyelvű, új könyvkiadó tevékenységből kívánhatott magának hasznot húzni Szeben városa azáltal, hogy cirill betűkészletét bérbe adta LŐRINC deáknak.

^{18a} Ezt HERVAY Ferenc kutatásaiból kiindulva bővebben kifejtettük: *Könyvtörténet — művelődéstörténet. A legrégebb román nyomtatvány*. Korunk, 1964. 1530—1536. 1. *Tipografie de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XV-lea*. Anuarul Institutului de istorie din Cluj, VII (1964).

¹⁹ A szebeni nyomda történetére vonatkozóan: TEUTSCH, Fr.: *Zur Geschichte des deutschen Buchhandels in Siebenbürgen*. Arch. Gesch. deutsch. Buchhandels. VI (1881). 19—20. 1. GULYÁS: *I. m.* 47—49. 1.

²⁰ GULYÁS: *I. m.* 49. 1.

²¹ „Sein etliche walachische Bücher, so der Stadt zugehörig waren, in Leschkircher und Schenker Stuoll ausgeborgt. Derselbe Schuldt einzutreiben, einen Diener ausgeschickt”. Állami Levéltár, Szeben, Hermannstädter Konsular-Rechnungen 1581, fol. 73^r. Ezt az adatot Gustav GÜNDISCH (Szeben) volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

²² A cirill betűk hiánya is oka lehetett annak, hogy éppen ebben az időszakban latin betűkkel nyomtassanak ki kálvinista énekeket románul. Vö. SZTRIPSKY Hiador — ALEXICS György: *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban*. Bp. 1911.

²³ *Istoria bisericii române*. București, 1957. I. 367—369. 1. JUHÁSZ István: *A reformáció az erdélyi románok között*. Kolozsvár, 1940. 97—102. 1. CARTOJAN, N.: *Istoria literaturii române vechi*. București, 1940. I. 60—61. 1.

Kiadványainak meghatározásához a nevével jelzett könyvekből kell kiindulnunk. Ezek tipográfiai sajátosságait nyomon követve a bizonytalan eredetű XVI. századi régi román könyvekben valószínűsíthetjük, hogy még milyen egyéb nyomtatványok kerülhettek ki LŐRINC deák sajtója alól. LŐRINCnek névvel jelzett kiadványai közül a következő három ismeretes: 1. Brassóban 1567-ben nyomtatott ószláv *octoih*-jában a nyomtató neve „Lorinț, diacul din Brașov” formában szerepel;²⁴ 2. 1570 körül, állítólag szintén Brassóban nyomtatott ószláv nyelvű evangéliumos könyvének frontispiciumában „ieromonah Lavrentie”-nek nevezi magát;²⁵ 3. 1579-ben Gyulafehérváron nyomtatott ószláv evangéliumos könyvében a neve ismét „Lorinț diac” alakban fordul elő.²⁶

Már említett első kiadványának a XVI. századeleji havasalföldi nyomtatványok frontispiciumait utánzó díszei, valamint a másodiknak egyetlen más román könyvben elő nem forduló frontispiciumai felvetik annak a lehetőségét, hogy LŐRINC deák műhelyét — amint ezt JORGA is tette²⁷ — már Brassóban is a CORESITŐL független vállalkozásnak tekintsük. A különbségek mellett azonban az említett két kiadvány olyan tipográfiai hasonlóságokat is mutat a CORESI-féle nyomtatványokkal, amelyek olyan magyarázatot szintén megengednek, hogy LŐRINC deák CORESI műhelyében állította elő ezeket a kiadványait, s tőle csupán a fametszetű díszek származnak. Amíg tehát LŐRINC deák és CORESI officinájának az egymáshoz való viszonya megnyugtató módon nem tisztázódik, LŐRINC deák sajtójának a sajátos díszei a CORESITŐL minden kétségen felül független 1579. évi evangéliumos könyvből ismerhetők meg. Ezek reprodukciója BIANU és HODOȘ bibliográfiájának első kötetében a 76—77. lapon látható. Közülök az egyik frontispicium, közepén a Havasalföldre címeréből vett sassal. A másik kettő keskeny fejléc. Egyikükön játszadozó mókus, nyúl és madarak, másikukon korona és madarak láthatók. A havasalföldi sassal díszített frontispiciumot megtaláljuk még az 1577—1580-ra datálható ószláv zsoltairos-könyvben (*psaltire*),²⁸ az 1578-ban kiadott mediobulgár *octoih micben*²⁹ és az 1580 körül nyomtatott mediobulgár *octoih micben*.³⁰ Az 1578-i *octoih micben* a koronás-madaras fejléc és az 1567. évi *octoih* egyik díszé szintén szerepel.³¹ Mindezeket a kiadványokat az újabb kutatások eredményei alapján is LŐRINC deák officinája termékeinek kell tekinteniünk.³² Egyes kutatók LŐRINC deák nyomtatványának minősítették még egy 1580 körül megjelent ószláv-román kétnyelvű evangéliumos könyvet is, de nem tipográfiai, hanem hangtani sajátosságok alapján.³³ Érvelésük azonban nem eléggé meggyőző. Végül érdemesnek látszik alapos összehasonlító vizsgálatnak alávetni az 1570—1580 közöttre datált és csupán feltételeesen CORESINEK tulajdonított *Pravila sfintilor* című könyvet.³⁴

LŐRINC deák tipográfusi pályájának rekonstruálását nagymértékben gátolja, hogy az egyöntetűen neki tulajdonított kiadványok zömében sem tünteti fel a megjelenés helyét és idejét. Nyomtatványainak pontosabb datálása és lokalizálása éppen ezért csak mikroszkópikus pontosságú típus-összehasonlítással oldható majd meg. Ilyen vizs-

²⁴ BIANU, I.—SIMONESCU, D.: *Bibliografia românească veche*. București, 1944. IV. 9—10. l. JORGA, N.: *Octoihul diacului Lorinț*. Acad. Rom. Mem. secț. Ist. Ser. III. XI (1931). 201—204. l.

²⁵ BIANU—SIMONESCU: *I. m.* IV.

²⁶ BIANU—HODOȘ: *I. m.* I. 75. l.

²⁷ JORGA: *I. m.* 203. l. és 3. sz. hasonmás. BIANU—HODOȘ: *I. m.* I. 70. sz. hasonmás.

²⁸ BIANU—SIMONESCU: *I. m.* IV. 15. l. URȘĂCESCU, V.: *Psaltire slavonă*. Acad. Rom. Mem. secț. Lit. Ser. III. tom. III (1925—1927). 179—193. l.

²⁹ BIANU—SIMONESCU: *I. m.* IV. 172. l.

³⁰ *I. m.* IV. 173. l.

³¹ BIANU—HODOȘ: *I. m.* I. 70—72. l.

³² BIANU—SIMONESCU: *I. m.* IV (fentebb idézett helyeken).

³³ *I. m.* IV. 172—173. l.

³⁴ *I. m.* IV. 12. l.

gálatoknak azonban jelenleg még hiányoznak az előfeltételei. Amennyire tehát e kérdések a nyomdai díszek alapján eldönthetők, a LŐRINC deáknak tulajdonított nyomtatványok közül csupán az 1567-i *octoih* és az 1570 körüli ószláv evangéliumos könyv látszik brassóinak. A többi azonban a szebeni officina cirill betűivel készült kiadványnak vehető.

Feltételezésünk szerint LŐRINC deák 1572 után teljesen függetlenítette magát CORESITŐL, és a szebeni cirill betűkészlet bérbevételével (esetleg kiegészítve ezt saját, Brassóban használt felszerelésével) Szebenben újabb könyvnyomtató műhelyt létesített az ortodox egyház szolgálatára. Mindenesetre nagyon jellemző, hogy a bizonyosan LŐRINC deáknak tulajdonítható kiadványok között egyetlen román nyelvű sem, a kétségesek között is egyetlen ószláv-román kétnyelvű könyv akad. Ő tehát — CORESITŐL eltérően — egyértelműen a régi, ószláv nyelvű egyházi művelődés szolgálatába állította sajtóját.³⁵ Talán kissé különösnek hangzik az az állítás, hogy a szebeniek a reformációs propaganda céljaira vásárolt cirill nyomdai felszerelésüket az ortodoxia megerősítését szolgáló törekvések rendelkezésére bocsátották. A szász evangélikus egyház azonban ekkor már lemondott a románok reformálásának a tervéről. A cirill könyvkiadás jövedelmező üzleti vállalkozás lett mind a brassóiak, mind pedig a szebeniek számára.³⁶ Ismeretes, hogy 1573—1574-ben Szeben város papírmalmot létesített, és egyidejűleg nyomdáját is újra üzembe helyezte.³⁷ Az évtizedek óta porosodó szebeni sajtó alól 1575-ben került ki az első újabb nyomtatvány.³⁸ Nézetünk szerint, a cirill betűkészlet hasznosítására tett kísérlet szintén a szebeni officina feltámasztására tett erőfeszítések keretei közé illeszkedik be. A város és a román egyház érdekei találkoztak: a Kárpátokon túl szintén könnyen értékesíthető ortodox egyházi könyvek jó jövedelmet ígértek a városnak. Ezen túlmenően azonban a román könyvkiadás Szeben számára befolyása megalapozását jelenthette az ortodox egyházi-művelődési élet területén is, ahol eddig Brassó monopóliumszerű helyzetet élvezett. Ez a szerep pedig később gazdaságilag is jól kamatoztathatóvá válhatott — a brassóiak példája szerint.

Talán a szebeniek keze is benne lehetett abban, hogy BÁTHORY Kristóf az ortodoxiával szembeni barátságosabb, új valláspolitikai szolgálatára éppen az ő, néhány év óta LŐRINC deák által bérelt sajtójukat szemelje ki. A fejedelmi megbízások ugyanis nemcsak kiadványaik tekintélyét növelhették Erdélyben, hanem a nyomda használata után kérhető bér összegét is. Ez lehet a valószínű magyarázata annak, hogy a szebeni officina cirill részlege és vele a sokszor említett 1528. évi nyomdóc 1579 januárjában ideiglenesen Gyulafehérvárra, a fejedelmi udvar és az ortodox püspök kezeügyébe költözött át. Úgy látszott akkor, hogy a szebeniek sajtója válik, LŐRINC deák vezetése alatt, a katolikus fejedelem és az általa támogatott ortodox egyház hivatalos nyomdájává, mely a kálvinisták könyvkiadó tevékenységének az ellensúlyozására is hivatott lesz. 1579 őszén azonban KRISTÓF ortodox püspök (1574—1579) váratlanul elhunyt, utódja, GENNADIUS (1579—1585) viszont LŐRINC deákkal szemben CORESI mellett foglalt állást, őt választotta hivatalos nyomdászának.³⁹ Ez a döntés egyszeriben megpecsételte LŐRINC deák gyulafehérvári vállalkozásának a sorsát. A fejedelmi hatalom és az új püspök támogatása által kínált megnövekedett lehetőségek CORESI szintén arra indították,

³⁵ JORGA: *I. m.* 204. 1.

³⁶ Ezt bizonyítják a brassói kereskedő-polgárok hagyatéki leltárai, amelyekben ebben az időben eladásra szánt román kiadványok szerepelnek több példányban: *Magy. Könyvszle. XXXIX* (1932—1934), 40—42. 1. HURMUZAKI: *Documente privitoare la istoria românilor*. București, 1900. XI. 656. 1. PANAITESCU, P. P.: *Începuturile scrisurii în limba română*. Studii și materiale de istorie medie. București, 1960. IV. 158. 1.

³⁷ JAKÓ: *Az erdélyi papírmalmok feudálizmuskori történetének vázlata*. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historia, 1962. fasc. 2. 68—71. 1.

³⁸ GULYÁS: *I. m.* 48. 1.

³⁹ *Istoria bisericii române*. București, 1957. I. 359. 1.

hogy nyomdája egy részét a főváros közelébe, de mégse egyenesen a fejedelmi udvar színe elé telepítse át. A Szászsebesen 1580-ban kiadott *sbornic* és a szászvárosi *palia* (1582) a CORESI-műhely itteni működésének eredménye.⁴⁰ LŐRINC deák viszont, a hivatalos támogatástól eselve, kénytelen volt sajtójával Szebenbe visszavonulni, amint ezt a cirill matricáknak az említett 1621. évi leltárban való szereplése bizonyítja. CORESI és LŐRINC deák között azonban aligha lehet olyan versengést feltételezni, mint amilyenre JORGA gondolt.⁴¹ Ellentmond e feltételezésnek az, hogy LŐRINC deák egyik sajátos (nyulas-mókusos) nyomdai díszje megtalálható a Szászsebesen kiadott *sbornic* 130. folióján is.⁴²

Egyelőre nyitott kérdés marad, hogy 1580 után mi történt LŐRINC deákkal. Talán a halál vetett véget tipográfusi tevékenységének s ezzel együtt a XVI. századi szebeni román könyvkiadásnak. 1593-ban említenek ugyan Szebenben bizonyos „Lorenz Buchdrucker”-t, de ennek LŐRINC deákkal való azonosítására egyelőre még nincs elegetendő alap.⁴³ A XVI. század nyolcvanas éveiben különben — jelenlegi ismereteink szerint — a latin betűs könyvkiadás is megszakadt Szebenben. Ez is arra figyelmeztet, hogy a szebeni cirill betűs könyvnyomtatás végleges tisztázásához még szükséges további kutatásokat a szebeni officina egész tevékenységének a feltárására irányuló vizsgálatok keretei között kell elvégezni. A fenti sorok ugyanis csupán az első lépéseket kívánták megtenni a felvetett kérdések megnyugtató lezárásához. A szebeni nyomda 1528. évi létével és a Szebenben folyó XVI. századi cirill betűs könyvnyomtatással azonban — véleményünk szerint — a további kutatásnak már most számolnia kell.

JAKÓ ZSIGMOND

A szebeni nyomda a XVI. század utolsó negyedében. A nyomda termékei közül viszonylag kevés maradt reánk, illetve ezek jelentős része nem volt hozzáférhető. A ma nyilván tartott 25 tétel közül SZABÓ Károly a *Régi magyar könyvtár* első két kötetében ugyan 22-ről tudósított, de ezek közül mindössze nyolcból ismert példányt. Súlyosbította a helyzetet, hogy az utóbbiak közül mindössze négyet őriztek budapesti gyűjteményekben. Ezért írta SOLTÉSZ Zoltánné¹: „a szebeni könyvsajtó termékeiből viszonylag oly kevés nyomtatvány maradt fenn magyar könyvtárakban, hogy azok alapján e nyomda könyvdíszállományának rendszerezése meg sem kísérhető.”

A régi hazai nyomtatványok új feldolgozása során azonban a szebeni nyomda termékeivel is behatóbban kellett foglalkoznom. Jelentős segítséget jelentett ehhez az a körülmény, hogy 12 Erdélyben őrzött műről már mikrofilm állt rendelkezésre. Így az alábbiakban kísérletet teszek arra, hogy a témára vonatkozó ismereteinket, illetve az új megállapításokat összefoglaljam.

A könyvnyomtatás Szebenben már az 1529–30 években (vö. *RMK* II. 9. és 48.) és 1544-ben (vö. *RMK* II. 35.) kimutatható. Nyomtatvány ugyan nem maradt reánk, de az adatok arra utalnak, hogy a vállalkozások szoros kapcsolatba hozhatók magukkal a városi hatóságokkal.² Ezek után sokáig nincs hírünk arról, hogy dolgozott-e sajtó ebben az erdélyi városban.

A nyomdászat újrafelvétele szoros kapcsolatban állott a szebeni papírkészítés megindulásával. Az erre vonatkozó első kísérletek, amelyeket ugyancsak maga a város

⁴⁰ BIANU—HODOŞ: *I. m.* I. 81–85., 93–98. l. IV. 173–174. l.

⁴¹ JORGA: *I. m.* 203. l.

⁴² BIANU—HODOŞ: *I. m.* I. 76. l.

⁴³ *Kurz's Magazin*. II. (1846). 478. l. GULYÁS (i. m. 48 l.) e szebeni nyomdászt — feltételezen — LŐRINC deákkal azonosítja.

¹ *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Bp. 1961. 129. l.

² Vö. GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 47–48. l. UÓ: *A könyv sorsa Magyarországon*. 2. rész. Bp. 1961. 11–12. l. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*. 27. sz. 257–274. l.

kezdeményezett, 1555-re nyúlnak vissza. A papírmalom tényleges megépítésére azonban csak 1573-ban került sor. Ez év március 12-én kelt BÁTHORI István fejedelem erre vonatkozó engedélye. A város felépíttette a malmot, majd 1574. május 29-én Jörg BERGER-nek, 1588. július 20-án pedig Merten REWEL és Valten WIDMAN mestereknek adta el a papírmalmot. A város, amikor ezt átengedte magánvállalkozónak, a vételár java-részt meghitelezte. Nemfizetés esetén azután a tulajdonjog visszaszállt a városra.³

A nyomda megalapítására vonatkozólag sajnos nem ismeretesek hasonló korabeli dokumentumok, de a későbbi adatok csak megerősítik, hogy az a papírmaloméval analóg módon történhetett. Sőt bizonyos, hogy a kettő egymással szoros összefüggésben állt. Nyilván városi kezdeményezésre, sőt feltehetően városi tőkével indulhatott meg tehát a nyomda 1575-ben. GULYÁS feltehetőnek tartotta, hogy a korábbi nyomda (nyomdák) készlete erre az időre már elkallódott, de nem tartotta kizártnak azt sem, hogy a műhelyben felhasználásra került a régi felszerelés, illetve betűanyag. Sajnos nem csupán a nyomda alapítására vonatkozó levéltári adatok, de annak első termékei is jórészt megsemmisültek. Így csak a korábbi irodalom alapján ismerjük Christianus SCHESAEUS egy művét, amely a „Cibinii Transylv. in Officina Martini Heusler & Mart. Wintzler. 1575” impresszumot viselte (RMK II. 137.). Ezzel szemben az Akadémiai Könyvtárnak egy eddig nyomdahely nélkül nyilvántartott⁴ és az 1576. évre szóló magyar nyelvű naptártörödékééről (csak a B iv van meg) sikerült megállapítanom, hogy az a szebeni nyomdában készült. Ehhez bizonyítékul egyrészt a szebeni papírmalom jellegzetes vízjele,⁵ másrészt a naptárban felhasznált betűtípusok és naptárjelek szolgálnak. Ez utóbbiak azonosak a későbbi szebeni nyomtatványokban (pl. RMK II. 138.) felhasználtakal.

A legutóbbi időben azután a segesvári iskolai könyvtár egyik kötéstáblájából előkerült ugyanennek a nyomtatványnak jelentős része, így a címlapja is. Ennek segítségével megállapítható, hogy a fenti nyomdászmeghatározás helyes volt. Ugyanabban a segesvári kötéstáblában e naptár latin nyelvű változatának a töredéke is reánk maradt. Ezek segítségével a következő kiegészítő megállapításokat lehet tenni.

A naptár szerkesztője Stanisław JAKOBEIUS z KURZELOWA (Stanislaus JACOBIEIUS CURELOUIENSIS) volt, akinek magyarra fordított 1572., illetve 1573. évre szóló kalendáriumi nyomtatásban Bécsben láttak napvilágot (RMK I. 90. és 93.). A két 1576. esztendőre szóló naptárt HEUSLER egyedül nyomta *Iudicium magyar nyelven az 1576 esztendőre*, illetve *Ephemerides coelesti . . . ad annum Domini 1576* címmel. HEUSLERről közelebbi adataink nincsenek, de tudunk négy másik, azonos családnévű nyomdásztól, akik 1544–1608. között Nürnbergben dolgoztak.⁶ Talán ebből a családból származott a szebeni mester is.

Az 1576. évből két szebeni nyomtatványt is ismerünk (RMK II. 138. és 139.). Ezeket HEUSLER már újabb társsal készítette: „Martinus Heusler & Gregorius Frautlinger”, illetve „Merten Heusler und Greger Frautlinger” nevek szerepelnek ezeken nyomdászokként. SZABÓ Károly a latin nyelvű műnél (RMK II. 138.) „Frautlinger” nevét tévesen „Frautlinger”-nek közölte. Ezt a hibás névformát vette át azután NOVÁK László⁷ és

³ Vö. BOGDÁN István: *Az első magyar papírmalmok*. Papíripar. 1959. 71. l. Uő: *A magyarországi papíripar története*. Bp. 1963. 196. l. JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi papírmalmok feudáliszkori történetének vázlata*. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historica. Fasc. 2. 1962. 69. l.

⁴ *Magy. Könyvszle*. 1881. 179. l. SZTRIPSYKY I. 1810/17.

⁵ BOGDÁN: *A magyarországi . . .* 73. l. 8. ábra. Uő: *Az első . . .* 70. l. JAKÓ: *I. m.* 6. ábra.

⁶ BENZING, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden, 1963. 338–341. l.

⁷ *A nyomdászat története*. 2. köt. Bp. 1927. 67. l.

GULYÁS Pál. Az 1578. esztendőből is ismeretes egy szebeni nyomtatvány (*RMK* II. 147.), ahol már egyedül FRAUTLIGER van feltüntetve nyomdászként.⁸ NOVÁK⁹ tudni vélte, hogy FRAUTLIGER HELTAI kolozsvári műhelyében sajátította el a nyomdászat mesterségét, és HEUSLERrel WINTZLER 1576-ban bekövetkezett halála után lépett társasviszonyba, végül pedig azt is, hogy FRAUTLIGER 1578-tól 1580-ig dolgozott egyedül Szebenben.

Hogy a szebeni műhely milyen szerény felszereléssel rendelkezett ebben az időben, arra jó példa az a körülmény, hogy 1576-ban egy német nyelvű kis munkát (*RMK* II. 139.) — az általános, csaknem törvényszerű szokással ellentétben — nem ún. gót (fraktur), hanem latin (antikva és kurzív) betűkkel nyomtak.

A reánk maradt kevés adat is mutatja, hogy a szebeni nyomda megindulásakor számos nehézség merült fel, a gyakori személyi változások legalábbis erre utalnak. Ebben a vonatkozásban is párhuzamosságot lehet felfedezni a szebeni papírmalom és nyomda sorsa között. A műhely talán újabb válságba került, mert csak 1581-ből ismerjük a következő nyomtatványt (*RMK* II. 167.), amelyen új nyomdász, Georg GREUS neve áll. Ugyancsak ő készítette — feltehetően a következő év végén — az 1583. évre szóló magyar naptárt.¹⁰ Ezen a megjelenési hely „Czebembe” formában van megjelölve. Miután SLOVACIUS (SŁOWACKI) naptára a „Cassai délre” van kiszámítva, és szövege teljesen megegyezik a bártfai kiadással (*RMK* I. 201.), felmerült a feltételezés,¹¹ hogy azt nem az erdélyi Nagyszebenben, hanem a Sáros megyei Kisszebenben nyomták. Megerősíteni látszott ezt a körülményt az is, hogy a nyomtatvány első ismertetője előtt GREUS neve mindkét Szebenben ismeretlen volt. A botlást SENNOVITZ igazította helyre,¹² aki utalt GREUS nagyszebeni működésére az említett 1581. évi kiadványa (*RMK* II. 167.) alapján. GULYÁS a szebeni nyomda ismertetése során ugyancsak kifejejtette GREUS tevékenységét.

Külön fejezetet jelent a szebeni nyomda történetében az 1583. esztendő. Ekkor nyomtatta ugyanis ki GREUS Brassóban az erdélyi szászok jogszabálygyűjteményét. Hogy megfelelő fényben lássuk a szebeni nyomdász átmeneti áttelepülését Brassóba, tekintsük röviden át a brassói nyomdászat helyzetét a XVI. század utolsó évtizedeiben.

A HONTER-féle nyomda WAGNER idején is élénken működött, de az utóbbi halála után tevékenysége egyre alábbhagyott. Így a század hatvanas éveinek a végén jóformán csak már korábban is megjelentetett iskoláskönyvek utányomatairól tudunk (*RMK* II. 103., 119.). A hetvenes évekből SZABÓ Károly mindössze két nyomtatványt ismertett, amelyek közül az egyiknél (*RMK* II. 140.) már ő felvetette a jogos gyanút, hogy az évszám a korábbi irodalom tollhibájára vezethető vissza. A másíkról pedig (*RMK* II. 123) azóta derült ki, hogy a brassóinak vélt nyomtatvány Zürichben készült (*RMK* III. 605.). Így kézenfekvő GULYÁS feltételezése: „a hosszú szünet alatt a nyomda valószínűleg a város valamelyik raktárában hevert”.

1580–81-ből viszont négy gyenge kivitelű brassói nyomtatványt is ismerünk, amelyeket SZEKENI NYIRÓ János készített (*RMK* II. 156., 157. és 163., valamint SZTRIPSZKY I 1805/12.). Ezeket mind a HONTER–WAGNER-féle betűkészlettel állították elő, így megalapozott az egyik mű (*RMK* II. 156.) kolofonjának „praelo Honteriano” kitétele. NYIRÓ további tevékenységéről nem tudunk.

1583-ban tehát GREUS Brassóba költözött, és ott latin, illetőleg német nyelven kinyomta Matthias FRONIUS brassói tanácstag gyűjteményét az erdélyi szászok jog-

⁸ Joseph TRAUSCH *Schriftsteller—Lexicon*-jában (Bd. 1. Kronstadt, 1868. 248. l.) keresztnévül „Gregorius” helyett tévesen „Georgius”-t közölt.

⁹ BIRÓ Miklós—KERTÉSZ Árpád—NOVÁK László: *Nyomdászati lexikon*. Bp. 1936. 153. l.

¹⁰ *Magy. Könyvszle.* 1879. 60. l. SZTRIPSZKY I. 1820/27.

¹¹ *Magy. Könyvszle.* 1879. 60–62. l.

¹² *Figyelő*, 1889. 303–307. l.

szabályairól. A két szépkivitelű és testes kötet (RMK II. 172. és 173.) megjelentetési körülményeiről sokat elárul a nyomtatványok tipográfiai kivitele. A felhasznált könyvdíszek és betűtípusok egy része új. A latin kiadás (RMK II. 172.) szövegtípusa nem azonos a brassói görög-latin *Uj Testamentum* (RMK II. 74.) antikvájával, amint ezt GULYÁS állította.¹³ Viszont ugyanez a betűtípus kimutatható a Szebenben 1575–1582 között készült nyomtatványokban (RMK II. 138. — SZTRILPSZKY I. 1810/17. és 1820/27). Ezeket nyilván GREUS hozta magával Brassóba. Érdekes, hogy a két FRONIUS-féle mű példányainak papírjában a vízjel mindig a már ismert szebeni címer, jóllehet ez időben Brassóban is volt papírmalom. A betűtípusok további sorsa még mást is elárul. Mind a jogszabálygyűjteményekben szereplő típusok, mind a brassói HONTER–WAGNER nyomda antikva és kurzív betűi 1584 után a szebeni nyomdatermékekben találhatóak meg (pl. RMK II. 282., 286., 2240.). Így helyes volt Fr. TEUTSCH, illetve GULYÁS feltételezése, akik MILES 1670. évi közlését (RMK II. 1256.), amely szerint a HONTER-féle nyomda később átkerült Szebenbe, GREUS átköltözésével hozták kapcsolatba.

A brassói nyomda azonban nem szűnt meg. Ha tévedés is volt CORNIDES¹⁴ és nyomában mások közlése, hogy WAGNER *Praecepta vitae Christianae* című munkája 1584-ben is megjelent Brassóban, három nyomtatványról van hírünk az 1586., 1588. és 1594. évekből (RMK II. 193., 200. és 247.). Ezek közül a legutolsó — mikrofilm formájában — hozzáférhető is volt számomra. Ennek alapján eldönthető volt a probléma, amelyet GULYÁS vett fel,¹⁵ hogy vajon ehhez a FRONIUS-féle kiadvány típusát vagy a régi HONTER-féle frakturt használták fel. Tehát Brassóban a HONTER-féle maradt. A másik fraktur — amint erről fentebb szó volt — Szebenbe került, akárcsak a könyvdíszek is. Ezek közül ugyanis egyet¹⁶ az 1594. évi nyomtatványban (RMK II. 247.), másokat még 1648-ban (RMK II. 824.) is megtalálhatunk brassói nyomtatványban.¹⁷ A Brassóban maradt fraktur betűk csak német nyelvű szövegek megjelentetését tették lehetővé. A nyomda tevékenysége a XVI. század utolsó másfél évtizedében tehát kizárólag e nyelven írt hitbuzgalmi művek nyomtatására (RMK II. 193., 200., 247.) szorítkozott.

Így egyre világosabban bontakozik ki előttünk, hogy a szász jogszabálygyűjtemény megjelentetése Brassó és Szeben közös vállalkozása volt. A szebeniek szolgáltatták a nyomdászt, a betűk egy részét és a papírt, a brassóiak — FRONIUS személyén keresztül — a szöveget. (Nyilván annak megfelelő gondozása érdekében került a nyomtatásra Brassóban sor). A fentiekből nyilvánvaló az aránytalanság, ami az anyagi tehervállalás terén a két város között tapasztalható. Így joggal feltehető, hogy ennek kiegyenlítésére engedték át a brassóiak a HONTER-féle betűkészlet jelentős részét, és így kerültek a FRONIUS-féle kiadványhoz újonnan beszerzett betűk és díszek is Szebenbe.

GREUS a két kötet kinyomtatása után visszatért Szebenbe, ahol már 1584 elején elkészített egy kis alkalmi nyomtatványt.¹⁸ További tevékenységével kapcsolatban NOVÁK¹⁹ tudni vélte, hogy az 1589. évre szóló naptárt is nyomott. Azonban feltehető, hogy ez csak összetévesztés a fentebb említett és az 1583. esztendőre szóló magyar nyelvű kalendáriummal. GREUS további sorsa számunkra ismeretlen.

A szebeni nyomda története szempontjából igen érdekes adat maradt reánk 1590-ből.²⁰ Eszerint ebben az évben hunyt el Joannes GÜBESCH, a szebeni nyomda tulaj-

¹³ *A könyvnyomtatás...* 62. l.

¹⁴ CORNIDES Dániel: *Bibliotheca Hungarica*. Pest, 1792. 253. l.

¹⁵ *A könyvnyomtatás...* 62. l.

¹⁶ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* IV. tábla 8. sz.

¹⁷ GULYÁS: *A könyv sorsa...* 2. köt. 24. l.

¹⁸ TRAUSSCH: *I. m.* Bd. 2. 322. l.

¹⁹ *A nyomdászat története*. 2. köt. 67. l. *Nyomdászati lexikon*. 173. l.

²⁰ *Korrespondenzbl. Vereins siebenbürg. Landesk.* 1912. 119. l. GULYÁS: *A könyvnyomtatás...* 259–260. l. Uő.: *A könyv sorsa...* 2. köt. 12. l.

donosa,²¹ özvegye Sara és új férje, Joannes Heinrich pedig az elhunyt egyetlen fiát, Crispinget az örökségből készpénzzel elégitette ki. GÜBESCHTől nem ismerünk egyetlen nyomtatványt sem, jöllehet az említett iratban erről („2 Ballen gedruckter Arbeit”) is szó van. Miután Joannes Heinrich korábbi bére fejében az örökségből bizonyos összeget követelt, joggal feltehető, hogy az özvegy — mint ez a korai nyomdászoknál igen sűrűn előfordult — a volt művezetőhöz vagy segédhez ment férjhez. Ez biztosította leginkább a nyomda munkájának zavartalan folytatását.

És valóban, az 1591—1594 közötti évekből 11 szebeni nyomtatványt ismerünk (RMK II. 223—225., 231—233., 246., 250—252. és 2440., amelyekben mint nyomdász — most már a családi név feltüntetésével — Joannes Henricus CRATO szerepel.^{21a}

A CRATO név arra indította már NÉMETH Jánost²², majd később másokat,²³ hogy benne a híres wittenbergi könyvnyomató, Johann KRAFT (CRATO) fiát keressék. Az idősebb CRATO műhelye 1549—1578 saját, majd utána örökösei neve alatt működött. Két fia, Zacharias (1586—1589) és az ifjabb Johann (1590—1614) nyomdásztevékenysége is ismeretes.²⁴ Arra azonban máig sincs adat, amivel a feltételezett rokonságot bizonyítani lehetne. Kétségtelen azonban, hogy CRATO nyomtatványai — különösen ami a könyvdíszeket illeti — lényeges színvonalemelkedést mutatnak a korábbi szebeni nyomtatványokhoz viszonyítva. Ez a fellendülés azonban részben már a GREUS -féle időkre vezethető vissza. A Brassóban 1583-ban használt betűtípusokon kívül a könyvdíszek is felismerhetők a CRATO-féle nyomtatványokban. Ilyenek elsősorban az iniciálék, amelyek többsége a szász joggyűjtemény latin nyelvű kiadásában is megtalálható.

A hat egyleveles CRATO-féle nyomtatvány (RMK II. 223., 224., 231., 232. és 246.), amely a XVIII. századi ismertetés (SEIVERT) óta lappangott, most előkerült a marosvásárhelyi Teleki Könyvtárból. Ezekben részben egészen új könyvdíszek találhatók. Úgyes fametszőre vall az a nagyméretű BATHORY-címer, amely az egyik 1591. évi egyleveles nyomtatványon (RMK II. 223.) áll. Készítője kapcsolatba hozható azzal a „kitűnő képességű, ismeretlen mester”-rel,²⁵ akinek a fametszetei díszítik a két Brassóban kiadott szász jogszabálygyűjteményt.

Az eddig ismeretlen könyvdíszek másik, mennyiségileg jelentős csoportjába az említett egyleveles nyomtatványokon található és a szövegrészek keretezésére szolgáló, téglány alakú fametszetek tartoznak. Ezek egy része zömökebb, más részük igen nyújtott formájú. Biztos vonalvezetésük és sok németországi nyomtatványban található hasonló könyvdísz alapján feltehető, hogy ezek nem is Magyarországon készültek.

A szebeni polgármesteri számadások 1593-ból hírt adnak egy „Lorencz” könyvnyomtatóról²⁶ is. GULYÁS szerint ez vagy CRATO segédje volt, vagy azonos azzal a „Lorinc

²¹ Tévedett GULYÁS (*A könyv sorsa*. . . 2. rész. 12. l.), aki felvetette, hogy GREÜSS (sic!) talán GÜBESCH segédje volt. Fordítva viszont, vagyis hogy GÜBESCH dolgozott előbb GREUSNál, elképzelhető. — Talán GÜBESCH abból a „Gaubisch” családból származik, amelynek több tagja is nyomdászként dolgozott a németországi Eislebenben 1555 és 1663 között. (Vö. BENZING: *I. m.* 94—96. l.)

^{21a} JUGĂREANU (*Bibliographie der siebenbürgischen Frühdrucke*. Baden-Baden, 1959. 157. sz.) a Szebenben 1529-ben megjelent GEMMARIUS-féle könyvecskét (RMK II. 9.) — az évszám utolsó két számjegyének a felcserélésével — 1592-ben nyomtatottként közölte. Tetézte ezt a hibát még azzal, hogy a téves évszám alapján a nyomdász nevével is kiegészítette: Johann Heinrich CRATO. Természetesen ez is nyilvánvaló botlás.

²² *Memoria typographiarum inclyti regni Hungariae*. Pest, 1818. 52. l.

²³ Pl. Fr. TEUTSCH (*Korrespondenzbl. Vereins siebenbürg. Landesk.* 1881. 1. l.).

²⁴ Vö. BENZING: *I. m.* 469., 471. l.

²⁵ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* 37. l.

²⁶ KURZ, Anton: *Magazin für Geschichte Siebenbürgens*. Bd. 2. Kronstadt, 1846. 478. l.

diák"-kal, akinek a neve nyomdászként egy 1579. évi Gyulafehérvárott megjelent óegyházi-szláv nyelven készült evangélikus könyvön (SZTRIPSKY II. 2475/23.) szerepel.

CRATO nyomtatványai — mint említettük — az 1591—1594 közötti évekből maradtak reánk. GULYÁS szerint „talán még 1594-ben Henrici János tulajdonába ment át a nyomda, akinek egyetlen sajtótermékét sem ismerjük.” Ez a közlés Fr. TEUTSCH cikkére²⁷ támaszkodik, amely viszont tévedésen alapul. Ugyanis az említett „Joh. Henrici” nem más, mint Johann Heinrich CRATO.

Hogy CRATO-tól a nyomdát közvetlenül Johannes FABRICIUS vette át, bizonyítja CICERO leveleinek egy szebeni kiadása (RMK II. 2440.), amely címlapján CRATO nevét és az 1594. évszámot viseli, míg a kis kötet végén (H_{8a} lapon) „Defuncto Joannes Henrico Cratone epistolas, quae desiderabantur addidit Johannes Fabricius, successor eius. 1595.” szöveg áll.

Ezek alapján bizonyos, hogy CRATO 1594/95 fordulóján meghalt, és a műhelyt Johannes FABRICIUS vette át. Szerencsés módon reánk maradt az az 1595. március 20-án kelt irat is, amelyben BAKOS Ferenc szebeni kereskedő kezességet vállal FABRICIUSÉRT, aki a városi tanácstól 300 Ft-ért megvásárolta a nyomdát hat évi részletre.²⁸ A nyomdász igyekezett is meghálálni a segítőkézséget: egyik kis kötetének (RMK I. 306=II. 283.) előszavát patrónusa, BAKOS Ferenc három fiához intézte. TÖRÖK Gábor, aki FABRICIUS említett kiadványával foglalkozott,²⁹ azon a véleményen volt, hogy a nyomdász szász eredetű, aki magyar helyesírási és nyelvjárási sajátosságai alapján mesterségét talán a kolozsvári HELTAI-műhelyben sajátította el. FABRICIUS tehát 1595 tavaszán kezdte meg működését, amikor a CRATO által megkezdett könyv nyomtatását befejezte. Tevékenységét további hat ismert nyomtatványa alapján (RMK I. 286., I. 287.=II. 264., I. 296., I. 306.=II. 283., II. 282., II. 284.) 1598-ig tudjuk követni. Ezekben ugyanazokat a betűtípusokat és könyvdíszeket használta, mint elődje.³⁰ A nyomtatványok papírjában megtalálható továbbra is a szebeni eredetet bizonyító vízjel. 1598 utánról nem ismeretes egyetlen FABRICIUS-nyomtatvány sem. Ennek oka talán a szebeni papírmalom 1599-re tehető megsemmisülésével hozható összefüggésbe.³¹

Itt kell még megemlékezni két töredékes nyomtatványról, amelyeket FABRICIUS műhelyébe utalt a szakirodalom. Ezek közül az egyik levágott évszámmal a szebeni levéltárban maradt fenn.³² Mikrofilm alapján azonban ez megnyugtatóan azonosítható volt az RMK II. 282-vel. A másik töredék (SZTRIPSKY I. 1850/57.) évszám és nyomdász megjelölése nélkül viseli a „Szebembe” helynevet. Miután ezt egy 1596. évi frankfurti nyomtatvány táblájából áztatták ki, felfedezője, FLÓRIÁN Jakab FABRICIUS műhelyébe utalta azzal az indoklással, hogy 1596—98 között ott több magyar nyelvű munka is készült. Azonban a betűtípusok vizsgálata alapján megállapítható, hogy azt nem a XVI. században nyomták Szebenben. Előállítója talán az a Simon GRÜNGRASS, aki FABRICIUS 1601-ben bekövetkezett halála után vette meg a nyomdát ismét a várostól.³³

BORSA GEDEON

²⁷ I. h.

²⁸ *Magy. Könyvszle.* 1932/4. 79—80. l.

²⁹ *Magy. Nyelv.* 1955. 87—90. l.

³⁰ NOVÁK tehát kétszeresen tévedett (*Nyomdászati lexikon.* 125. l.), amikor arról írt, hogy egyrészt FABRICIUS a műhelyt 1557-ben (?) vette át, másrészt hogy ő azt új betűkkel szerelte fel. A CRATO-FABRICIUS őrségváltás hibás évszámát ugyanabban a könyvében (88. l.) egy másikkal tetézte (1596).

³¹ JAKÓ: *I. m.* 71. l.

³² *Arch. Vereins siebenbürg. Landesk.* U. f. 19. köt. 1884. 96. l.

³³ *Korrespondenzbl. Vereins siebenbürg. Landesk.* 1881. 1. l.

A XVI. századi besztercebányai nyomda történetéhez. A magyar nyomdászattörténeti szakirodalom eddig nem foglalkozott részletesebben a besztercebányai műhellyel. A rövidebb megemlékezések során pedig különböző vélemények alakultak ki a nyomda tulajdonjoga és SCHOLTZ Kristófnak a műhelyben betöltött szerepe kérdésében. NOVÁK László¹ szerint a nyomda a város tulajdonában volt, és SCHOLTZ (SCULLETUS) Kristóf csak az ügyvezetői feladatot látta el. GULYÁS Pál² ezt a fellevét a nyomtatványok impresszum-szövege alapján valószínűtlennek tartja. Kijelenti azonban, hogy „sem az alapítás körülményeiről, sem a tulajdonos személyéről semmiféle közelebbi adat nem került eddigelő napfényre.” FITZ József³ szerint SCHOLTZ-SCULLETUS Kristófit Besztercebánya város támogatta.

A fenti vélemények mind következtetéseken alapultak, egykorú forrásra nem tudtak hivatkozni. A magyar nyomdászattörténészek figyelmét ugyanis elkerülte JURKOVICH Emil besztercebányai tanár helytörténeti munkássága. JURKOVICH egyik tárcájában⁴ összefoglalta a besztercebányai nyomdászat történetét. Forrásul a városi levéltárban található egykorú számadáskönyveket használta fel, s ezekben számos értékes adatot talált SCHOLTZ működésével kapcsolatban is. Így megtudjuk, hogy SCHOLTZ a Breznóbánya mellett fekvő Alsólehotáról származott. Nyomdászlegényként került Besztercebányára, s ott nyomdáját — amint GULYÁS Pál is feltételezte⁵ — már 1577-ben kezdte berendezni. A szükséges felszerelés beszerzéséhez azonban nem rendelkezett elég pénzzel, ezért a városi tanácstól vett fel kölcsönképpen 100 forintot. A városi jegyzőkönyv bejegyzése szerint „Dem Christoffen Scholtz aus der unteren Lehotta einem Buchdruckergesellen, ist auff sein suplicirn von des Merten Morbitzers seligen verlassenen Tochterle Erbfall, weil sie noch vnmündig 100 fl. zu Ein vnd Ausrichtung der Buchdruckerey gegen genugsamer versicherung vnd Burgschaft fürzuleihen bewilligte.”

SCHOLTZ a következő évben újabb kölcsönt kért a várostól, hogy nyomdáját gót betűkkel is felszerelhesse. A városi számadáskönyv bejegyzése szerint: „Dem Christoff Scholtz Buchdrucker ist mit bewilligung eines ganzen Ersamen Rhats von Gemayner Stadt gelt, zu erkauffung deutscher Buchstaben, damit er deutsche Buecher auch drucken khönne gegen Verschreibung furgeliehen fl. 30.”

JURKOVICH azonban nem említi, hogy a besztercebányai levéltárban fennmaradt SCHOLTZ Kristóf egyik támogatást kérő beadványa. Ebből az alább közölt iratból további adatokat tudunk meg a nyomda felszereléséről:

„Ehrsamb, Nahmhafft, Wolwese Isonder günstige liebe Herrn, vnnd Patronenn E. N. W. Seundt mein vngespart vnnd vntherthanig Dienste Jed'zeutt. . .

Hienebenn Biett Ich E. N. W. wollenn mir zue guett habenn Meyne langsame zue Kunft Die ich wegenn glaubwirdigenn vrsachenn halbenn, nicht Eher Endenn hab künnenn. Dann wie Ich auf Wien gezogenn gutter Hoffnung daselbst ein Druckerey zue kaufenn, ist mir dieselb So teuer angeschlagenn, dass ich mich derselbenn nitt hab durfenn Vnterstehenn zue zalen, Ja auch kein Heller noch Pfennig hatt borgenn wollenn. Wegenn des Vnfriedes damit wir alhie behefft, Sondern die Sum̃a auf ein mal zue erlegenn begerett hatt. Hab mir derhalbenn furgenom̃enn, das ich auff Wittemberg od'Leübezick verreyssenn Vnnd do etwas zue vberkom̃enn gehofft, do Jch Gott lob zue Leübezick Ein Schöne, Newe, Vnvernutzte Schrift Vberkommenn vnnd keufft, Samft Einer Schönnenn Newen Pressenn Welcher mir auch kein Tag Noch Stundt hatt wollenn borgenn, Sond'n die beschlossene Sum̃a auf ein mall erlegenn hab müssenn. Welches Ich Wahrlichenn nicht vermocht, Sondern ein Solchenn für man vberkom̃enn der mir den Rest geliehenn,

¹ *A nyomdászat története. 2. könyv : XVI. század.* Bp. 1927. 84—85. l.

² *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 195. l.

³ *A magyar könyv története 1711-ig.* Bp. 1959. 109—110. l.

⁴ *Besztercebánya múltjából.* Besztercebánya, 1901. 130—131. l.

⁵ *A könyv sorsa Magyarországon.* Bp. 1961. 2. rész 75. l.

damit Ich solch Drukerey ausgezalt, Im Auch wegenn der fuhr Samf dem Rest So er mir geliehenn vnd furgestreckt eine Suma schuldig verbliebenn. Weyl ich Im aber zue Olmücz nit zue zalenn gehabt hatt er mir Solch Druckerey bey Olmücz gelegenn, auf der Oster Arestirt, bis Ich vorgedachtem furmann das beyne erlege als dann Soll mir auch die Druckerey volgen vnd heraus gegebenenn werdenn. Wie Jch dessen (vnter gemelter Osterer Insiegell) guett kundtschaft habe. Nue weil Jch es aber nit vermag dieselb weytter zue fördern, vnd mich verliehenn der zuett ann seer verzerrt mit dem hin vnd wieder Reysenn, Ja auch sonst kein hülff habenn kann vonn meyns Brüdern, Nach dem Sie Gott mit fewer gestrafft, vndd mir E. N. W. als meyne liebe herrn vnd Patronenn So weit verhelfenn das es So weyt vnd Nahe verkomenn Biett Ich E. N. W. vnterthanig vnd zum demütigtstenn E. N. W. willenn Solch werck vmb Gottes Nahmenn willenn weyter komenn lassenn, vnd mir armen kann Noch hilfflich erscheynē wie vor, damit Solchs alhie bey E. N. W. ind Werck volbracht möchte werdenn, do Jch versprich E. N. W. für Gott, das ich Solchen allen vleysig Nachkomenn wil, vnd meynenn möglichen vleys nit sparenn, wie Jch E. N. W. versprochen vnd verbürgett bin, welche auch gescheenn soll zue Gottes lob Ehr vnd Preis, vndd E. N. W. Sampt der liebenn Jugent vndd E. N. W. kinderlein zue Mucz Ehr vnd Fromē, daczue denn Gott gnad vnd segenn verleyhenn wirdt durch vnseren Herrenn Jesum Christum etc. Bevehl hiemit E. N. W. Inn dem Schucz vndd Schirm Gottes des allerhöchstenn. Vnd Biett vnterthanig vnd demütigtlichenn E. N. W. wollenn mir ein gnedige Antwortt wiederfahrenn lassenn.

E. N. Weysheüttenn

Vnterthanig'vnd dienstwillig'
Christophorus Scholcz
Buchdrucker''

A beadvány keltezetlen, a szövegből azonban kiderül, hogy 1577 elején íródhatott SCHOLTZ ugyanis a betűkészlet és a prés megvásárlásához kér támogatást a városi tanácstól, tehát ekkor a nyomda még nem kezdhetette meg a tényleges működést. Az első ismer. kiadvány⁶ előszavának a kelte 1578. január 31. A nyomda berendezése az előző 1577. év második felében történetelt meg. SCHOLTZ 1577 elején járhatott Lipszében, s az új felszerelést *húsvétig* kellett kiváltania a hitelezőtől.

SCHOLTZ beadványában hivatkozik arra, hogy a városi tanács már eddig is támogatta őt. Itt elsősorban arra gondolhatunk, hogy SCHOLTZ a nyomda felállításának a tervét ismertette a tanáccsal, s megnyerte a város urainak a beleegyezését.

SCHOLTZ a felszerelést először Bécsben akarta megvásárolni, ott azonban csak nagyon magas áron vehetett volna, s nem állt rendelkezésére elég pénz. Ezért tovább ment, hogy Lipszében vagy Wittenbergben szerezzé be a szükséges eszközöket. Lipszében sikerült is egy új, használatlan betűkészletet találnia egy ugyancsak új préssel együtt. Ennek megvételéhez sem volt elég pénze, de akadt hitelező, aki húsvéti lejáratlalt biztosította a hiányzó összeget. Valószínű tehát, hogy a városi tanács SCHOLTZnak erre a beadványára utalta ki a fentebb már említett 100 forintos kölcsönt, s így tette lehetővé a nyomda felállítását.

A besztercebányai műhelyből csak két nyomtatványt⁷ ismerünk, mindkettő 1578-ban készült. SCHOLTZ nyomdája nem nagyon virágozhatott, hiszen az 1577-ben kölcsönvett 100 forintot még 1590-ben sem fizette vissza teljes egészében. JURKOVICH ugyanis idézi a városi számadáskönyv egyik adatát 1590. december 22-ről: „Item dem Hanns Hoffer entricht Vndt bezalt, dasz Gemaine Stadt seiner hausfrauen Erbtail Verwahrung gehalten, Vndt darvon dem Christoff Schultisz buchdrucker Ain gewisse Summa geldes furgeliehen, Welche zum Theil bezalt, zum theil Aber noch Ausstendig ist.” Ebből a feljegyzésből az is nyilvánvaló, hogy SCHOLTZ 1590-ben még mindig Besztercebányán élt, s akkor is nyomdászként említik. Az valószínűtlen, hogy a nyomda 1590-ig folyamatosan üzemelt volna. JURKOVICHnak az a feltevése, hogy a nyomdának „munkája

⁶ PRIBICER: *Tractatus de cometa*. RMK II. 144.

⁷ RMK II. 144. és 145.

volt bőven”, s „messze vidékről itt dolgoztattak a városok és magánosok”, jelenlegi ismereteink szerint alaptalan.

JURKOVICH azonban még egy érdekes adatot talált a városi levéltárban. 1623-ban a nyomdász a szövetséges bányavárosok plénumához fordul támogatásért, hogy Olmützből papírt hozhasson, „weil er sich besorgt es möchte die Druckerey aus Mangel des Papirs nicht fortgehn” — mondja a *Protocollum Judiciale* 1623. szeptemberi bejegyzése. Erről a nyomdászról semmit sem tudunk. SCHOLTZ két kiadványa után a következő, eddig ismert besztercebányai nyomtatvány a XVIII. század második felében jelent meg. Boris BÁLENT⁸ azt a lehetőséget vetette fel JURKOVICH adatainak az ismertetésével kapcsolatban, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtárban található, 1620-i besztercebányai országgyűlés articulusait⁹ talán ez az egyébként ismeretlen nyomdász készítette. Bár ez a lehetőség nem zárható ki, a magunk részéről nem tartjuk valószínűnek, hogy az „*Articuli diaetales*”-nak éppen ez a kiadása jelent volna meg az országgyűlést tartó városban, míg a korábbi és későbbi törvénycikkek Prágában, Bécsben készültek. Azt talán kizárhatjuk, hogy 1623-ban még mindig SCHOLTZ Kristóf lett volna a besztercebányai nyomdász.

DÖRNYEI SÁNDOR

Egy népkönyv illusztrációinak vándorlása. (Az itt közölt könyvtörténeti apróságot 1937-ben a *Magyar Könyvszemle* akkori érdemes szerkesztőjének felszólítására vettem papírra. Mikor aztán „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló törvénycikk benyújtása után jobbnak tartotta várni a közléssel, visszakértem és 1938 májusában visszakaptam a kéziratot és mellékleteit; foglalatát néhány srbán sikerült még beiktatnom *Heltai Gáspár és a magyar Ponciánus* c. dolgozatom kefelevonatába (Irod. tört. Közl. 1938. 124. l.), amelynek ez az illusztrált közlés mellékterméke s egyben az érvelés egyik pontjának részletes kifejtése lett volna. Bár a kérdésről azóta is esett szó, és SOLTÉSZ Zoltánné (A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században. 1961.) néhány könyvészeti adatban s a német és magyar metszetek összehasonlításában néhány ponton tovább is jutott az én megállapításaimnál, úgy hiszem, ma sem érdektelen a régi kézirat, vagy legalábbis az akkor elég nehezen megszerzett metszetmásolatok közlése. Cikkem szövegét teljesen változatlan alakban teszem közzé, de felhívom a figyelmet a SOLTÉSZNÉ említett könyvében található kiegészítésekre. (Az általam felismerteken kívül még két frankfurti Ponciánus-illusztráció mását találta meg a Telamon király (1578) és az Eurialus és Lucretia (1592) kolozsvári kiadásának címlapján.) A hat illusztráció közül hármát a német népkönyv alatt említett legrégibb nyolcadrét kiadásából (1554) ismert változatban is közléteszek, azt a kettőt (2. és 4.), amelyeken a későbbiek során lényeges átalakulás figyelhető meg.

*

A régi magyar nyomtatványok metszeteivel még nem foglalkoztak rendszeresen, legfeljebb más kapcsolatban alkalmilag vagy röviden (pl. CZAKÓ Elemér az iparművészet, GULYÁS Pál a könyvnyomtatás történetének kapcsán). Pedig pusztá számbavételük is fontos művészet-, irodalom- és művelődéstörténeti tanulságokkal járna. E nyomtatványok ritkasága és elszórtsága miatt még ma sem könnyű e feladat, de annál kevésbé lehet várni, hogy a külföld csak azt is elvégezze e munkából, ami egyetemes érdekű. Ha a magyar nyomdai könyvdíszítés sokáig legnagyobbbrészt idegen anyagot másol is

⁸ *Z dejín banskobystrického knižničarstva*. Banská Bystrica, 1947. 7—8. l.

⁹ *Magy. Könyvszle.* 1918. 79. l.

(hiszen a grafika fejlődése természetesen különösen szoros kapcsolatban van a könyv iránt érdeklődő közönség fejlődésével), egyes régebbi magyar termékek is valószínűleg szöveg jöhetnének az európai grafika történetében, egyes esetekben gyanítható hazai metszetek külföldi elterjedése vagy külföldiek magyar közvetítéssel való továbbterjedése is. Ily megállapításokkal azonban lehetetlen az egész anyag alaposabb összehasonlító vizsgálatát megelőzően előállni, az pedig csak lehetőleg teljes publikálása nyomán vagy azt megelőző összegyűjtése során remélhető. E helyütt csak egyéb irányú tanulmányaim közben elem került néhány adalék kapcsán kívánom felhívni a figyelmet e legutóbb TRÓCSÁNYI Zoltántól¹ is hangoztatott feladatra.

Mint ahogyan egykorú külföldi nyomtatványokban is rengeteg a másolás, és sokszor igen nagy nyomdák is átvettek másuttan metszeteket (vö. LUTHER, J.: *Ideen-derbstahl in dem dekorativen Bücherschmuck der Reformationszeit*. Zeitschrift für Bucherfreunde. I. 2. 463—71. l.), a mi régi nyomdáinkban is állandó gyakorlat volt ez. Valószínűleg a legtöbb oly esetben, amikor a dúcok továbbvándorlására gondoltak, és nyomdatörténeti, nyomdák átvételére vagy legalább szorosabb üzleti kapcsolatra vonatkozó következtetést is vontak ebből, korábban megjelent nyomtatványok metszetének utánzásával van igazán dolgunk. Apró eltérések sok esetben kétségtelenné is teszik ezt.

Különösen gyakori a metszetmásolás legkezdetlegesebb s egyben legkényelmesebb módja, hogy az új dúcra a régi nyomtatványról-metszetről rajzolják és vésik át a körvonalakot. Az így készült dúcra megfordított kép kerül az új nyomtatványba. Ennek az eljárásnak az eredményeként megfordított képekkel lépten-nyomon találkozunk a régi nyomtatványok ismerői. Magyar vonatkozású nyomtatvány egyes metszetei már 1488-ban is készültek így. (THURÓCZI augsburgi kiadásának ily metszeteiről ld. BAER, Leo: *Die illustrierten Historienbücher des 15. Jahrhunderts*. Strassburg, 1903. 152—4. l.)

A XVI. század magyar könyvnyomtatói közül HELTAIÉK alkalmazták talán legtöbbször ezt az eljárást. MELIUS *Herbariuma* kolozsvári kiadásának a címképéről GULYÁS Pál mutatta ki (*Magy. Könyvszle.* 1929.), hogy elemei a könyv főforrásai közt említett LONICERUS-féle *Kräuterbuch*-ból kerültek ki,² azok tükörképeiként.

A kolozsvári nyomda első nagyobb kiadványainak a címkerei közül az, amely már TINÓDI *Chronicáját* (1554), majd a HELTAI-féle *Agendát* (1559) és a *Decretum* 1572-i kiadását (s valószínűleg ennek nyomán az 1611-i debreceni is) díszíti (alsó részén az oroszlánlő Sámsonnal), tükörképe annak, amely 1532 és 1546 közt egész sör wittenbergi (Georg RHAW-, majd Nickel SCHIRLENTZ-féle) nyomtatvány címkereje volt. (L. J. LUTHER: *Titeleinfassungen der Reformationszeit*. I. — PFLUGK—HARTUNG: *Rahmen deutscher Buchtitel im 16. Jahrhundert*. 1909.) Hasonlóan viszonyul BRENTIUS kátémagyarázata 1552-i frankfurti kiadásának a címkerejéhez az a másik díszes keret, amely HELTAI *Chronicáján* látható, amaz meg már egy 1530-i GRAN-féle nyomtatványról (*Concordantiae maiores*) készült. (Ld. HEITZ—BARACK: *Elsässische Büchermarken*. 1892. 136. l.)

De mindezeknél tanulságosabb példája az említett eljárásnak az a képsorozat, amelyet az alábbiakban eredetije mellé állítva közlünk. E metszetpárokból a második mindegyik esetben kolozsvári nyomtatványból való, mégpedig igen különböző időben

¹ *Régi metszetek. (Kirándulás a magyar múltba.* 1937. 379. l.)

² Megvannak már a latin eredetinek (*Naturalis historiae opus novum*) 1551-i frankfurti kiadásában is, amelyből két példány is van az Akadémiai Könyvtárban. Egyébként az efféle munkák sorban átvették egymás metszeteit, köztük kitűnő művészek alkotásait, így H. I. BEHAMÉIT és Hans WEYDITZÉIT. Ez utóbbiak közül LONICERUSON át a magyar közönségnek is kezébe jutott durva kicsinyítésben a virágkertészetet ábrázoló (a *Herbarium* címképének a felső jobb sarkában); ezt már egy 1532-i augsburgi s egy 1547-i frankfurti nyomtatvány is felhasználta. (L. J. BAER: *Drucke des XVI. Jahrhunderts mit Illustrationen deutscher Künstler*. 1356. sz.)

(1577—1636) készült és különböző tárgyú nyomtatványokból. Mégis valamennyi egyazon német népkönyv metszeteinek — a 4. kivételével ellentétes irányú — utánzata. Az itt baloldalt bemutatott változatok mind a *Die sieben weisen Meister* 1565-ben Frankfurtban Georg RABE-nak és Han WEYGAND örökösének a kiadásában megjelent lenyomata göttingai példányából valók; valószínűleg éppen e kiadás nyomán készültek a kolozsvári metszetek. Még egy 1556-i és 1570-i frankfurti kiadás jöhetne szóba. (Ld. HEITZ-RITTER: *Versuch einer Zusammenstellung der deutschen Volksbücher*. Strassburg, 1924.) A frankfurti metszetek legnagyobb része még GÜLFFERICH Hermannak, a német népkönyvek újszólván végleges alakját megteremtő frankfurti üzem alapítójának, Han WEYGAND mostohaapjának 1554-ben nyomott kiadása (az első nyolcadrét kiadás) számára készült, részben korábbi kiadások nagyobb alakú metszetei alapján. De az itt bemutatottak közül az 5. helyén 1554-ben még egészen más (I.) állott, a 2. helyén pedig egyszerűbb változata, a zenészek nélkül (II.). Viszont a későbbi frankfurti kiadások közül az 1577-iben már ismét egészen más, a mese részleteihez pontosabban igazodó metszetek kerülnek ugyane kettő helyére. A frankfurti metszeteket többé-kevésbé hű utánzatban más kiadások is átvették (pl. az augsburgi MANGER-félék 1580 körül), de a tőlem ismertek egyes apróságokban mind messzebb állnak a kolozsváriaktól, mint az itt bemutatott frankfurtiak.

A közölt metszetek tárgya és helye a német népkönyvben: 1. DIOCLETIANUS (mostohaanyja rágalma miatt) akasztani viszik apja emberei; vele van a pap is; szembe-
lovagol velük az éppen soron levő böles mester; háttérben a domb tetején a vesztőhely.
— Ez a metszet áll a címlapon és egyes lenyomatokban a vesztőhelyre vitelről szóló
mind a hét fejezet előtt, másokban egy másikkal változtatva. — 2. Lakmározó, zene-
szónál mulató társaság: az asztalnál két idősebb s egy fiatalabb férfi társaságában egy
nő; egy fiú éppen a boroscancsóknál tevékenykedik. Ez az első szövegbeli kép; oda,
miután a dúc amúgyis kéznél volt, úgy látszik, azon a címen került, hogy a császár
első házasságáról van szó; ez az illusztrációja a császárné utolsó elbeszélésének is (az össze-
használt irodalomtörténetben szokásos megjelölése szerint: *Inclusa*), s ehhez illik is
leginkább, továbbá az ifjú császár elbeszélése első részének (*Vaticinium*): ehhez az a kép
illik jobban, amely az 1577-i kiadásban mindannyiszor az itt közölt helyébe lép. —
3. PONTIANUS találkozása hét éve nem látott fiával.³ — 4. Az első mester, BANCILLAS
példázatának (*Canis*) illusztrációja: a vitéz éppen kardját rántja az elfőtte lapuló hű
kutyára, melyet gyermeke gyilkosának hisz, a szoba másik végében a felfordított bölcső,
mellette a kutytól megölt kígyó, fenn a sólyom, amely a kutya a veszedelemre figyel-
meztette, középen a gyöngyös ablak előtt a jajveszékélő anya. — 5. A császárné harmadik
példázatának (*Gaza*) illusztrációja: egy ifjabb vitéz lóháton, mögötte egy idősebb gya-
log: a példázatban a kincsrabló apa és fiú. — 6. A császárfi példázatának keretéhez
(*Vaticinium*): az apa önt vizet fia kezére, az anya tartja a kendőt az ablakban látható
madár jövendölése értelmében.

A metszetek itt jobboldalt bemutatott mását a következő magyar históriák
egy-egy kiadásaiban láttam (valószínűleg van még e sorozathoz tartozó metszet olyanban
is, amelynek nincs példánya a budapesti könyvtárakban): 1. SZEGEDI VERES Gáspár:
Titus és Gisippus (1578) címlapján, arra a részletre alkalmazva, ahol a magát gyilkosnak
mondó GISIPPUS vesztőhelyre viszik. 2. BOGÁTI FAZEKAS Miklós: *Szép história az tökéllé-
tes asszonyállatokról* (1577) címlapján és a verses FORTUNATUS (év n.) harmadik részében
(„agitur iam hic de convivio et fortuna dicti Fortunati”). Az egy nőt több mulató férfi
társaságában bemutató kép az előbbihez sem nagyon illik az akkori szokások szerint
sem, az utóbbi helyen meg sem FORTUNATUS, sem a király lakomáján nincs szó asszony
jelenlétéről, ellenben arról igen, hogy a király minden urat elhivattat, s FORTUNATUS-

³ A harmadik metszetről e közlésből technikai okból kimaradt.

I

II

1a

1b

2a

2b

4a

4b

5a

5b

6a

6b

nak ebédjére is teljes udvarával hivatalos. 3. A *Fortunatus*ban a negyedik részhez, ahol a hős „szép sereggel” s nyilván maga is fegyveresen a császár szolgálatába szegődik, továbbá RÁSKAI *Vitéz Franciskója* 1601-i kiadásának a címlapján; itt — úgy látszik — Franciskónak vagy Lorán néven bujdosó nejének a királyi udvarba érkezését ábrázolja. 4. HUNYADI Ferenc trójai históriájának 1631-i kiadásán. Minthogy a mű a nő miatt keletkezett trójai háborúról szól, a kiadó jogcímet talált arra, hogy e kiadványában is felhasználja azt a képet, amelyen jajveszékélő nő és kardot rántó férfi látható; a többi jellegzetesebb részlet s az egész egysége nem számít. 5. ILLYEFALVI *Jephtájának* 1590-i és 1597-i, CSÁKTORNYAI *Erős Ajax és Bölcs Ulixesének* 1592-i, valamint SZENTMARTONI B. János *Az tékozló fiúnak históriája. Az vasról való ének* 1636-i kiadásán; itt nyilván az utóbbi énekre vonatkozik a metszet, minthogy a kétféle vitézen láthatók a vas hasznának bizonyítására felsorolt fegyverek és lőszerszámok. 6. BOGÁTI FAZEKAS Miklós: *Aspasia asszony dolga és az jó erkölcsű asszonyoknak tüköre* (1591). Hogy melyik részre gondolt a kiadó a dúc kiválasztásakor, itt nem is dönthető el egészen.

A frankfurti és a kolozsvári metszetek a 4. kivétellel mind ellentétes irányúak. A frankfurtiak mérete kb. 53 × 70 mm, a kolozsváriaké itt-ott azáltal tér el kivált a magasság irányába 1/2—1 1/2 mm-rel, hogy a metsző a keretet kissé odább, a fólalok lába alatt vagy fejük fölött lejjebb vagy följebb vonta meg. Legtöbbjükön a fólalok körvonalainak utánzása egészen pontos, ellenben azok kitöltése, a háttér és a közök rovátkolása eltérő: a kolozsváriak technikája kezdetlegesebb, merevebb, s pl. egyes arcok, különösen a szakállasok egészen furesán hatnak éppen a körvonalak kitöltésének elégtelensége folytán. De egyben-másban tudatos szabadság is fölmerhető a magyar utánzatokban, s eltérő látásmód, valamelyes egyéni fantázia nyomai állapíthatók meg. Az 1. képen pl. a lovon érkező mester kezébe ostort ad a kolozsvári ismeretlen, a két őrt szuronyallátja el, s mögöttük többet is sejtet; a császárfi nála szakálltalan, feje födetlen, a ruházatban különösen feltűnő még az örök lábbelije. Az egyetlen nem tükörképszerű utánzat (4.) a szoba tágasabbnak tűnik azáltal, hogy a férfi és a nő nincs oly közel egymáshoz, és ez természetesebbé is teszi a helyzetet; a vonalak itt is sokkal merevebbek, a férfi is, a nő is egyenesebben áll, s ezáltal nem látszik amannál a sújtás lendülete, emennél a bölcső fölé hajlás, és termetük, kivált a férfié, kisebb, areukon nincs a fájdalom kifejezése, a kutya a felemelt kard előtt lapul, míg az eredetin örvendezve köszönti gazdáját. A 6-on eltérő a kancsó és mosdótál nagysága s az előbbi alakja stb. Részletes összehasonlításból a grafikai stílustörténet s a művelődéstörténet egyaránt meríthet tanulságokat.

WALDAPFEL JÓZSEF

Egy kis példányszámban megjelent régi magyar könyv. Az egyleveles nyomtatványok közül a temetési kártára vonatkozólag már tettünk kísérletet a megrendelési példányszám keretének a meghatározására.¹ A többlevelesekre azonban ilyen szabályt — elégséges adatok hiányában — ma még nem állíthatunk fel. Igaz, hogy TÓTFALUSI KIS Miklós 1698-ban arról panaszkodott, hogy idehaza „több(ny)ire a [könyvnyomatói] szegődött munka vagy 50, vagy 100, vagy legfellyebb 200 [példány], és így nem méltó annyi munkát tenni érette.”² Ez a keserű kifakadás azonban határozott keretet nem nyújt, ezért ma még inkább csak a legnagyobb és a legkisebb mennyiséget lehetséges körülhatárolnunk.

A legnagyobb példányszámúnak — a piaci vásárra kerülő nyomtatványokat egyelőre nem számítva — a SZENCI KERTÉSZ Ábrahámtól 1660—61-ben kinyomatott váradi bibliát tarthatnók, ha BOD Péternek azt az értesülését, hogy e kiadvány 10 000 példányra tervezetett, egykorú adattal is támogathatnók. Ezzel szemben a korban sokkal közelebb

¹ HEREPEI János: *XVII—XVIII. századbeli egyleveles nyomtatványok.* (Kézirat.)

² M. TÓTFALUSI K. Miklósnak ... *Mentsége.* Kolozsvár, 1902. 38. 1.

élt TÓTFALUSI csupán 1500 kötet elkészüléséről tud.³ Ez a tudósítás azután sokkal valószínűbbnek is látszik, különösen ha figyelembe vesszük a kötetek ívrét alakját és 1061 lapnyi terjedelmét, vagyis a felhasznált hihetetlenül nagy papiros mennyiséget, ez ugyanis másfélezer kötetnél 398 000, tízezernél pedig 2,653 000 ív-szükségletnek felelne meg. Helyette inkább magának TÓTFALUSINAK azokra a kiadványaira hivatkozhatunk, mint legnagyobb példányszámban megjelent régi magyar nyomtatványokra, amelyeket az 1685–87. években nyomtatott ki Amstelodamban.⁴ Ezek voltak: a teljes biblia 3 500, a zsoltárok 4 200 és az újszövetség hasonlóképpen 4 200 példányban.⁵

A magyar nyelvű vásári kiadványok közül pedig kelendőség tekintetében kétségtelenül a naptárak érték el a legnagyobb számot. Igaz ugyan, hogy ahány állandóbb jellegű nyomda volt Magyarországon és Erdélyben, ugyanannyi naptárkiadvány jelent meg évente. Így Kolozsvárt is *Új és Ó Kalendárium* címmel 16° nagyságban 40 számozatlan levelen esztendőnként valóban több ezer példányban nyomtatták.⁶ Ennél azonban még nagyobb mennyiséget ért el TÖLTÉSI István komáromi nyomdász naptára. TÖLTÉSINEK ugyanis I. JÓZSEFTŐL 1705-ben azt a kiváltságot sikerült megszereznie, hogy magyar nyelvű kalendáriumot Magyarországon 15 esztendeig csakis ő nyomtathat.⁷ Így a XVIII. század folyamán e kiadvány az évenkénti 84 000 példányszámot is elérte.⁸

Természetes, hogy ilyen hatalmas szám mellett mélyen eltörpülnek a TÓTFALUSITÓL közölt adatok, az alábbi idézetben azonban még azoknál is jóval kisebb példányszámról számolhatunk be. Ugyanis SZÉCHI SERES István, Kolozsvár város 1621. évi egyik sáfárpolgára, számadáskönyvében feljegyezte, hogy március 30. és 31. napján Kolozsvárról körülbelül 33 egyházi és világi kiküldött vett részt a kancelláriusné temetésén Szentterzsbeten.⁹ Tudjuk, hogy három hónappal ezután történt elfogatásáig a színleg unitárius, valójában azonban szombatos hitet követő PÉCSI Simon volt Erdély kancellárja. Felesége KORNIS Judit, homoródszentpáli KORNIS Farkas udvarhelyi főkirálybíró és felesége, BETHLEN Krisztina leánya. Elképzelhető, hogy e temetés ünnepség mennyire nagyszabású lehetett! Tudjuk azt is, hogy a szertartáson RADECIUS Bálint unitárius püspök latin orációt deklamált, ifjabb VARSÓCZI János, a kolozsvári unitárius iskola lektora pedig latin nyelvű halotti versezetet mondott. RADECIUS beszéde és VARSÓCZI verse közös kiadványként még ugyanebben az esztendőben Kolozsvárt nyomtatásban is megjelent.¹⁰ 1621. április 18-án erről a kiadványról jegyezte fel a megnevezett sáfárpolgár, hogy „az bezuletes Tanaczi zamara 25 exemplarban” nyomtatták ki.¹¹

Ebből az idézetből megtudjuk, hogy e kiadványt 1621. április 1-től 18-ig terjedő időben szedték és nyomtatták, hogy mindössze csak 25 példányban készült. E mennyiség maga is bizonyosságot tesz róla, hogy könyvárusi forgalomba nem került, hanem csak megtiszteltetésképpen ajándékozhatták a kiválasztott kitűnőségeknek.

HEREPEI JÁNOS

³ NAMÉNYI Lajos: *A nagyváradi nyomdászat története*. Magyar Könyvszle. 1901. 287. l.

⁴ *RMK I.* 1324., 1345., 1346., 1359.

⁵ M. TÓTFALUSI *Mentsége*. 2. l.

⁶ *I. h.* 39. l. és *RMK. I.* 1114. stb.

⁷ SZABÓ Károly: *Magyarországi régi nyomtatványok (1473–1711)*. Könyvkiállítási emlék. Bp. 1882. 155. l.

⁸ BALLAGI Aladár: *A magyarországi nyomdászat. 1711–1848*. 160. l.

⁹ A Kolozsvár-városi sáfárpolgár számadáskönyve. 1621.: 192. és 233. (A kolozsvári Állami Levéltárban.)

¹⁰ GÁL Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története*. 2. köt. 392., 516. l. és *RMK II.* 418.

¹¹ Sáfár-számadáskönyv. 1621.: 195.

FIGYELŐ

Fitz József emléke. *Kiszakított mondatok a ravatalnál elhangzott búcsúztatóból.*

Egyik könyvében ezt írta: „Mielőtt az emberek írtak, gondolataik, tapasztalataik, felfedezéseik tömege velük együtt szállt sírba s minden nemzedéknek mindent újra előlről kellett kezdenie.”

Az írás, a könyv őrizte meg a múlt megismeréseit s ma egy új nemzedék az úrt járja.

Ezzel a történeti folyamattal foglalkozott FITZ József egész életműve.

Milyen szívesen és boldogan tanított. . . aranyló csillogással folyt ajkáról a szép magyar szó, s a szöveg, amit leírt, elmondva is csengő. Tanítványai vagy hajdani famulusai az Országos Széchényi Könyvtárban — ma akadémikusok — vallhatnának róla.

Ami a magyar könyv 500 évéről tudunk, annak legalább a felét Tőle tudjuk. A magyar reneszánsznak a könyvnyomdászattal való kapcsolatáról — az ő *Hess Andrásából* — mindenestre a legfontosabbakat. Kaptunk tőle egy szívvel megírt életrajzot GUTENBERGRŐL, két miniatűr remeket: a tudomány és írásművészet átörökléséről, *A Kezdet-ről* szóló világképet. Megajándékozta nemzetét a százéves jubileum évében az *1848/49-es szabadságharc korának tipográfiai művészetéről* írt munkájával. És megajándékozta még egygel; terjedelemben is naggyal: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem történetével*, amelynek második kötete kéziratban várja feltámadását.

Nem tudhatjuk, mi szunnyadt el Benne örökre. Veszélyes kor gyermeke volt; két világháború, forradalmak és ellenforradalmak nyugtalanították az alkotót. De ami elkészült, az megmarad.

*

Ezzel a tiszteletadással nem tehetjük jóvá a közömbösség ártalmait. A közömbösségét a Magányos Alkotó életsorsa iránt. Panaszos szót soha nem hallottunk Tőle.

Köszönjük Neked, FITZ József mindazt, amivel a magyar tudományt és a nemzetet megajándékoztad.

Köszönjük Neked a könyveid felett olvasva eltöltött sok csendes óra örömét. Isten Veled!

KÓHALMI BÉLA

Könyvtáraink a jogi dokumentáció szolgálatában. Szervezéseméleti szinten gyakran találkozunk annak a kérdésnek a vitájával, hogy a dokumentációs tevékenység sajátosan könyvtári feladat-e, s nyíltan vagy burkoltan felmerül a könyvtár és dokumentáció „rang”-problémája is. Vajon a könyvtári tájékoztatás egyik alapkérdése-e a dokumentáció, vagy a dokumentációs tevékenység eszköze a könyvtár?

Nyilvánvaló, hogy bármilyen fontos feladata is a ma könyvtárának a dokumentáció, emellett számos más tennivalója is akad a közönség szolgálatában. Másrészt

viszont a könyvtárakon kívül számos intézmény folytathat és valóban végez is dokumentációs munkát. Meddő lenne tehát az a vita, amely a lényeg helyett üres, öncélú szervezeti kérdések körül forogna. A lényeg pedig az, hogy a dokumentációra szükség van, s a leg-helyesebb valamennyi arra alkalmas intézmény (könyvtárak, hivatalok, kutató intézetek stb.) munkájának szakszerű és tervszerű együttműködését biztosítani s arról gondoskodni, hogy minden tudományterület rendelkezésre álljon a megfelelő dokumentáció.

A „könyvtári törvény” (1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet 10. §.) a könyvtár és dokumentáció viszonyát illetően világosan rendelkezik a következőkben: „A dokumentációs tevékenységet a könyvtári hálózatok erre legalkalmasabb könyvtárai mellett kell megszervezni és a dokumentációval jelenleg is foglalkozó intézményeket a szakmailag legmegfelelőbb könyvtárakhoz kell csatolni.” Ez alól a rendelkezés alól a törvényerejű rendelet az egyes hivatalok által végzett hivatali jellegű dokumentációt kivette, de az elkülönítés a gyakorlatban teljes erővel nem érvényesült, és fennmaradtak önálló dokumentációs szervek is. Ezek a gyakorlati tapasztalatok is azt mutatják, hogy a dokumentációs tevékenységnek csak egyik fontos, de nem döntő kérdése a szervezeti forma.

Célunk ezúttal az, hogy a jogi dokumentációval foglalkozzunk, amely szoros kapcsolatban van a könyvtárakkal, a könyvtári munkával, ugyanakkor mégsem egészen párhuzamos azzal, hiszen nem szorosan könyvtárra épített bázisa is van.

I. Jogi gyűjtőkörű könyvtárak a magyar könyvtári szervezetben. Jogi dokumentációnk ezideig nem terjedt ki arra, hogy bemutassa a magyar könyvtári szervezetnek azt a szektorát, amely a maga együttesében az állam- és jogtudományok irodalmának gyűjtésére és feltárására képes és alkalmas. Ennek a hiánynak a kiküszöbölése érdekében, első lépésként, egy rövid és vázlatos áttekintést adunk az alábbiakban:

A jogi profil kijelölésének is a 164/1958. (M. K. 15.) M. M. sz. utasítás az alapja. Ennek rendelkezése szerint az állam- és jogtudományok (politika és államigazgatás) irodalmát gyűjtő és feltáró országos jellegű tudományos szakkönyvtár az *Országgyűlési Könyvtár*. Állománya: közel 400 000 kötet könyv és 50 000 kötet folyóirat. Kurrens folyóiratainak (hírlapjainak) száma: 1255, ebből külföldi 649. Hagyományos könyvtári katalógusain (betűrendes, szakrendi és helyrajzi) kívül folyóiratkatalógusai (teljes, kurrens és földrajzi), valamint 12-féle jogi speciál-katalógus áll a kutatók rendelkezésére. Katalógusrendszerében nyilvántartja, közel 100 külföldi szaklap állandó figyelése alapján, a külföldön megjelent szakecikkeket (betűrendes, szakrendi és országok szerinti nyilvántartás), a szakecikkeket Magyarországon bármilyen intézmény által elkészített fordításait (betűrendes, szakrendi és országok szerinti), valamint az ország jogélete szempontjából jelentős — elsősorban a környező államok — jogszabályait (országok szerinti és szakrendes katalógusokban), továbbá a hazai jogi cikkeket, szélesebb értelemben vett jogszabályainkat (kibocsátó szervek szerinti és szakrendi katalógus), beleértve a miniszteri utasításokat, fontosabb közleményeket és a Legfelsőbb Bíróság, illetőleg a Legfőbb Ügyészség elvi állásfoglalásait, végül 11 hazai könyvtárba járó külföldi jogi szakfolyóiratokat (lelőhely-katalógus).

Az Országgyűlési Könyvtár jogi dokumentációs munkát is végez. A jelentősebb külföldi nemzeti bibliográfiák állandó figyelése alapján negyedévenként jelenteti meg a *Külföldön megjelent fontosabb jogtudományi művek jegyzékeit*. A könyvtárnak ez a szolgáltatása is ingyenes, s célja az, hogy a jogász kutatók és gyakorlati jogászok számára tájékoztatást adjon a szakirodalom világszerte mutakozó fejlődéséről. A jogászok címkataszterét a könyvtár az *Állam- és jogtudományi bibliográfiájában* szereplő szerzőknek, a jogi oktatással foglalkozó egyetemek oktató személyzetének, a könyvtár beiratkozott jogász olvasóinak, valamint a különböző jogász névjegyzékeknek, elsősorban a Magyar Jogász Szövetség kiadásaiban közölt vállalati jogászi és ügyvédi munkaközösségi jegyzékeknek az adataiból állította össze.

A címanyag arra is lehetőséget nyújt, hogy a könyvtár új külföldi beszerzéseiről a prominens kutatóknak egyéni értesítéseket küldjön.

Külön kell kiemelnünk azt, hogy az Országgyűlési Könyvtár a Külügyminisztérium kijelölése folytán az Egyesült Nemzetek Szervezete kiadványainak magyarországi letéti könyvtára.

A könyvtárak gyűjtőkörének profilozása nem azt jelenti, hogy az állam- és jogtudomány irodalmát más könyvtárak nem gyűjtik. A jogirodalom után érdeklődők tehát a teljesség kedvéért más könyvtárak anyagát is figyelembe kell, hogy vegyék.

Lehetetlen lenne — ezúttal — minden olyan könyvtár legfontosabb adatait megadni, amelyben jogi művek is találhatóak. Most csak arra szorítkozunk, hogy azokról a könyvtárakról beszéljünk még, amelyek vagy egy-egy sajátos területet képviselnek, vagy általános anyagukon belül tartalmazznak olyan műveket (vagy folyóiratokat), amelyek esetleg éppen csak abban a könyvtárban találhatóak meg. A jelentősebb határterületek irodalmának gyűjtése sem közömbös.

Általános jogi gyűjtőkörű könyvtárak — természetesen — mindazok az egyetemi könyvtárak, amelyek jogi karokkal is rendelkeznek.

Az *Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára* nagy múltú s ezért elsősorban jelentős történeti anyaggal rendelkezik. A könyvtár a kari és intézeti könyvtárak hálózati központja is. Könyv- és folyóiratállománya meghaladja az egymillió kötetet. Mai gyűjtésében a jogtudomány irodalmára csak kis mértékben terjed ki, és a jogi szakoktatás támogatása érdekében az Állam- és Jogtudományi karon *Kari Szakkönyvtárt* működtet, amely a jogi kar intézeti könyvtárainak hálózati alközpontja is. A Kari Könyvtár kereken 60 000 szakkönyvvel és mintegy 500 féle szakfolyóirattal rendelkezik. Ezenkívül állományát meghaladó kötetszáma, részben a megszűnt jogakadémiáktól átvett, de ez idő szerint még feldolgozatlan anyaga is van. A Kari Könyvtár az egyetem oktató személyzetének és hallgatóinak a tankönyv- és szakkönyvtára, kivételesen azonban a kutatók rendelkezésére is áll. A vidéki egyetemek közül Szegeden és Pécsen folyik jogi oktatás.

A *Szegedi József Attila Tudományegyetem Könyvtára* nyilvános, tudományos könyvtár. Könyv és folyóiratállománya kereken 600 000 kötet. Fejlett katalógushálózata van, amely a központi könyvtárhoz, mint hálózati központhoz tartozó tanszéki és intézeti könyvtárak állományát is feltárja. Igen jelentős jogi irodalommal rendelkezik, s jelenlegi állománygyarapításában is figyelmet fordít a külföldi jogi irodalomra.

A *Pécsi Egyetemi Könyvtár* nyilvános, tudományos könyvtár. Könyv és folyóiratállománya kereken 250 000 kötet. Betű- és szakrendes katalógusa mellett számos különgyűjteményi katalógusa van. Tekintettel arra, hogy fenntartó szerve: a Pécsi Tudományegyetem az orvosi egyetemről különvált, a könyvtár elsődlegesen jogi gyűjtőkörű könyvtár lett.

A *Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára* nyilvános, tudományos könyvtár. A debreceni egyetem jogi karral nem rendelkezik, könyvtárát azonban mégis meg kell említeni a jogi gyűjtőkörű könyvtárak között, mivel régi állományának mintegy 15%-a jogi jellegű, a jelenlegi könyvkiadásból pedig teljes kötelespéldányt gyűjt, így hazai kurrens jogi állománya teljes. A könyvtár állománya, könyveket és folyóiratokat együtt számítva, kereken mintegy 800 000 kötet.

Az *Országos Széchényi Könyvtár* a magyar nemzeti könyvtár. Általános gyűjtőkörű hungarika állománya van, s így a magyar állam- és jogtudományi irodalom történeti és kurrens anyagát illetően is teljesnek tekintendő. Könyv- és folyóiratállománya kereken 2 000 000 kötet, s különgyűjteményei közül megemlítendő kisnyomtatvány- és kézirat-tára, mintegy 2 200 000 egységgel.

A *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára* általános gyűjtőkörű országos tudományos szakkönyvtár. Könyv- és folyóiratállománya együttesen kereken 800 000

kötet. A könyvtár feladata, hogy a kutatómunka számára a korszerű tudományos eredményeket megfelelő színvonalon közvetítse. A jogtudomány vonatkozásában csak a magasfokú tudományos tájékoztatáshoz szükséges nagy rendszerezéseket, bibliográfiákat és segédkönyveket gyűjti.

A nagy tudományos nyilvános szakkönyvtárak mellett említést kell tenni arról a két könyvtártípusról, amely elsődlegesen saját fenntartó intézményének a munkatársai rendelkezésére áll ugyan, de ezek a könyvtárak sem zárkóznak el a tudományos dolgozók, kutatók igényei elől. Ilyen elsősorban: az *Állam- és Jogtudományi Intézet Könyvtára*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának a hálózatába tartozik, de intézetének munkaeszközeként jelentős, mintegy 25 000 kötetes könyv- és folyóiratanyaggal rendelkezik. Engedéllyel olyan kutatók is használhatják, akik az intézetnek nem munkatársai. Állománygyarapításában, fenntartó intézménye feladatainak megfelelően, a hazai jogi irodalmon túlmenően az alapvető külföldi jogi segédkönyveket és rendszerező nagy műveket, valamint az aktuális kutatási témák irodalmát gyűjti.

A nagyrészt jogi irodalmat is gyűjtő jelentősebb hivatali szakkönyvtárakra fokozottabban áll az a megállapítás, hogy elsősorban intézményeik napi munkájának a segítése a céljuk. Mindamellett és éppen ezért számos olyan külföldi művet lehet ezekben a könyvtárakban megtalálni, amelyek valamely részterület mélyebb tárgyalását jelentik.

Az *Igazságügyminisztérium Könyvtára* a törvényelőkészítés érdekében magas szintű jogi szakirodalmat gyűjt. Állománya közel 50 000 kötet. A *Külgügyminisztérium Könyvtára* különösen a nemzetközi jogi kutatások szempontjából tartalmaz értékes anyagot. A könyvtár állománya mintegy 30 000 kötet. A *Legfelsőbb Bíróság Könyvtára* a polgári büntető anyagi és alaki jogok szempontjából értékes irodalmat tárol. Állománya mintegy 35 000 kötet. A *Legfőbb Ügyészség Könyvtára* főként újabb jogi anyagot tartalmaz. Állománya mintegy 20 000 kötet. A *Budapesti Ügyvédi Kamara Könyvtára* különösen a magyar ügyvédi kar történetére és szervezetére vonatkozó irodalmat, valamint az új kurrens irodalmat gyűjti. Állománya mintegy 25 000 kötet.

Jelentős kézikönyvtárakkal rendelkeznek a megyei tanácsok végrehajtó bizottságai, a megyei és járási bíróságok és ügyészségek. Az alapvető új hazai jogi műveket a területi közművelődési könyvtárak (megyei, járási könyvtárak) is gyűjtik.

A könyvtárak bemutatása, illetőleg a könyvtárakkal való ellátottság ábrázolása keretében beszélnünk kell azokról az országos jellegű tudományos szakkönyvtárakról is, amelyek a jogtudomány legközelebbi határterületeinek s kisebb részben magának a jogtudományoknak az irodalmát is gyűjtik:

A *Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára* a közgazdaságtudományi főgyűjtőkör mellett — jogi tanszékére is tekintettel — jogi anyagot is gyűjt. Széles katalógusrendszere van. Betűrendes és szakrendi katalógusai mellett tárgyszó-katalógust is szerkeszt. Állománya kereken 300 000 kötet.

A *Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára* a statisztikán és közgazdaságtudományon kívül különösen a kriminálstatisztika és a szervezéstudomány gyűjtésével érinti az egyébként kis mértékben saját maga által is gyűjtött állam- és jogtudományi irodalom határait. Állománya kereken 350 000 kötet.

Az *Országos Tervhivatal Könyvtárának* a tervgazdasági, közgazdasági és statisztikai anyag gyűjtése folytán a jogtudomány határterületeinek irodalma szempontjából van jelentősége. Állománya mintegy 40 000 kötet.

A könyvtári szervezet bemutatása után röviden a dokumentáció szervezeti kérdéseiről is szólni kell, különös tekintettel arra, hogy bár a könyvtárügy szabályozásáról szóló törvényerejű rendelet a szakdokumentációs tevékenységet a megfelelő szakmai könyvtárakhoz utalja, az állam- és jogtudományi dokumentációs munkát az Országgyűlési Könyvtáron mint országos tudományos szakkönyvtáron kívül, sőt elsődleges fel-

adattal a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének külön erre a célra szervezett Dokumentációs Osztálya végzi. Az Osztály szerkeszti a *Jogtudományi Közlöny* mellékleteként megjelenő *Dokumentációs Szemlét*. Figyeli az Állam- és Jogtudományi Intézet könyvtárába, valamint az Országgyűlési Könyvtárba járó külföldi folyóiratokat és hivatalos lapokat, s a beérkezett könyvekről, a folyóiratokban ismertetett könyvekről, a folyóiratcikkekről és a magyar nyelvű fordításokról közli a fontos bibliográfiai adatokat.

II. Könyvtári szolgáltatások. A magyar könyvtári szolgáltatások tendenciáikban nem maradnak el a világszinttől, figyelembe kell azonban venni azt, hogy az országnak tízmillió lakosa van, s a magyar nyelvterület sem eléggé széles ahhoz, hogy versenyezhetne a világnyelveken kiadott jogi bibliográfiákkal és szakmai dokumentációval.

A magyar könyvtári szervezet jogi szakszolgáltatásairól az alábbiakban számolunk be:

A magyar könyvkiadásról a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* kéthetenként kiadott füzeteiben számol be. A hazai szakfolyóiratok cikkanyagáról a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a ad tájékoztatást.

A jogtudományi szakirodalom (könyvek, tanulmányok) bibliográfiája az 1945–1961 közötti irodalmat foglalja össze, s kétévenként folyamatosan jelenik meg.

A *Külföldi szakfolyóiratok a jogtudományok hálózati könyvtáraiban* című leldhelyes katalógus az utóbbi években évenként jelenik meg.

A *Külföldön megjelent fontosabb jogtudományi művek* című, dokumentációs jellegű kiadvány negyedévenként, folyamatosan jelenik meg.

A jogi anyagot tartalmazó *Dokumentációs Szemle a Jogtudományi Közlöny* mellékleteként ez idő szerint kétházonként kerül kiadásra.

A könyvtárakban, illetőleg könyvtárak mellett szerkesztett, feltáró jellegű kiadványok „házon kívüli” szolgáltatások, és nem is szükségszerűen könyvtárhoz kötöttek. Természetesen helyes törekvés az, ha a könyvtári dokumentumokra alapozott kiadványok „műhelyközben” készülnek. Vannak azonban olyan könyvtári segédletek is, amelyek közvetlenül a könyvtár használatához vannak kötve.

A modern könyvtárak zöme az Egyetemes Tizedes Osztályozás nemzetközi rendszerének megfelelő szakkatalógust szerkeszt. A jogtudományok irodalmának országos szakkönyvtára: az Országgyűlési Könyvtár szakkatalógusa azonban nem ezt a rendszert követi, hanem egy másik rendszeren (Hartwig-féle szakrendszer) alapuló szakkatalógust épített ki, amelyet saját elgondolásai alapján és szükségleteinek megfelelően szerkeszt. Ennek a hátránya elsősorban, hogy az általában ismertebb szakrendszertől eltér, előnye pedig, hogy annak mechanikusabb rendszere helyett inkább helyezkedik logikai alapokra, és így bontásában megközelíti a legmodernebbnek tekinthető tárgyszó-katalógusokat. Az egyes jogágazatok együtt maradnak, s annak a részei rendszerint egy-egy önálló témára, valamely kisebb jogterületre vonatkoznak.

Az egyes könyvtárakban található folyóiratokról a folyóirat-katalógusok számolnak be. A jogi szakfolyóiratokat részletesen (az egyes tanulmányokig lemenően) csak az Országgyűlési Könyvtár, valamint az Állam- és Jogtudományi Intézet Dokumentációs Osztálya dolgozza fel.

A katalógusok a könyvtárak passzív szolgáltatásai, amelyek a kutatáshoz a potenciális lehetőségeket biztosítják. A könyvtárak gyűjtőkörének szakosítása párhuzamos a szolgáltatások vonatkozásában is, s olyan szakreferenciák nyújtására rendezkednek be az egyes könyvtárak, amilyen tudományág gyűjtését is ellátják. Ebből következik, hogy a jogi szaktájékoztató feladata is elsősorban a jogi szakkönyvtár feladata.

A *szakreferens szolgáltatás* azonban meg kell találnia az egészséges határokat. A könyvtárak nem rendezkedhetnek be arra, hogy a kutatók helyett egyéni munkákat

végezzenek, egyéni tudományos munkáik bibliográfiáját állítsák össze. Az ilyen feladatok ellátása a könyvtárak dolgozóit elvonná a közönség részére nyújtható könyvtári segítség-adástól, a kutatókat pedig a forrásanyagtól, ami végső soron a tudományos munka színvonalának csökkenéséhez vezethetne.

A konkrét szakreferenciákon túlmenően tehát a bibliográfiai segítségnyújtás a különböző *szak- és témabibliográfiák* összeállításában áll. Az ilyen jellegű könyvtárosi segédlet már nem egy-egy, hanem a valamely témával foglalkozó valamennyi kutató számára jelent szakmai segítséget. A témabibliográfiák tárgya tehát az aktuális kérdések irodalma. Még fokozottabb a könyvtári szolgáltatás aktivitása, ha nem is várja meg az olvasók kérdését, hanem maga irányítja az olvasást bizonyos tárgyak felé. Ilyenkor egy-egy tudományos terv, távlati terv vagy a külföldi irodalomból kitűnően aktualizált témának *ajánló bibliográfiáját* állítja össze a könyvtár. Az ajánló bibliográfiák különösen a kezdő kutatók, egyetemi hallgatók számára jelentenek értékes segítséget.

A jogászi munka segítségére szolgálnak az egyéb dokumentációs jellegű szolgáltatások is. A kiadványok ismertetése során már említettük jelentősebb hazai jogi dokumentációnkat. Vannak azonban kisebb jelentőségű, de említésre érdemes egyéb ilyen könyvészeti segédletek is. Az országos jogi szakkönyvtár például legújabb külföldi beszerzéseiről az illető tudományág ismert kutatóinak *egyéni értesítéseket* küld. A jogi szaklapok maguk is szívesen látják azokat a recenziókat, amelyek a könyvtárakba érkező külföldi jogi irodalomra hívják fel a figyelmet. Az *Állam és Igazgatás*, a *Jogtudományi Közöny*, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat *Jogi Tájékoztatója* a jelentősebb szakkönyvekről *Új külföldi könyvek* címszó alatt rövid recenziókat közölnek.

TAKÁCS JÓZSEF

Az első magyar nyelvű hang-illusztrációs zenetörténet. Népszerűsítő zenetörténet-írásunk fontos állomáshoz érkezett: néhány hónappal ezelőtt megjelent (s a közvetlen eredményt jelző: el is fogyott) a *Muzsikáló zenetörténet* címmel a Gondolat kiadásában indított sorozat első kötetének első kiadása. Tartalmi elemzésére e hely nem nyújt módot, annál inkább annak regisztrálására, hogy mennyire figyelemre méltó esemény e mű megírása és megjelentetése a könyvtörténetben és népszerűsítő szakirodalmunkban egyaránt. A zene múltja iránt érdeklődő olvasó első ízben kap kezébe olyan magyar könyvet, melynek szerves része, beépített illusztrációja maga a hangzó zene. Már egyedül ez a körülmény is a népszerűsítés felsőfoka iránti törekvés jele, hiszen azzal, hogy a kevesek számára hozzáférhető kottapéldák helyett hanglemezekkel illusztrál: hangjelzések és utalások helyett a zene rendeltetésszerű formáját, hangzó teljességét tárja az így gyorsan szélesíthető olvasórétegek elé.

De sokat lendít e fontos történeti ág közlésének, tolmácsolásának demokratizálásán a fogalmazás és a tálalás vonzó módja is. KROÓ György, az első kötet írója, akinek nevét a Rádióban elmondott heti zenekritikáin kívül elsősorban néhány zeneszerzői kis-monográfiája (SCHUMANN, BERLIOZ) és a BARTÓK színpadi műveiről írt nagy jelentőségű könyve tette ismertté: most minden eddiginél közvetlenebbül szól az olvasóhoz, egyszerű fogalmazásban közöl helyes meglátással sűrített nagy eseményeket a művelődés történetének egyik legfontosabb és legnemzetközibb ágából. A zenetörténetírás új próbatétele ez a kötet: anélkül, hogy az adatközlést, az „apparatust” tartaná fontosnak, végigvezeti az olvasót a régi zenetörténet lényeges mozzanatain. Az első kötet, melynek a zene keletkezésére visszaillesztett bevezetését UJFALUSSY József írta, a középkortól a barokk zene csúcspontjáiig, BACH és HÄNDEL koráig ismerteti a zene fejlődését.

A bibliofil szempontból is figyelemre méltó kiadvány nagy-margós, nagy-betűs, levegős tipografizálása a Gondolat-Kiadó szerkesztői és műszaki együttesét dicséri.

KECKSEMÉTI ISTVÁN

Az IS/TC 46 budapesti tanácskozása. A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet dokumentációs és könyvtári szabványosítással foglalkozó 46. sz. technikai bizottsága tizedik ülészakának helyéül Budapestet választotta. Az október 12 és 17 közé eső héten lefolyt jubileumi ülészak rendezésének megtisztelő feladatát a Magyar Szabványügyi Hivatal, a dokumentációs és könyvtárügyi szabványosítás magyar bizottságának közreműködésével, kitűnően, minden bel- és külföldi résztvevő teljes megegyezésére látta el. Tizennégy nemzetből összesen mintegy 50 delegátus vett részt a tanácskozásokon, rajtuk kívül három érdekelt nemzetközi szervezet: az UNESCO, a FID és az IFLA képviselői. A magyar delegációt a nemzeti szakbizottság elnöke, LÁZÁR Péter vezette. LÁZÁR megnyitó beszédében tett javaslatára az ülészak elnökéül C. VAN DIJKET, a németalföldi delegáció vezetőjét választották meg.

A tanácskozások — a munkatervet kijelölő, majd a határozatok felett végső fokon döntő két plenáris ülés mellett — elsősorban az albizottságban és a munkabizottságokban folytak. Az ülészak folyamán ment határozatba, hogy a már 1950 óta működő első albizottság (SC 1) mellett — amely a dokumentációs reprodukcióval kapcsolatos szabványosítási kérdésekkel foglalkozik — albizottsággá (SC 2) lép elő a jelen ülészak harmadik számú munkabizottsága is, amely a szintén évek óta szőnyegen levő és bizonyára még hosszú további vitákat igénylő transliterációval, a nem latin betűs írások átírásának a szabályozásával fog foglalkozni.

Az első albizottság — miután részletesen megtárgyalta eddigi munkáját és annak eredményeit — határozatot fogadott el az ISO/TC 95. sz. bizottságával való együttműködésről, illetve a két bizottság megfelelő albizottságai közti munkamegosztásról. További határozatok születtek a mikrofilmek méretét, a mikrofilmtekercsek tárolási módjait, az olvasókészülékek megvilágítási viszonyait, végül a mikromásolatok megővését illető szabványjavaslatokról és tervezetekről.

Az új — SC 2. sz. — albizottság, amely az ülészak alatt még mint 3. sz. munkabizottság működött, a cirill betűk átírását illető R 9. sz. (már 1955-ben elfogadott) nemzetközi szabványajánlással kapcsolatban fogadott el néhány pótlást (így különösen az angolszász országokban szokásos néhány sajátos átírási forma megengedését); külön táblázatokban foglalta össze az orosz nyelvű és a nem orosz szláv nyelvű cirill betűs írásjegyek jelölését; a nem szláv nyelvű, de cirill betűs írást használó népek betűinek átírási táblázatát egy következő ülés fogja tárgyalni, amelyre a magyar bizottság készít előterjesztést. További lépések történtek a jiddis, a kínai és a japán írás transliterációjának a szabványosítása érdekében. Az albizottság a transliteráció általános alapelveit külön szabályzatban foglalta össze. Magát a „transzliteráció” terminust a jövőben az „írott nyelvek konverziója” (conversion des langues écrites) megjelöléssel kívánja helyettesíteni az albizottság; ez már saját, a plenáris ülés által is elfogadott új elnevezésében kifejezésre fog jutni.

Az 1. számú munkabizottság a rövidítések kérdésével foglalkozott. A tanácskozások eredménye két ajánlástervezet elfogadása lett, amelyeket immár csupán a formai kérdésekre, elsősorban a diakritikus jelekre vonatkozó javítások megtétele érdekében fog a munkabizottság elnöke a munkabizottság egy-egy nyelv szempontjából illetékes tagjával megegyezően közölni, hogy utána az ISO főtitkársága elé kerülhessenek, és még 1965 folyamán szabványajánlással válhassanak. A két ajánlástervezet egyike a folyóiratok címében előforduló általános („folyóirat”, „periodika” jelentésű) szavak rövidítésének a kódexét foglalja magában, másika a bibliográfiai hivatkozásokban előforduló tipikus szavak nemzetközi rövidítésjegyzékét. Az első ajánlástervezettel kapcsolatban érdekes vita alakult ki — nemzetközi szervezetek, elsősorban az UNESCO megkeresése alapján — az ún. CODEN-rendszerrel: az amerikai referáló folyóiratokban használt és a gépi adatkeresés követelményeihez is alkalmazkodó, egységesen minden folyóiratcímet négy betűre

redukáló rövidítési táblázatról. Az elfogadott határozat hangsúlyozza a CODEN-rendszer értékeit; ugyanakkor a nemzetközi szabványosítás szempontjából való tárgyalását még nem tartotta időszerűnek. Az amerikai szabványügyi szervezet maga is az ISO R4-nek és nem a CODEN-nek megfelelő szabványt dolgozott ki. A bibliográfiai hivatkozásokban mindig szükség lesz könnyen feloldható rövidítésekre — az érvényben levő ISO R4 számú ajánlást tehát meg kell tartani, sőt továbbfejleszteni. A továbbfejlődés érdekében a munkabizottság javaslatára az ISO/TC 46 napirendre tűzte az R4 néhány, a munkabizottság által meghatározott pontjának a revízióját. Végül ugyancsak napirendre tűzték egy nemzetközi folyóiratcím-rövidítés-jegyzék nyelvenkinti fokozatos összeállítását is.

A 2. sz. munkabizottság két ajánlástervezetet készített és terjesztett a plenáris ülés határozatával megerősítve az ISO-titkárság elé: az első a kiadványok mutatóiról, a másik a könyvek címlapjairól rendelkezik.

Végül egy külön, az ülések folyamán megalakított statisztikai albizottság foglalkozott az IFLA által az UNESCO elé terjesztett könyvtári statisztikai javaslattal. A munkabizottság javaslatára a plenáris ülés négy határozatot fogadott el: ezek magukéva teszik az IFLA javaslatát, felajánlják az ISO/TC 46 közreműködését, kiterjesztik az ISO/TC 46 munkatervét a dokumentációs és a könyvtári terminológia szabványosítására, e tárgyban ajánlástervezetet készítenek. E célkitűzések megvalósításáról külön kiküldött munkabizottság fog gondoskodni az IFLÁ-val együttműködésben, és 1966-ban tárgyalási alapul szolgáló javaslatot terjeszt az UNESCO elé.

Az ülészek ideje alatt a Magyar Szabványügyi Hivatal és az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ gazdag társadalmi programot bonyolított le. Ezek közül említést érdemel az OMKDK szabványügyi kiállítása. A kiállítás bizonyította a szabványosítás szükségességét a dokumentáció majd minden területén. Szemléltetően mutatta, hogy a világon megjelenő kb. 30 000 tudományos jellegű folyóirat részbeni feldolgozása is csak akkor remélhető, ha az abban elhelyezett cikkek, tanulmányok a szükséges bibliográfiai adatokat tartalmazzák, és azok sorrendje lehetőleg azonos. A szabványosítás — mint ezt a kiállítás bemutatta — a dokumentáció majd minden területére és eszközére kiterjed és hasznosan segíti a feldolgozás munkáját.

Az ülészeket záró díszvacsorán a Magyar Szabványügyi Hivatal részéről TAKÁCS Pál, a Hivatal elnöke üdvözölte a vendégeket, akiknek nevében C. VAN DIJK, valamint a francia delegáció vezetője, R. FRONTARD mondott köszönetet a vendéglátásért.

DEZSÉNYI BÉLA

Az IFLA 1964. évi közgyűlése. A Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Library Associations) Rómában, a Palazzo Barberiniben tartotta 1964. évi, XXX. közgyűlését. Ez az IFLA összejevetel volt a legnagyobb méretű a Szövetség 37 éves fennállása óta. A résztvevők számának az utóbbi években bekövetkezett növekedésére jellemző, hogy míg az 1962. évi berni közgyűlésen 30 ország 143 küldötte, az 1963. évi szófiai közgyűlésen pedig 24 ország 159 küldötte jelent meg, a római közgyűlésen 34 ország 317 küldötte vett részt. A mostani közgyűlésen résztvevő magyar delegáció MÁTRAI László, a Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre elnöke és SZÉKELY Sándor, a Kör titkára vezetésével 12 tagból állt. A szeptember 14-i plenáris ülés alkalmából osztották szét a delegátusok között az UNESCO könyvtárüggyel kapcsolatos tevékenységéről és a FID 1963. évi munkájáról szóló jelentést. Ezen a napon hozott határozatot a közgyűlés az alapszabály módosítása tárgyában. Ennek értelmében a korábbi 20 tagú végrehajtóbizottság helyett a jövőben a választott elnökön kívül 4 alelnök intézi 3 éven át a Szövetség ügyeit. A végrehajtóbizottságnak azonban hivatalból tagja

lesz a lelépő elnök, a főtítká, a pénztáros és a *Libri c.* folyóirat főszerkesztője. Ez utóbbi három tag szavazati jog nélkül. Fontos változást jelentett a kibővített végrehajtóbizottság átalakítása olyan tanácsadó testületté, amelynek a munkájában a végrehajtóbizottság tagjain kívül a szakbizottságok elnökei és titkárai is részt vesznek.

A plenáris ülést követő napokon (szept. 15–17.) a szekciók, illetve bizottságok tartották üléseiket, amelyeknek a személyi vonatkozású érdekessége magyar szempontból, hogy az IFLA Könyvtárépítési és Berendezési Szakbizottsága TOMBOR Tibort, az OKDT Könyvtárépítési és Berendezési Szakbizottsága elnökét bízta meg azzal, hogy egy nyolc tagú, szakértőkből álló munkabizottság vezetőjeként kidolgozza és az 1965. évben Helsinkiben tartandó közgyűlés elé terjessze a könyvtárépítésekkel és berendezésekkel kapcsolatos dokumentumok (programok, tervrajzok, fényképek, egyéb, a tervezés és az építés során keletkezett iratok stb.) nemzetközi érvényű osztályozási rendszerét.

A szakbizottságok ülésein számos érdekes javalsatot vitattak meg. Általában az a törekvés jellemezte a közgyűlés munkáját, hogy az IFLA különösen a FID-del, továbbá az ISO-val mélyítse el a kapcsolatait. E gondolat jegyében születtek meg azok a határozatok, amelyek a FID-del való szoros együttműködést javasolták a könyvtári és a dokumentációs munka területén alkalmazható különböző gépi megoldások közös programkialakítása tárgyában. Ugyanez az együttműködési törekvés nyilvánult meg a reprográfia terén is. A FID elnöke, BURTON W. ADKINSON a közgyűlésen elhangzott felszólalásában annak a reménynek adott kifejezést, hogy az IFLA és a FID meg tudja találni a hatásos és szoros együttműködés területeit és módjait.

-RT-

A Szabó Ervin Könyvtár jubileuma. Csendes és szerény volt a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár dolgozóinak a visszaemlékezésére intézményük megnyitásának a 60. évfordulójára. Két kiadvány szerkesztését már úgy időzítették, hogy címlapjukon feltüntetették: „Megjelent a könyvtár fennállásának 60. évében.” (*Dienes László; A budapesti könyvtárügy úttörői.*) Novemberben került ki a nyomdából a könyvtár 1963-i *Évkönyve* SÁRLÓS István V. B. elnök köszöntőjével és számos könyvtártörténeti vonatkozású cikkel. A könyvtár javaslatára a Posta az események-évfordulók sorozatban SZABÓ Ervin arcképét ábrázoló bélyeget adott ki, felirattal: „60 éves a Szabó Ervin Könyvtár.” A Képzőművészeti Alap a könyvtár központi épületét ábrázoló levelezőlapot készíttetett.

A Magyar Televízió művelődési rovata félórás műsort állított össze *A kultúra történelemkönyvéből* sorozatban a 60 éves könyvtárról. A műsorban beszélt KÓHALMI Béla, a könyvtár volt igazgatója és KONDOROSI Sándor osztályvezetőhelyettes, mindketten SZABÓ Ervin egykori munkatársai. Visszaemlékeztek a könyvtár megalakulásának idejére, majd a film bemutatta az intézmény mai életét Révész Ferenc igazgató magyarázatai kíséretében.

Régi emlékek felkutatásával készült el a központban felállított könyvtártörténeti kiállítás. SZABÓ Ervin és munkatársainak harcait muzeális értékűvé vált ügyiratok, felterjesztések, levelek, elsárgult fényképek érzékeltették. A könyvtár mai életét fényképek, grafikonok, táblázatok mutatták be. A tárlókban a könyvtár kiadványait helyezték el, a legrégebbi időktől napjainkig.

Október 17-én Ünnepi Munkaértekezleten emlékeztek meg a könyvtárosok a jubileumról. Meghívták a nyugdíjasokat és a régebbi munkatársakat is. Révész Ferenc igazgató pillantott vissza az elmúlt hatvan évre, és ismertette a mai eredményeket és terveket. KÓHALMI Béla a Könyvtár fiatal munkatársainak szánt előadást tartott a szabó-ervini könyvtárvezetés akkor még nálunk eléggé ismeretlen munkamódszereiről.

A kerületi könyvtárakban kisebb kiállításokkal hívták fel az olvasók figyelmét az évfordulóra. Több kerületben ünnepi esteket is tartottak. Jelentősebb volt a Vadász-utcai 1. számú könyvtár visszaemlékezése, mert egybeesett saját 50 éves jubileumával.

A sajtóarchívumok szerepe Németországban. Münchenben kongresszust tartottak a nyugat-németországi sajtóarchívumok vezetői. A kongresszuson elsősorban az egyes újságok, továbbá a rádió- és televízióállomások, valamint a filmgyárak házi archívumai voltak képviselve, de jelen voltak a minisztériumok, a Reichstag és az egyetemi sajtótudományi intézetek kiküldöttei, végül a két nagy önálló archivális gyűjtemény, a hamburgi *Weltwirtschaftsarchiv* és a müncheni *Institut für Zeitgeschichte* vezetői is. Megállapították, hogy az archívumok jelentősége egyre nagyobb a sajtó életében. A nálunk is ismert *Der Spiegel* c. hetilap archívumában 32 szerkesztői rangban levő munkatárs és három főnyi segédszemélyzet, a *Süddeutsche Zeitung*-nál 15 főt kitevő gárda kezeli a házi dokumentumgyűjteményt. Az archívumok sorra tűzik napirendre állományuk biztonsági mikrofilmzését. A hamburgi városi tanács 180 000 márkát szavazott meg a *Weltwirtschaftsarchiv* kivágatgyűjteményének mikrofilm-felvételeire. A *Neue Zürcher Zeitung* archívuma magát a lapot, annak összes évfolyamait 1952 óta filmezi, a hirdetési részt is beleértve (amelynek dokumentum-értékét a nagy lapok filmezésének a nemzetközi gyakorlatában általában vitathatónak tartják).

Érdekes a müncheni *Institut für Zeitgeschichte* beszámolója is, itt található meg jelenleg a náci-korszak aktaszerű anyagának legnagyobb gyűjteménye: a Hitler-kormány és a horogkeresztes párt iratai mellett a nürnbergi perek iratai is. Azokról az iratokról, amelyeket ez idő szerint még a nyugati hatalmak őriznek, mikrofilmgyűjtemény áll rendelkezésre. Az intézet szoros kapcsolatot tart a rádió- és televízió-állomásokkal, valamint pedagógiai intézményekkel.

A sajtóarchívumok legközelebbi kongresszusát 1965-ben, Hamburgban fogják megtartani.

D. B.

Korunk legdrágább könyvei. Joseph FORET párizsi kiadó DALIT, a spanyol festőt kérte fel, hogy az általa kiadott *Don Quichotét* illusztrálja. Az eredeti kiadás „csekély” 10 millió régi frankba került.

1960-ban következett az *Isteni színjáték*, amelynek illusztrálását szintén DALI vállalta. A könyv mindössze 100 példányban készült, darabonként 1 millió régi frankért.

Egyik rekordot a *Geschichte von Ithaka* tartja. Ennek a könyvnek első példánya 50 kg-ot nyomott. Kiadtak még kevésbé költséges kiállításban további 7 példányt is, hogy kedvébe járjanak a bibliofileknek. Ezeknek az ára 20 és 200 000 új frank között mozog.

A „csúcst” FORET-nek egy *Apokalypsis* kiadványa érte el. 7 ismert művész illusztrálta, és 7 neves író kommentálta. A 136 lapnyi kézírást pergamenlapokra egy gyermekbénulásos fiatal lány két évig írta. A tékozló pompával kiállított könyvből egy példány készült, költségei elérték az 1 millió új frankot. A táblák bronzból vannak, nagyságuk 75 × 62 cm. A könyv súlya 120 kg. Az első tábla arany Krisztus-képmással, gyöngyökkel, acháttal van díszítve. Mikor a könyv bemutatásra került, már nem is esett másról szó, mint a számadatokról: a kivitelezés ideje 3 év, készítette 7 festő, 7 író. A könyv 21 eredeti festményt, 83 000 kézzel írott betűt tartalmaz stb.

Ezekkel a kiadványokkal a kiadóknak már csak egy volt a céljuk: felkelteni azoknak a gazdagoknak az érdeklődését, akiknek minden pénzt megér, hogy ilyen különleges ritkaságokra tegyenek szert és „műgyűjtői” hiúságukat kielégítsék.

FRANKL SÁNDORNÉ

SZEMLE

Isztorija Goszudarsztvennoj ordena Trudovogo Krasznogo Znameni Publicsnoj biblioteki imeni Szaltükova-Scesedrina. Leningrád, 1963, Lenizdat. 434 l.

A leningrádi Állami Szaltükov-Sesedrin Nyilvános Könyvtár megnyitásának 150. évfordulója alkalmából a könyvtár dolgozóinak munkaközössége jelentette meg sokéves munkájának eredményét: a Szaltükov-Sesedrin Könyvtár történetét tartalmazó kötetet. Ez a könyv a Lenin Könyvtár 1962-ben megjelent története után a második ilyen jellegű, de az elsónél sokkal nagyobb szabású mű a Szovjetunióban. Mivel a Szaltükov-Sesedrin Könyvtár a legrégebb orosz nyilvános könyvtár, s a Rumjancev Könyvtárnál mintegy ötven évvel előbb alapították, a könyv az orosz és szovjet könyvtártörténet legfontosabb forrásai közé sorolható. A szerzők az összeállításkor igen széles körre kiterjedő és mélyreható kutatómunkát végeztek, feltárták az eddig feldolgozott és a kéziratárban őrzött, mostanáig ismeretlen anyagon kívül a korabeli folyóiratok és újságok ide vonatkozó cikkeiket, híreit is.

Pétervárott a nyilvános könyvtárat a XVIII. század végén felpezsdülő társadalmi mozgalmak, az egyre szélesebb rétegek növekvő kulturális igényei hívták életre. Bár a NAPÓLEON elleni honvédő háború néhány évvel késleltette a megnyitást, 1814-ben mégis létrejött a könyvtár, a ZALUSKI-testvérek Varsóból idekerült nyilvános könyvtárának az anyagából.

Hallatlanul érdekes szerepet töltött be a könyvtár az orosz társadalom életében. A könyv lapjairól élénk tárul, hogy nem volt az oroszországi forradalmi mozgalmak történetének olyan korszaka, amelynek legalább néhány kiemelkedő egyénisége ne tartozott volna a könyvtár olvasói közé. A cári hatóságok mindent megtettek ennek a megakadályozására. A könyvtár igazgatója mindenkor az uralkodó leghűségesebb kiszolgálói közül került ki, mint például BUTURLIN tábornok, az „1848. áprí-

lis 2.” elnevezésű hírhedt cenzúra-bizottság vezetője. Újra és újra korlátozó intézkedések születtek, amelyek arra voltak hivatottak, hogy kiszorítsák a könyvtár olvasói közül az alsóbb, forradalmi beállítottságú rétegeket, így a diákság nagy részét, a kisebb rangú hivatalnokokat, polgárokat, nem is szólva a munkásokról. Mégsem sikerült megtörni a könyvtárban uralkodó haladó szellemet. Az olvasók névsorában megtalálhatjuk a többi között CSERNŰSEVSKIJ, DOBROLJUBOV, NEKRASZOV, SZALTÜKOV-SCSEDIN, GORKIJ, TIMIRJAZEV, SZECSENOV, MENDELEEV, CSAJKOVSKIJ, RIMSZKIJ-KORSZAKOV, REPIN nevét. GERCEIN külföldről is szívesen emlékezett vissza a könyvtárra. Az illegális kiadványok gyűjteményének egy részéhez úgy jutott a könyvtár, hogy emigrált volt olvasói (például KROPOTKIN) küldték meg a Russica-gyűjtemény számára (másik, nagyobb részét a rendőrség által lefoglalt művek tették). A könyvtár falán emléktábla hirdeti, hogy V. I. LENIN 1893—1895 között a könyvtár állandó olvasója volt. 1917 után az ő közvetlen útmutatásai alapján szervezte át a könyvtár tevékenységét a megnövekedett feladatok teljesítésére.

Mint a legnagyobb könyvtárak egyikének (1962-ben állománya 14 millió könyvtári egység, olvasóinak a száma 131,5 ezer, az olvasott köteteké 8,9 millió volt), jelentős szerepe volt az orosz könyvtártudomány kialakulásában. Hiszen a pétervári közkönyvtárból olyan nagy jelentőségű kezdeményezések indultak ki, amelyek az ország többi könyvtárának a működésére is hatással voltak. Ilyen volt például az 1818-i országos vita a feldolgozó munkáról, amelyet a könyvtár egyik vezetője, A. N. OLENIN indított. Ennek eredményét is OLENIN foglalta össze, s az általa összeállított szakrendszer a fejlettebb nyugati országokban abban az időben érvényes osztályozási rendszerekkel való összehasonlításban is megállja a helyét.

Kiemelkedő és példamutató az a tájékoztató-felvilágosító munka, amelyet a

könyvtár munkatársaként V. V. SZTASZOV, a nagy esztéta, az „Ötök” (BALAKTREV, KJUI, MUSZORGSZKIJ, RIMSZKIJ-KORSZAKOV és BOROGYIN) eszmei irányítója végzett. Munkássága nyomán a könyvtár valóban a szellemi élet központja lett, fiatal, kezdő és idősebb, ismert, érett művészek egyaránt jártak hozzá tanácsért; megtalálhatjuk ezek között a már világhírű festőművész, REPIN és az akkor még gimnazista Sz. MARSZAK nevét.

A Szaltükov-Scsedrin Könyvtár módszertani osztálya ma a szovjet könyvtárügy egyik vezető szerve. Periodikusan megjelenő kiadványa, a *Könyvtárügyi és bibliográfiai módszertani cikkek gyűjteménye* a Lenin Könyvtár által kiadott *A Szovjetunió könyvtárai* c. gyűjtemény értékes kiegészítője. 1957—62 között a könyvtár 365 könyvtártani és bibliográfiai munkát jelentetett meg.

A Szaltükov-Scsedrin Könyvtár története nagy tudományos felkészültséggel és igényességgel megírt mű. Az egyes korszakokat feltáró fejezetek mindig a társadalmi fejlődés megfelelő szakaszának és a társadalom ebből levezetett szükségleteinek az ábrázolásából indulnak ki. Az V. rész például az 1901-től 1917-ig tartó korszakot írja le. Az első fejezetben megismerkedünk az 1905-i polgári demokratikus forradalom hatásával a könyvtár olvasóira. Megtudjuk, hogyan változott ebben az időszakban az olvasók szociális rétegződése, hogyan nőtt a diákok, tanárok, mérnökök, orvosok, hogyan csökkent a hivatalnokok aránya. Ebben az időszakban ott találhatjuk az olvasók között GORKIJT, REPINT, SALJAPINT, GLAZUNOVOT, GINCBURGOVOT. A könyvkérések és a tájékoztató szolgálathoz intézett kérdések alapján megismerjük az olvasók érdeklődését. Különösen megnőtt ebben a korban az orosz és külföldi folyóiratok és újságok olvasottsága, sokan kérték a *Zsizn'* a *Novoe Szlovo*, a *Revue Socialiste*, a *Die Neue Zeit* évfolyamait, kevesen a reakciós *Ruszszkij Vesznik*, *Novoe Vremja* számait. Nőtt az érdeklődés a természettudományos irodalom iránt is. A második fejezetből kiderül, hogy a régi beszerzési módszerek és anyagi eszközök a megnövekedett szükséglet kielégítésére természetesen kevésnek bizonyultak. Főleg ezért került előtérbe a cserekapcsolatok kialakításának és fejlesztésének a kérdése. Változott a könyvtár állományának az összetétele, a Russicagyűjtemény után a második helyet a természettudományi részleg állománya foglalta el. Külön fejezet foglalkozik a tiltott irodalom gyűjteményével, amely ebben az időszakban erőteljes fejlődésnek indult. A következő fejezetben a feldolgozó munka

állásával ismerkedünk meg. Ezekben az években készült el valamennyi részlegben a betűrendes katalógus. Az ötödik fejezet az olvasószolgálatról foglalkozik, így mintegy összefoglalóul ismét visszatér az olvasói igényekhez és azok kielégítéséhez. Megtudjuk, hogy az állomány a könyvtárosi törekvések ellenére sem volt még kielégítő: 1905—1907-ben az olvasók kéréseinek 28,6%-át nem tudták teljesíteni. A tájékoztatás sem lehetett megfelelő, mivel ehhez a könyvtár nem rendelkezett megfelelő számú munkatárssal. A továbbfejlődés lehetőségei csak 1917 után nyíltak meg.

Ehhez hasonló felépítésű — kisebb-nagyobb, indokolt eltérésekkel — a többi nagy korszakot feltáró fejezet is.

Kevésnek találtuk helyenként az elemző részletezést. Bár az eseményeket a mű mindig pontosan ábrázolja, s általában objektivitásra törekvően, kritikus szemmel vizsgálja az egyes intézkedéseket, néhol talán éppen a történeti pontosság kedvéért lemond arról, hogy bírálatot gyakoroljon. Így nem tudjuk meg például, hogy a többször újra kezdődő feldolgozó munka mikor milyen eredményekkel járt, mert a könyv csak felsorolja ennek a munkának az újabb és újabb stádiumait, de nem emlékszik meg azok eredményeiről, illetve sikertelenségéről, arról, hogy melyik katalógus mennyire használható.

A kötet végén csak egy táblázatot találhatunk, amely az olvasók és az olvasott művek számának az alakulását mutatja. Kár, hogy az egyes fejezetekben ismertett adatokat a szerkesztők nem foglalták össze jól áttekinthető táblázatokba. De még jobban hiányzik — s ez megnehezíti a könyv használatát is, — a történeti művekben különösen fontos tárgy- és névmutató.

UJHELYI GABRIELLA

Molnár József: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között. Bp. 1963, Akadémiai K. 353 l. (Nyelvészeti tanulmányok 5.)

Az irodalmi nyelv kialakításának a folyamatában az írott és nyomtatott művek egyaránt részt vesznek, de helyenként és koronként más és más mértékben. BÁRCZI Géza legújabb kutatásai szerint a kódexek korában már számolhatunk valami irodalmi nyelv-féle normával, de ez inkább csak kezdemény. A XVI. század első felében azonban megdől a kéziratok egyeduralma, és hatalmas vetélytársa jelentkezik a nyomtatott könyvben.

A szerző e tanulmány keretében azt vizsgálja, hogy az első magyar nyelvű

nyomatványoktól kezdve HELTAI Gáspár haláláig miképpen alakul a XVI. századi nyomatványok nyelve a könyvnyomatás hatása következtében. Elsősorban a hangtanban és a helyesírásban megfogható mozzanatokat kíséri nyomon. Különösen nagy figyelmet szentel ugyanazon mű többszöri kiadásának, főképpen ha az újabb kiadás nem ugyanabban a nyomdában jelent meg. De nem volt hiábavaló az ugyanabban a nyomdában megjelent második és harmadik kiadás tanulmányozása sem.

A kötet két főrészből áll: 1. A XVI. századi írókkal foglalkozó fejezet egy-egy író életrajzi adatait, a ránk maradt munkákat, a művek nyelvállapotát rögzíti. Erzékenyen figyeli, hogy az illető nyomatványban mit kell az író és mit a nyomdász tevékenységének tulajdonítani. 2. A második rész a nyomdák helyesírásával (hangjelölésével) foglalkozik. Jellelően fogva ez rövidebb, de jelentősege — elsősorban könyvtörténeti szempontból — semmivel sem kevesebb az előbbinél.

A szerző úgy látja, hogy a nyomdásznak a kézirathoz való viszonya alapján három típus különböztethető meg: semleges, vegyes és pozitív szerepük lehet a létrejövendő irodalmi nyelv egységesülésének folyamatában. Első magyar nyelvű nyomatványaink (amelyek külföldön: Krakkóban és Bécsben jelentek meg) általában híven tükrözik a szerző kéziratát, nem formálják át és nem változtatják meg az írótól származó eredeti szöveget. Igaz, nem is nagyon nyílt erre lehetőségük, hiszen nem értették az általuk szedett szöveget. A másik eset, amikor a nyomdász több-kevesebb változtatást eszközöl az eredeti állapoton, saját nyelvi jelenségeivel vegyíti a szerzőtől használt nyelvezetet (HUSZÁR GÁL, HOFFHALTER Rudolf, TÖRÖK Mihály, KOMLÓS András). A harmadik csoportba tartoznak azok a nyomdászok, akik szinte teljesen a saját nyelvállapotuknak megfelelően formálják át az író eredeti szövegét. Ezek között HELTAI Gáspár hatása a legerősebb, aki a nála nyomtatott műveket következetesen átírja, és egyáltalán nincs tekintettel a szerzőre. Végeredményben a könyvnyomatás szempontjából a nyelvi egységesülés központja a XVI. század harmadik negyedében (a szerző által vizsgált időszakban) *Kolozsvár*: HELTAI Gáspár nyomdája.

Az igen tetemes és bonyolult anyagban rendkívül alapos és sokrétű elemzést lehetővé tevő táblázatok könnyítik meg az eligazodást.

E rövid ismertetés nem vállalkozhatik arra, hogy a gazdag tartalmú tanulmány minden vonatkozásáról szóljon. Így is kitűnik, hogy nyelvészek, irodalomtörté-

nészek, kultúrhistorikusok, valamint a könyvtörténettel és nyomdatörténettel foglalkozók sok értékes adatot, maradandó új megállapítást találnak MOLNÁR József könyvében.

KÖHEGYI MIHÁLY

Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar—lengyel kapcsolatok XV—XVI. századi történetéhez. Függelékben szemelvények a Pannoniae Luctus-ból. Bp. 1964, Akadémiai K. 227 l.

A krakkói egyetem alapításának a 600. évfordulóját a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kovács Endre Kossuth-díjas történész könyvével ünnepelte. A tartalmában és kiállításában egyaránt jól sikerült munka a művelt olvasónak, de a szaktudósok is többet nyújt, mint amit alcímében a szerző ígér. Kovács Endre új műve nem adalék-jellegű, hanem szintézis — mégpedig a javából.

NAGY KÁZMÉR 1364-ben alapított, jubiláló egyeteme a könyv rövid, filmszerűen pergő és már a címükben is sokszempontú áttekintést ígérő fejezeteiben Európa kultúrájából sokat felvevő, de ugyanakkor messzire ható intézményként jelenik meg előttünk. Magyar vonatkozásaival a XV. és XVI. század fordulója körül válik döntő jelentőségűvé. A *Bursa Ungarorum* pezsgő szellemi élete a hazai tudományosságunk a középkor utáni kibontakozásában játszott jelentős szerepet.

SYLVESTER, DÉVAI, GÁLSZÉCSI, KOMJÁTI és mások jól ismert nevével találkozunk a bennünket elsősorban érintő nyomda- és könyvtörténeti vonatkozású fejezetekben, ahol a krakkói régi magyar nyomatványokról kivétel nélkül szó esik. Mellettük külön hangsúlyt kaptak a hungarikák, a magyar szerzőtől írt vagy magyar tárgyról szóló nem magyar nyelvű nyomatványok, amelyeknek egy jelentős része a török veszedelemmel van kapcsolatban. Az 1544-ben *Pannoniae Luctus* címmel megjelent (lengyel földön ritka, Budapesten két példányban is meglevő) antológiából, amelyben a legjelesebb krakkói humanistáknak a mohácsi csatáról és Magyarország szomorú sorsáról kesergő verseit gyűjtötték össze, a könyv függelékében huszonhét darabot találunk.

A könyv végén a kutató megtalálhatja a tárgyra vonatkozó, a legújabb lengyel és magyar szakirodalmat is gondosan figyelemmel kísérő irodalomjegyzéket. Az ünnepi kiadványt izléses kötése, szép papírja, tetszetős betűtípusai, igényesen válogatott képanyaga és gondos technikai szerkesztése teszik külsőleg is reprezentatívvá.

Említettük, hogy Kovács Endre könyve nem új, egyéni kutatások eredményét, adalékait közli, hanem — és ezt érdemként szeretnénk hangsúlyozni — mértéktartó, arányosan megszerkesztett összegezt ad. Az ilyen fajta történeti szintézis, amint azt a szerző ismételtelen is jelzi, egyúttal az eddigi kutatások hiányait, a szaktudomány különféle ágainak adósságait és a jövőben kitzendő céljait körvonalazza. Ezért szeretnénk ezen a helyen néhány olyan könyv- és nyomdatörténeti megjegyzést tenni, amely éppen e jól sikerült összefoglalás olvasása közben kíváncsított jegyzőpapírunkra.

Ami a lengyel—magyar nyomdatörténetkapcsolatok tulajdonképpeni első korszakát, a Lengyelországban megjelent magyar szerzőjű könyvek csoportját illeti, a szaktudomány számára hiányzik a legújabb lengyelországi bibliográfiai, könyvtári munkálatok eredményeinek a figyelembevételével elkészített hungarika-jegyzék és példány-kataszter. Ennek alapján hiánytalanul elvégezhető lenne a jelentősebb magyar vonatkozású műveknek, mint például HADNAGY Bálint, PESTI Gáspár vagy ZALÁNKEMÉNY János könyveinek vagy a krakkói magyar humanisták latin költészetének az alapos vizsgálata, kimerítő értékelése.

A krakkói egyetem magyar hallgatóinak az egyetemi oktatásban való részvétele felveti a tankönyvkiadás kérdését. Itt külön ki kell emelnünk HONTER Jánost, akinek latin *Grammaticája* 1530 és 1562 között Krakkóban tizenötször látott napvilágot, és 1539-ben ez volt Brassóban is az első kiadánya. A krakkói nyomdákban korábban kikerülő nyomtatványok között nemcsak a magyar nyelvűek (szótárak, ábécék, káték, énekeskönyvek), de a magyar földön megforduló, működő szerzők latin nyelvű tankönyvei is főleg a felvidéki vagy erdélyi iskolák számára készültek. Így lehetett ez még a körmöci születésű MÜNCZER István (Stephanus MONETARIUS Cremenicianus) 1518-ban (vö. *RMK* III. 222.) megjelent zeneelméleti könyvével is, amellyel kapcsolatban felvethető a kérdés, hogy a krakkói egyetemen, a városi iskolákban divó énekgyakorlat miként tükröződhetett a magyar énekeskönyvek, GÁLSZÉCSI, BATIZI, SZÉKELY István műveinek az anyagában, kótírásában? Feltételezhető az is, hogy az ezekben rögzített gyakorlat még erősen a korábban, a középkorban gyökerezett.

Az adatokat, kérdéseket tovább is folytathatnánk. Azok azonban már a részletes feltáró munka területére tartoznak. Ezeket a megjegyzéseket is éppen a feltáró munkának az az elővételezett öröme írta

ide, amelyet Kovács Endre jól sikerült összefoglalása az „eljövendő kor történetének” ígér.

HOLL BÉLA

Levitasz, I. G. — Moszkalev, M. A. — Fingérit, Je. M.: *Revoljucionnue podpol'nue tipografii v Roszszii (1860—1917 gg.)*. Moszkva, 1962, Goszpolitizdat. 372 l.

Az orosz és szovjet nyomdásztörténet monografikus feldolgozásainak a sorában fontos helyet foglal el LEVITASZ, MOSZKALEV és FINGERIT könyve, amely a forradalom előtti Oroszország illegális nyomdatermekéi létrejöttével, előállításuk technikájával és a propagandamunkában betöltött szerepükkel foglalkozik. A téma mind a történészek, mind pedig a nyomdásztörténet művelői számára egyaránt érdekes, különösen ebben a feldolgozásban, amely szoros kapcsolatot teremt a nyomtatványok előállításának szervezeti, technikai kérdései és a párt munkájának az irányvonala, célkitűzései között. A könyv felépítése is a történeti fejlődés menetét követve a XIX. század hatvanas éveitől a szociáldemokrata megmozdulásokon, majd az 1905-i forradalom előkészítő és kibontakozó periódusán keresztül halad az első világháború eseményei felé, a Nagy Októberi Forradalom győzelemre jutásáig. Az 1917. esztendő az illegális forradalmi nyomtatványok szerepének a befejeződését jelentette, tehát a feldolgozott korszak teljes, lezárt egésznek alkot, a párttörténetnek és egyben a nyomdásztörténetnek egy önálló fejezetét foglalja egybe.

A szerzők előtt különösen nehéz feladat állott, mivel e több mint félévszázados korszak nyomtatott dokumentumainak a többsége ma már könyvészeti ritkaságnak tekinthető, a rájuk vonatkozó adatok, hivatkozások pedig nagyjából kéziratos hagyatok lapjai között, kortársak visszaemlékezéseiben bújnak meg. Több éves kutatómunka eredményeként sikerült az eddig még jobbra publikálatlan források nyomán rekonstruálni az orosz illegális nyomdászat küzdelmes történetét. A feldolgozás egyben a dokumentumok könyvészeti összegezése és analízise is, bár ebben a tekintetben a szerzők nem törekedtek teljességre, amint ez csaknem 150 város és kisebb település nyomtatott és sokszorosított kiadványai vonatkozásában nem is kívánható. Feladatuknak, igen helyesen, e kiadványok összefüggéseinek a feltárását, az illegális nyomdászat legfőbb mozzanatainak az ismertetését tekintették, amelyben természetesen maguk a dokumentumok is, jelentőségükhöz mérten, kisebb-nagyobb

helyet foglalnak el. Egyes kisebb, még megoldatlan, homályos problémákat, amelyekre a hiányos források nem adtak egyértelmű feleletet, a szerzők is nyitott kérdésként vetnek fel. Ez azonban a könyv értékét nem csökkenti, az itt összegyűjtött forrásanyag és a kialakított történeti kép újabb ösztönzést adhat e világosan körvonalazott problémák további tanulmányozásához.

Az érdekes képanyag, amely a kötetet kiegészíti, az illegális nyomdahelyek legjelentősebbjeit (részint az épületek külső képét, részint belső beosztását), valamint egyes fontosabb, ritka dokumentumok címlapját mutatja be. A mű használatát elősegítette volna a tárgyalt nyomtatványok betűrendes mutatója, amely a kronologikus tárgyalásmód mellett a tematikus tájékozódást is biztosítaná. De ettől a kisebb hiányosságtól eltekintve is, a három szerző műve gazdag forrásanyagban bővelkedő, a további kutatásokhoz jól felhasználható, tudományos alaposággal megírt összeállítással gazdagítja a szovjet történeti és nyomdászattörténeti szakirodalmat.

F. WENDELIN LÍDIA

Weitzmann, Kurt: Aus den Bibliotheken des Athos. Illustrierte Handschriften aus Mittel- und Spätbyzantinischer Zeit. Hamburg, 1963. 114 l.

Abból az alkalomból, hogy 1000 éve (1963-ban) alapították az első kolostort Athos hegyén, 25 reprodukcióban — amelyek közül 12 színes — ízelítőt kapunk a szerzetes-költészet könyvtáraiban őrzött kódexek miniatúráiból. Szám szerint csekély az illusztrációk száma, különösen ha még figyelembe is vesszük, hogy hozzávetőleg 9000 kéziratot őriznek Athos könyvtáraiban, s ezek egyharmada illuminált. De a teljességre törekvés nem is volt az összeállító célja, aki arra igyekezett, hogy az illusztrációk közt a legfontosabb kézirat-típusok összes fajtái helyet kapjanak. Az anyag nagy része most és itt jelenik meg először. A leggyakrabban illusztrált szöveg az *Új Testamentum* s ezen belül is a négy evangélista alakja, akiknek típusa csekély változtatással vissza-visszatér, s akik mögött sokszor nem nehéz felismerni a klasszikus filozófus őstípusát, azzal a különbséggel, hogy a „gondolkodó”-t „író”-vá alakították át. Az elbeszélő hitbuzgalmi olvasmányokban illusztrációként nemegyszer az antik mitológia elemeivel találkozhatunk. A bizánci illusztrátor egyik főcélja volt, hogy az irodalmi művet a lehetőségig híven visszaadja a képen, és ezzel szoros kapcsolatot teremtsen a szöveg és az olvasó között. Ezért leli kedvét az elbe-

szelő-ciklusokban, amelyek néha több lapra terjednek. Szembeötlő az ornamentális elemek csekély volta — ellentétként az írószági miniatúráknak, ahol a dekoratív elemek és az emberi alakok aránya éppen fordított.

A kis bibliofil könyvecske reprodukciói élénken érzékeltetik, hogy az antik, a bizánci és az ókeresztény művészet elemeit magában egyesítő könyvillusztráció-stílus minden hagyományos merevségén hogyan tör át az emberalakok és cselekmények friss ábrázolása.

Cs. Cs.-NÉ

Brüder Grimm Gedenken 1963. Gedenkschrift zur hundertsten Wiederkehr des Todestages von Jacob Grimm. Marburg, [1963], N. G. Elwert Verlag. X, 610 l.

A kasseli Brüder Grimm-Museum és a marburgi Institut für mitteleuropäische Volksforschung an der Philipps-Universität kiadásában, Gerhard HEILFURTH, Ludwig DENECKE, Ina-Maria GREVERUS gondos szerkesztésében jelent meg a Jacob GRIMM halálának századik évfordulójára készített *Emlékkönyv*. Ludwig DENECKE előszava az emlékkönyv létrejöttének történetére világít rá. Ezt követi a GRIMM-testvérek működésének majdnem az egész világon való elterjedését tárgyaló tanulmány-gyűjtemény. A szintézist a koppenhágai Louis L. HAMMERICH összefoglalása nyújtja, tanulmánya: *Jacob Grimm und sein Werk*. A többi dolgozatot három témakör szerint csoportosították: a GRIMM-testvérek élete köré fonódik az első; a különféle nemzetek irodalmával való kapcsolataikról tanúskodik a második, végül a GRIMM-meseekinesnek az egyes irodalmakban fordításokon és átdolgozásokon keresztül tükröződő hatásáról szól a harmadik rész. A kötetnek több mint a fele a hanaueri ősökkel (Heinrich BOTT), a steinai háttérrel (Wilhelm PRAESENT), a marburgi tanulókorssal (Alfred HÖCK), a willingshauseni és a kasseli virágzással (Ludwig DENECKE), valamint baráti körükkel (Karl SCHULTE KEMMINGHAUSEN), az életükben felmerülő harmóniával, ill. diszszonanciával (Robert FRIDERICI), a német szótár körüli mozgalmakat felölelő göttingai évekkel (Theodor KOCHS) és a fivérek berlini korszakával (Wilhelm HANSEN) foglalkozik. A második témakör élén Leopold SCHMIDT bécsi professzor tanulmánya: *Die Brüder Grimm und der Entwicklungsgang der österreichischen Volkskunde*; ezt követik: a jugoszláv (Miljan MOJAŠEVIĆ), a cseh (Pavel TROST), az orosz (Isidor LEVIN), a belga (Karel C. PEETERS), a holland (Jacques R. W. SINNINGHE), a svájci

(Hans WANNER), az északi irodalmakkal (Helmut HENNING), valamint a „régí dán hősdalok”-kal kapcsolatos (Ina-Maria GREVERUS), végül a Jacob GRIMM és Walter SCOTT közötti levelezést (Edward V. K. BRILL) felölelő tanulmányok. A harmadik témakör a meséknek az egyes nemzeti irodalmakban tükröződő hatását és azok szélesen ágazó elterjedését ismerteti: Angliában (Katharine BRIGGS), az USA-ban (Wayland D. HAND), Franciaországban (Nicole Odette STEIN-MOREAU), Magyarországon (KOZOCSA Sándor), Japánban (Hiroko IKEDA); végül Felix KARLINGER müncheni professzor a *Hőfőherke* és a *Csipkerózsika* Szardínia szigetének népére gyakorolt befolyásáról számol be. A tanulmányok német, angol és francia nyelven jelentek meg.

x.

Vleeschauer, H. J.: Survey of library history. Pretoria, 1963. (Mousaion 63—66.)
History of the Western library. Vol. 1. History of the library in antiquity. Pretoria, 1963. (Mousaion 70—71.)

A dél-afrikai Pretoria egyeteméről érkezett hozzánk a *Mousaion* c. sorozat hat száma. A sorozat már a 71. számnál tart, a legtöbb eddig megjelent füzetnek a szerzője az egyetem könyvtár tudományi professzora. A címben említett első négy füzet egyetemi célokra kíván áttekintést adni a könyvtárak történetéről, míg a két újabb füzet a professzor nagy könyvtártörténetének első kötete, amely az ókori könyvtártörténetet részleteiben tárgyalja. Számunkra mindez annyiból érdekes, mert aránylag kevés átfogó könyvtártörténeti mű jelenik meg az egész világon, és a szerző egyébként is figyelmet érdemel alaposágra törekvő könyvtártörténeti munkássága révén.

A *Survey* a bevezetésben megállapítja, hogy a világ könyvtárainak történetét mindössze három német munka tárgyalja alapvető jelleggel. Megkülönbözteti a könyvtárnak mint szolgáltató intézménynek és mint kulturális jelenségnek a szerepköreit. Történeti beosztása egyben tükrözi a könyvtárak funkcióiról vallott felfogását is. Az adott korszakban uralkodó jellegű fő könyvtár típusoknak megfelelően a könyvtárak történetét öt fő fejezetre osztja: a) az ókor megőrző, nagy könyvtára; b) a középkor elmélyedő, kis könyvtára; c) a reneszánsz és a barokk reprezentatív könyvtára; d) a liberális kor tudományos kutatóknak szánt könyvtára; e) napjaink népművelési célú, közművelődési könyvtára.

Természetesen a fő típusokon kívül minden korban átmeneti formák is működtek, és az egyes fő típusok kevésbé ural-

kodó jelleggel későbbi korokban is továbbéltek.

Az ókori könyvtár nagy volt és tartalmilag univerzális jellegű. Fő célja az irodalom megőrzésére irányult. Később a célok és a társadalmi funkciói módosultak, és így csak mintegy ezer év múltán tért vissza ismét ez az ókori típus olyan megőrző jellegű, nagy központi könyvtárak formájában mint pl. a Library of Congress vagy a Deutsche Bücherei.

Az elmélyedést, a vallási célokat és az oktatást szolgáló, a néptől visszahúzódo kis középkori, főleg kolostori könyvtárak hosszú korszaka után a reneszánsz és a barokk uralkodók és főurak tulajdonképpen a mai bibliofília alapjait is megvetették. Az általuk felállított gyűjtemények hatalmuk demonstrálását szolgálta. A fényes, reprezentatív jellegű, tartalmában univerzális, de nem olvasott gyűjtemények a külsőségre helyezték a hangsúlyt. A liberális korszak ismét a tartalom felé fordult, létrejöttek a kutatást szolgáló, de még nem köleszőnő nagy humán könyvtárak. Jellegzetes típusuk a maig is élő egyetemi könyvtár. Napjainkban azután a művelődni és szórakozni vágyó hatalmas tömegek igénye létrehozta a közművelődési könyvtárak végeláthatatlan seregét.

A nemzeti könyvtárat a szerző átmeneti típusnak tartja, mert jelenleg is egyaránt van megőrző, tudományos és közművelődési funkciója. Minthogy azonban az utóbbi időkben a nemzeti könyvtárak országos központi bibliográfiai és könyvforgalmi funkciói előtérbe kerültek, valószínű, hogy közművelődési funkciójuk fokozatosan csökkenni fog. Ki fog alakulni egy 6. típus, amit a szerző dokumentációs könyvtárnak nevez.

Az egész mű lényegében a német, a francia és az angolszász könyvtárfejlődést vázolja, és az ókortól eltekintve alig érint egyéb területeket. Csupán néhány elismerő mondatot szentel a szovjet közművelődési könyvtárhálózatnak, megemlíti egy-két nagy cseh és lengyel gyűjteményt, magyart egyetlen sem.

A részletesnek szánt könyvtártörténetnek az ókorral foglalkozó első kötete az egyiptomi, a sumér, a babiloni és az asszír könyvtártörténet rövidebb, de mégis alapos elemzése után behatóan vizsgálja a görög, majd a hellenisztikus kor kiterjedt és maig is ható könyv- és könyvtárkulturáját. Különösen az alexandriai könyvtár korszakának elemzése részletes. Bár az egész kiadványsorozat külsejében jegyzetszerű és ideiglenes jellegű, a könyvtárak történetével foglalkozó magyar kutató kezében mégis használható eszközzé válhat.

GOMBOCZ ISTVÁN

Dovifat, Emil: Zeitungslehre. 4., neu bearb. Aufl. Berlin, 1962, De Gruyter. 2 kötet. (Sammlung Göschen 1039.)

A német sajtótudományi kutatás egyik úttörője, ma már nyugalmazott professzora a (nyugati-) berlini egyetemnek, negyedszer úgy látszik, véglegesnek szánt formában adja ki az „újságtan” mindenre kiterjedő, mégis rövid, pregnánsan megfogott szisztematikáját. DOVIFAT tanításában — első nagyszerű könyvétől, az *Amerikanischer Journalismus*-tól kezdve — találkozott a teljesen gyakorlati, újságíróképzésre beállított amerikai sajtótudomány a német, túlnyomóan historikus iránnyal. DOVIFAT sokszor kiadott kézikönyve mégsem a kettőnek a szintézise, inkább a legmagasabb teljesítménye annak, ameddig a német irány — a gyakorlat igényeit is egyre mélyebben figyelembe véve — eljutott. Az újabb kutatás (HAGEMANN és mások Németországban, TERROU és VOYENNE Franciaországban) már inkább a sajtó társadalmi funkcióját hangsúlyozza, és teljesebb tudatában van annak, — amit az új kiadás bevezetésében DOVIFAT is aláhúz, — hogy ma a közlési módok (communication media, mass media) között az időszaki sajtó, ha vezető szerepet is játszik, de már nem az egyetlen: szerepét a rádióval, filmmel, televízióval versenyben és állandó kölcsönhatásban tölti be.

A hat főfejezet közül DOVIFAT az első a sajtó meghatározásának, az újságüzem egységéből folyó általános munkamegosztásnak, a másodikat a *Hír* mibenléte, a hírszolgálat szervezeti és politikai kérdéseinek, a harmadikat az újság „véleményformáló hatásának” (az újság társadalmi és politikai vezető szerepének), a negyediket a szerkesztőségnek, az újság tartalmi tagolódásának, az ötödiket a sajtó gazdasági és műszaki kérdéseinek szenteli, s végül az utolsó, hatodik fejezetben „nyilvános”, „közérdekű” feladatát, az ennek betöltéséhez szükséges feltételeket (sajtójog stb.) tárgyalja meg.

Nem térhetünk ki részletek megvitatására. DOVIFAT műve a történeti irányból nőtt ki: ez megmutatkozik abban, hogy az egyes részletkérdésekben a történeti fejlődésből vezetni le az elvi megállapításokat is. Ez könyvét éppen a könyv- és sajtótörténész szempontjából teszi igen hasznossá, noha elsősorban nem neki szól. Elvezetesen és meggyőzően fejt ki például a modern hirdetési üzletnek és vele az újsághirdetésnek (a nyugati sajtó legfőbb anyagi bázisának!) a kibontakozását a kapitalista piacra termelés történelmileg jelentkező igényeiből. (Meglépő viszont, hogy a „reklam” fogalmát a „hirdetés” fogalmával teljesen azonosnak veszi; — a francia

„réclame” és „annonce” szó éppen a történeti fejlődésre jellemzően nem ugyanazt jelentette. Itt egyébként önmagával is ellentmondásba kerül: néhány lappal tovább ui. a szöveg és hirdetés egybekapcsolását — márpedig ez a „réclame” eredeti értelme — elítéli, persze jogosan. Vö. 2. köt. 127. és 143. l.)

DOVIFAT — éppúgy, mint a más országokban megjelent hasonló kézikönyvek — példáit főleg hazai viszonyokból veszi. Aláhúzza ezzel az egyre inkább érzett hiányt: nemzetközi sajtótudományi kézikönyv eddig nincs — éppúgy, mint sajtótörténeti sem.

Meg kell mondanunk, hogy DOVIFAT néhány sommás vélekedését a szocialista sajtóról — amelyet csak gyéren tárgyal — nem fogadhatjuk el. A szocialista országok „totalitáriusként” való emlegetése ma már nyugati könyvekben is szokatlan. A fent idézett francia és az újabb amerikai kézikönyvek több pozitívumot látnak a szocialista sajtóban, mint DOVIFAT.

A legmodernebb irodalom válogatott bibliográfiája teszi még használhatóbbá az egyes fejezeteket, név- és tárgymutató egészíti ki a könnyen kezelhető, tömör kézikönyvet.

DB.

Tóth András: A kötelespéldányszolgáltatás története Magyarországon. Bp. 1964. 91 l. (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványai 19.) (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 12.)

A magyar kötelespéldányügy történetével csak egyes vonatkozásaiban foglalkozott eddig néhány tanulmány. Hiányt pótolhat tehát TÓTH András, amikor a magyarországi kötelespéldányszolgáltatás történetét az első kötelespéldány-rendeletől napjainkig magas színvonalú tanulmányában feldolgozta.

Tanulmányának bevezető részében a kötelespéldány fogalmával és a kötelespéldányszolgáltatás kialakulásával foglalkozik. A könyvtári célú kötelespéldány eredetét a vonatkozó irodalomra hivatkozva egyrészt a nyomdatermek állami ellenőrzésének rendszerében (cenzúra-példány), másrészt az irodalmi tulajdon jogi természetű elismerésének és biztosításának rendszerében (privilegiális-példány) jelöli meg. Általában — állapítja meg — az eredetileg cenzurális jellegű példány vált a könyvtári, tudományos célú kötelespéldányszolgáltatás alapjává.

A magyar kötelespéldány eredete azonban — és ezzel a felfogásával TÓTH András eltér a magyar kötelespéldányszolgáltatás

történetével kapcsolatos korábbi irodalom álláspontjától — csak formailag kapcsolódik a cenzúrapéldány rendszeréhez. Ez a cenzúra-példány mellett jelentkező kifejezetten közgyűjteményi használatra szánt tudományos példány, amely — és ez külön érdekessége — az illető közkönyvtár tájékoztató-bibliográfiai funkciójához kapcsolódik.

Az első könyvtári, tudományos kötelepéldányt a Helytartótanács 1780. aug. 10-én megjelent rendelete értelmében az egyetemi tanács javaslata alapján az *Egyetemi Könyvtárnak* kellett beszo­l­gá­l­tat­ni. Ezt követően a kötelepéldányra való jogot 1802-ben az *Országos Széchényi Könyvtár*, 1836-ban pedig a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára* is elnyeri.

A tanulmány első része annak a közel százhusz évnék a történetét ismerteti, amelyet a vendelet végrehajtásáért folytatott csaknem eredménytelen küzdelem jellemez. Jelentős egyéniségek felismerték a kötelepéldányszolgáltatás művelődés­politikai és tudományos jelentőségét, de MILLER Jakab Ferdinánd, TOLDY Ferenc és a többiek következetes küzdelme csak részeredményekhez vezetett. Az első ren­delet megjelenése után több mint száz éven át a nyomdák nem tesznek eleget megfelelően beszo­l­gá­l­tatási kötelezettségüknek, és a rendeletek végrehajtását nem biztosítja büntető szankció. Megnyugtatóbb megoldást csak a századvég törvényhozása biztosít.

Az 1897. évi 41. törvénycikk az első olyan jogszabály, amely a kötelepéldányszolgáltatás minden vonatkozásában részletesen intézkedett. A törvényjavaslatnak igen erős ellenzéke volt, és a javaslat körül kialakult harc számos érdekes részletét ismerjük meg.

Nagy figyelmet fordít a tanulmány a Tanácsköztársaság könyvtárügyi intézkedéseire. A Közoktatási Népbiztoság négyre emelte a kötelepéldányok számát 1919. júl. 17-én megjelent 60. sz. rendeletében. A példányokat az Országos Széchényi Könyvtárnak kellett beszo­l­gá­l­tat­ni. A beszo­l­gá­l­tatás elmulasztását bűncselekménynek minősítette, amelyet a forradalmi tör­vény­szék bírál el.

Az ellenforradalmi korszakban ezt a ren­deletet hatályon kívül helyezték, és vissza­állították az 1897-i törvényt. A kötelepéldányszolgáltatás részletes szabályozására a huszas évek végén került sor.

A tanulmány befejező része részletesen és elemző módon foglalkozik a felszabadulás után keletkezett, a kötelepéldányszol­gá­l­tatásra vonatkozó jogszabályokkal. Kiemeli a kötelepéldányszolgáltatást új alapokra helyező 213/1951. (XII. 18.)

M. T. sz. rendelet jelentőségét, amely a magyar kötelepéldányügynek a felszabadulás óta első, a szocialista jogszemlélet elvein felépülő, összefoglaló szabályozása.

A tanulmányhoz függelék csatlakozik, amelyben a szerző a forrás eredeti nyelvén közlésezi a magyar kötelepéldányügyre vonatkozó legfontosabb jogszabályokat.

MEDREY ZOLTÁN

Gallai Ervin: A mezőgazdasági bibliográfiai tájékoztatás kérdései. Bp. 1964. 66 l. (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványai 18.)

Rég olvastunk már pályadíjas munkát, és — az aktuális téma mellett — ezért is a fokozott érdeklődés nagytíjával vettük kézbe a tanulmányt.

Először az eddig megtett utat rögzíti a szerző, s megállapítja, hogy a mezőgazdasági bibliográfiai tevékenység hazánkban korábban nem volt átgondolt, tervszerű, összehangolt. Ennek okát abban látja, hogy a szerepkör mindeddig homályos volt. Megkísérli ezért — kiindulásul — a bibliográfia és a dokumentáció viszonyának tisztázását. Ismerteti az ellentétes nézeteket és megállapítja, hogy „a bibliográfia és dokumentáció közötti különbség részint a feldolgozott irodalom körében, de főleg az irodalom feltárásának a módjában, intenzitásában van.”

A harmadik fejezet a mezőgazdasági bibliográfia általános kérdéseit (módszer­tan, rendeltetés, irodalmi bázis, szelekció, a szakbibliográfia fogalma stb.) tárgyalja, majd a kurrens, a retrospektív és az ajánló bibliográfia célját, tartalmát, olvasókörét, szerkezetét, szerepét stb. vizsgálja, és hasznos tanácsokat ad továbbfejlesztésükhöz. Foglalkozik a mezőgazdasági irodalom népszerűsítésével (számolva a közművelődési könyvtárak igényeivel), végül a nyolcadik fejezetet a mezőgazdasági bibliográfiai munka koordinálása kérdésének szenteli.

Ónálló véleményalkotás jellemzi a tanulmányt. A szerző tollát nem az elődök keze vezeti (amint ezt a hivatkozott munkák száma — mindössze 24 — is igazolni látszik), de óvakodik a mindenáron való eredetieskedéstől is, és csak a leszűrt tapasztalatokra igyekszik építeni gondolatait, mégsem érthetünk vele mindenben egyet.

Első észrevételünk: a cím nem fedti pontosan a tartalmat. A tanulmány tulajdonképpen az Országos Mezőgazdasági Könyvtár bibliográfiai tevékenységével foglalkozik; értékét nem csökkentené, ha ezt a cím őszintén megmondaná.

Talán ez az alapállítás a magyarázata a bibliográfia és dokumentáció közti határ

megvonásának is. Kétségtelenül nehéz a döntés ma, amikor a dokumentáció egyre nagyobb területet hódít el a bibliográfiától mégis túlzó egyszerűsítésként hat az, hogy „bibliográfia elnevezés alatt valamely tárgykörre vonatkozó irodalom-összeállítás, címgyűjteményt értünk.” E sorok első olvasásakor arra kellett gondolnunk, hogy a szerző a meztelen címjegyzéken kívül minden más bibliográfiát a dokumentáció hatáskörébe utal. Később engedmenyt tesz, és az ajánló bibliográfiát még befogadja a bibliográfia-családba. De az irodalmi szemlét, a legértékesebb és hagyományos bibliográfiai formát a dokumentációval adaptáltatja. Emlékeztetünk kell arra, hogy a *Fortschritte, Advances, Progress* stb. című *bibliográfiák* (melyek magyar megfelelői sem hiányoztak) már jóval a dokumentáció feltűnése előtt jelentkeztek s élnek ma is.

De itt most nem is a rendszertani elhelyezést hibáztatjuk elsősorban, hanem ennek gyakorlati következményét; azt, hogy éppen a legértékesebb bibliográfiai műfaj jelenlegi hazai helyzetét nem ismerhettük meg e tanulmány keretében.

A *kurrens* mezőgazdasági bibliográfiával kapcsolatos javaslatlalt általánosságban egyetértünk. De meggondolandó: nem lenne-e helyes az oktatásban jól hasznosítható filmeket és plakátokat is felvenni a *Magyar Mezőgazdasági Bibliográfiába*?

Az általános mezőgazdasági retrospektív cikkbibliográfia összeállításának GALLAI nem sok értelmét látja. Szerinte ez költséges, és inkább egyes témák irodalmát kellene feldolgozni.

A szerző nézeteit nem osztjuk. Véleményünk szerint nagy szükség lenne a periodikus kiadványok és gyűjteményes művek analitikus feltárására. Nemcsak a történések, de a mezőgazdasági szakemberek is hasznát látnák ennek. S ami a költségeket illeti, ez a megoldás olcsóbb lenne, — gondoljunk csak az érintett kiadványok esetenkénti átlapozására, a sok felesleges átfedési lehetőségre stb.

GALLAI munkája elbírja a fenti ellenvetéseket; megjegyzéseink nem mossák alá tanulmánya jól megalapozott pillereit. Megérdemelte az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács 1963. évi pályázatának első díját.

WALLESHAUSEN GYULA

A magyar szakirodalom külföldi referált-sága. (Kémia, biológia, orvostudomány.) Összeáll. E. VARGA Veronika, RÁTZ Erzsébet, DÖRNYEI Sándor. Szerk. DÖRNYEI Sándor. Bp. 1964, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. 2, 85, 1 l.

Az Akadémiai Könyvtár kiadványai közül azért kíván ez az egy soronkívüli ismertetést, mert a magyar dokumentációs ügy egyik igen fontos és eddig nem eléggé figyelemmel kísért problémáját veti fel. Azt, hogy milyen mértékben jutnak el külföldre a magyar tudomány eredményei. A társadalomtudományok területén mozgó két hasonló vizsgálat után most a természettudományok (ill. alkalmazott tudományok) három szorosan összefüggő ága kerül beható világitás alá. A módszer nyilvánvalóan munka közben alakult ki, és még további finomítása várható. Lényege, hogy a szerzők a külföldi referáló orgánumban vizsgálják azt, mennyire vannak bennük a megfelelő magyar szaktudomány területéről származó cikkek és könyvek képviselve. Csak válogatott anyagra terjed a vizsgálat, hiszen ma már az országonként, nyelvterületenként, tudományáganként megoszló referáló lapok száma légió.

Mindhárom résztanulmány tanulsága, hogy a magyar biológiai, kémiai, orvosi kutatásokat a megfelelő orgánumban folytonos figyelemmel kísérik. De egyenlőtlenségek vannak: feltűnő pl. hogy a kémiából aránylag kevés nem folyóiratjellegű időszak kiadványunk van. A folyóiratokat majdnem mind ismerik külföldön — az utóbbi hiány miatt az arányszám mégsem kedvező. A referáló intézmények — különösen a Szovjetunióban — a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazása iránt érdeklődnek legfőképpen. A biológiai referátumok vizsgálata időbeli eltolódást mutat a cikkek tudomásulvételében, és ez kedvez a magyar szerzők külföldön megjelent cikkeinek a belföldiekkel szemben. Az orvostudományi táblázatokból az derül ki, hogy a — természetesen — vezető helyen álló Szovjetunió után Csehszlovákiáé a vitathatatlan első, megközelíti Lengyelország — Magyarország mindenhol az „élesapat” mögött következik referáltság tekintetében. Ugyancsak az orvostudományok mutatják, hogy ott kedvezőbb a helyzet, ahol személyes vagy (főleg) intézményes kapcsolatok egyengetik a magyar referátumok útját.

Bár általában előnyben vannak idegen nyelvű folyóirataink, helyesen állapítja meg az elemző kiadvány összefoglalása, hogy egyedül nyelvi elszigeteltségünk nem lehet oka annak, ha tudományos eredményeink nem válnak nemzetközileg eléggé ismertté. Hiba van a szakfolyóiratok terjesztése körül is, de főleg abban, hogy a referálás sem országonként, sem tudományáganként nincs megszervezve.

Legyen szabad személyes tapasztalatra is hivatkoznom: az 1930-as évek végén részt vettem az akkor külföldi tájékoztatás,

illetve propaganda céljából kiadott *Zeitschriftenschau* és *Revue des Revues* c., a magyar tudományos folyóiratok áttekintő referálását végző kiadványok szerkesztésében. A két (tartalmában szakokra osztott, de egy-egy közös kötetben megjelenő) referáló lap „hordozórakétája”, az *Ungarische Jahrbücher*, ill. a *Revue des Études Hongroises* c. Berlinben, ill. Párizsban megjelenő magyar vonatkozású történelmi — társadalomtudományi kérdésekkel foglalkozó folyóirat volt. Akkor is az volt azonban a tapasztalat (csak tapasztalat, mert a mostanihoz hasonló adatszérű felmérés akkor nem készült), hogy amikor sikerült a referátumokat közvetlenül a megfelelő szakkal foglalkozó külföldi társasághoz, folyóirathoz vagy referáló laphoz eljuttatni — a cikkek nagyobb lett a publikációja.

Helyes tehát, amikor a szerzők a referálás megszervezésével *tudományként* egy-egy központi intézményt szeretnének megbízni. És helyes az is, hogy a referensek szakemberek, amellet nyelvüket tudó emberek legyenek, akiket munkájukért megfelelő megbecsülés is illet. Ugyancsak helyes azonban az is, hogy a referálás ügyét, az egyes vállalkozásokat valahol össze kell fogni. A folyóiratok minél szakszerűbb és minél bővebb kivonatokat tartalmazzanak, de történetük gondoskodás, hogy mind a kivonat, mind maga a folyóirat valóban el is jusszon a külföldi szakkörökhöz.

DEZSÉNYI BÉLA

Rieger, Herbert: Methoden und Formen der Literaturinformation. Leipzig, 1964, Verl. f. Buch- u. Bibliothekswesen. 81 l. (Bücherei des Dokumentalisten 20. Einführung in die Information und Dokumentation 4.)

Schmoll, Georg: Methodik des Recherchiens und Recherchemittel. Leipzig, 1964, Verl. f. Buch- u. Bibliothekswesen. 65 l. (Bücherei des Dokumentalisten 20. Einführung in die Information und Dokumentation 5.)

E két könyvecske a berlini Institut für Dokumentation der Deutschen Akademie der Wissenschaften munkatársai által szerkesztett, részletekben megjelenő kézikönyv első két füzeté, amely az NDK üzemeiben és kutatóintézetekben működő tájékoztatósi dolgozók használatára, továbbá képzési célokra szolgál. Az előző tanúsága szerint célkitűzése kifejezetten gyakorlati: a legjobb, legracionálisabb módszereket és eljárásokat kívánja általánosan elterjeszteni, és az utánpótlás képzéséhez kíván segítséget nyújtani.

Az irodalmi tájékoztató formáival és módszereivel foglalkozó, elsőként megjelent füzet ismerteti a folyóiratok és dokumentációs anyagok (referálókartonok, referálólapok, szemlék stb.) terjesztési és körözési módszereit, a szóbeli és írásbeli folyamatos tájékoztatót, a felkérésre történő tájékoztatót (referenzs) és az írásos tájékoztatót analitikus és szintetikus formáit.

Az irodalomkutatás módszereivel és eszközeivel foglalkozó füzet definíciók és általános kérdéseket tárgyaló bevezetés után áttekintti az irodalomkutatás tárgyi és személyi feltételeit, főbb módszereit (direkt, indirekt, elsődleges vagy másodlagos irodalom alapuló stb.), a referenzs-kérdések megfogalmazásával kapcsolatos szempontokat (a kérdező személye, képzettsége stb.), majd igen röviden sorra veszi a tájékoztató apparátus főbb csoportjait. Az utóbbihoz tartozó bibliográfiai felsorolás a füzet terjedelmének mintegy harmadrészt teszi ki. Mindkét füzet szinte kizárólagosan az NDK viszonyait veszi alapul, és német irodalomra támaszkodik. Színvonaluk egy nem túl magasra emelt középfokú oktatási mérceinek felel meg, száraz, pontokba szedett előadásmódjuk pedig pedagógiai használhatóságukat is kedvezőtlenül befolyásolja.

SZILÁGYI TIBOR

Scientific and learned societies of Great Britain. A handbook compiled from official sources. London, 1964, Allen and Unwin. 224 l.

A második világháború miatt 1939-ben megszűnt a *Yearbook of scientific and learned societies* című kiadvány, amely akkor már mintegy 50 éven keresztül rendszeresen tájékoztatót adott Nagy-Britannia tudományos társaságairól. Ezt a sorozatot kívánja most folytatni ez az új kötet.

Első részében azokat az állami szervezeteket, társaságokat, intézményeket ismerteti (az egyetemeket és a műszaki főiskolák kivételével), amelyek önálló kutatási részleggel rendelkeznek. A második rész foglalkozik a társadalmi jellegű egyesületekkel. A két részben több mint 900 tudományos társaság alapításáról, működéséről, tagjainak számáról, összejöveteléről, kiadványairól és könyvtáráról találhatunk adatokat. Röviden foglalja össze az egyes társaságok működési területét, célját, pontosan közli az ülések, konferenciák rendjét, felsorolja a kiadványokat (címükön kívül a megjelenés időszakosságát és a kiadót is megjelölve). Kitér a tudományos társaságok által adományozott kitüntetésekre, az évi tagsági díjra stb. is.

Részletes tájékoztatást kapunk a kötetből a British Councilra vonatkozóan. Ez a szervezet 1934 óta igyekszik az Egyesült Királyságot külföldön jobban megismertetni, a nemzetközi kulturális együttműködést előmozdítani.

A kötet jelentősége, hogy az angol tudományos társaságokról az egyéb forrásoknál lényegesen nagyobb áttekintést nyújt. Ha összehasonlítjuk pl. a nálunk széles körben ismert és használt *World of learning*-gel, ezt pontosan le is mérhetjük. Az irodalom, bibliográfia, nyelvészet területéről a *World of learning* 31 intézményt sorol fel, jelen kötetünk 65-öt (s a csak itt található között szerepel pl. a Keats-Shelley Memorial Association, az Institute of Journalists,

a British Drama Leage, az International Phonetic Association, a The British Society of Aesthetics stb.). A kémiai tudományok területén 8-cal szemben 15-öt, a történet és régészet terén pedig 18-cal szemben 37 társaságot ismertet. A különbség a két kiadvány között azonban nemcsak a felsorolt társaságok számában van, hanem az egy-egy társaságról közölt adatok részletességében. Sokkal pontosabb a kiadványok felsorolása is a jelen kötetben. Eppen ezért igen jól használható tájékoztatási forrásként tarthatjuk nyilván, s reméljük, az első kötetet továbbiak követik, amelyek a beálló változások feldolgozásával mindig friss adatokat nyújtanak.

SZENTMIHÁLY ANDREA

BIBLIOGRÁFIÁK

Újabb kurrens könyvtárügyi bibliográfiák.

A világ minden táján egyre növekvő könyvtárügyi irodalomban a tájékozódást maguk a könyvtárosok segítik elő azzal, hogy éppúgy, mint más szakágazatokban, kurrens bibliográfiákat, dokumentációs kiadványokat és referáló szemléket bocsátanak ki. Minthogy az utóbbi időben az ilyenfajta kiadványok száma növekvőben van, és mivel Magyarország is belépett azoknak az országoknak a sorába, amelyek folyamatosan regisztrálják a megjelenő könyvtárügyi szakirodalmat, időszertűnek tűnt, hogy rövid áttekintést adjunk ezekről a sajtótermékekről. A régebbi könyvtárügyi kurrens bibliográfiákat csak futólag érintjük, de valamivel bővebben ismertetjük az új kiadványokat. Nem foglalkozunk viszont a könyvtárügyi szakfolyóiratok bibliográfiai rovataival, amelyek eléggé ismertek, hasznosságuk is nyilvánvaló, és valószínű, hogy az önállóan megjelenő kurrens szakbibliográfiák sem fogják ezeket a folyamatos tájékoztatásokat helyettesíteni. Elegendő, ha pl. a *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, a *Bulletin des Bibliothèques de France* vagy az *Unesco Bulletin for Libraries* friss bibliográfiai rovataira gondolunk.

A régebbi kurrens bibliográfiák közül egyik legfontosabb az angol könyvtáros-egyesület kiadásában évente négyszer megjelenő *Library Science Abstracts*, amely 1964-ben már a 15. évfolyamába lépett. Bár az anyag kiválasztását bizonyos konzervativizmus jellemzi, és így pl. a modern dokumentációval foglalkozó irodalmi termékeket általában nem regisztrálja, a bő

annotációk, a jó kiállítás, az áttekinthető elrendezés igen alkalmassá teszi a kiadványt arra, hogy belőle gyorsan tájékozódjunk a világ legfontosabb könyvtárügyi szakeikkeiről. Az amerikai *Library Literature* nem referáló szemle, hanem az egyszerűbb megoldást választó címbibliográfia, amely azonban az angollal ellentétben nemcsak a folyóiratcikkeket, hanem az önálló kiadványokat is felveszi, és ugyancsak az angollal ellentétben sűrűbben közöl magyar tételeket is.

A Szovjetunióban három különféle könyvtárügyi és dokumentációs szakbibliográfia jelenik meg. A Külföldi Irodalom Össz-szövetségi Könyvtára (VGBIL) kiadja az *Informacija o Bibliotecnom Delo i Bibliografii za Rubezsom* c. periodikát, amely céljában és tartalmában a mi *Könyvtári Figyelő* c. folyóiratunkhoz hasonlít. Elsősorban a külföldi szakirodalomból közöl szemléket, de a külföldön megjelenő szovjet vonatkozású könyvtári szakirodalomról is tájékoztat. A Lenin Könyvtár évente négyszer jelenteti meg a *Bibliografija i Bibliotekovedenija* c. szakfolyóiratot, amely 4–5 évvel ezelőtt még csak szovjet kiadványokról tudósított, újabban azonban már a külföldi irodalmat is felsorolja, bár nagy késéssel. Igen fontos a Szovjetunió Tudományos Tájékoztatói Intézete (VINITI) által kibocsátott *Referativnij Zsurnal*, amelynek *Naucsnaia i Technicseszkaia Informacija* c. alsorozata évente hatszor igen nagy mennyiségű cikkanyagot közöl hosszabb-rövidebb annotációval, néha egy-egy cikk tömör fordítását is adja, és átfogja a műszaki könyvtárügy bel- és

külföldi irodalma mellett a modern tájékoztatási, dokumentációs és gépi adatfeldolgozási szakirodalmat is.

Franciaországban a már említett könyvtárügyi szakfolyóiraton kívül az Union Française des Associations de Documentation *Bulletin*-je tartalmazza a legnagyobb teljességgel a hazai és a külföldi dokumentációs szakirodalmat. Az új kurrens könyvtárügyi bibliográfiák közé tartozik az olaszországi könyvtárosegyesület kiadásában, a tájékoztató közlöny mellékleteként 1962 márciusától kezdve negyedévente megjelenő *Biblioteche Speciali e Servizi d'Informazione. Notiziario e Indice Bibliografico*. A kiadvány a maga saját szakrendjében közli a bel- és külföldi cikkek és önálló kiadványok címeit, ezekhez címfordítást és gyakran rövid annotációt közöl. Beszámol ezenkívül az újonnan induló szakfolyóiratokról, naptári része pedig a könyvtárügy és a dokumentáció nemzeti és nemzetközi konferenciáiról és összejöveteleiről. Elindulása óta már több változáson, fejlődésen ment át. Magyar tételeket is közlöt már eddig, ha nem is nagy számban. (Részletesebb ismertetését ld. a *Könyvtári Figyelő* 1964. 1—2. számában.)

Csehszlovákiában két orgánus is megjelenik: *Novinki Knihovnické Literatury*, amely a külföldi könyvtári szakirodalom viszonylag szűk területét fogja át és a *Přehled Knihovnictvy Literatury*, amely a szlovákiai könyvtári irodalomról ad számot. A lengyelországi *Bibliografja Bibliografii i Nauki Ksiazce* c. évenként megjelenő kiadvány a hazai irodalmat regisztrálja. Jugoszláviában a *Bibliotekar* c. folyóirat az egyes évfolyamok 5. számaiban közli a hazai könyvtárügyi és dokumentációs szakirodalom anyagát.

Külön figyelmet érdemel a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárainak új kollektív vállalkozása, amely a *Dokumentationsdienst Bibliotheksvesen* címmel egy nagyszabásúnak ígérkező vállalkozásként nemrég indult el, és annyiban tér el az eddig felsoroltaktól, hogy DIN A 6 formájú kartonokon jelenik meg, amelyek bel- és külföldön bárki által megrendelhetők. Az új szolgáltatás egyébként jó példa a szervezésre és a könyvtárak közötti együttműködésre is, mert majdnem valamennyi nagy német demokratikus tudományos könyvtár részt vesz a könyvtárügyi szakirodalom figyelésében és az eléggé bőséges annotációk elkészítésében. A figyélőszolgálat kiterjed mind az önálló kiadványokra, mind pedig a legfontosabb 100 hazai és külföldi könyvtárügyi folyóiraatra. Az előbbieket feldolgozását a Deutsche Bücherei, a Deutsche Staatsbibliothek és a Zentralinstitut für Bibliotheksvesen vég-

zik, míg a folyóiratok figyelése és feldolgozása 14 könyvtár között oszlik meg. A szerkesztés munkáját a Deutsche Bücherei vállalta. A könyvtárügyet igen tágan értelmezik, sőt a ronkonterületek anyagát is feldolgozzák, amennyiben a könyvtárügyre vonatkoznak. Valószínűnek látszik viszont, hogy a modern dokumentáció minden részterületével ez az új szolgálat sem fog teljesen lépést tartani. A tervek szerint havonta 50—100 tételről fognak nyomtatott annotációs kártyákat készíteni és terjeszteni. Egy másik német demokratikus kiadvány a *Bibliographische Mitteilungen zum Bibliotheksvesen* címet viseli. Évente többször is megjelenik, de csak kevés kiadványról tájékoztat, pusztán közművelődési könyvtárügyi tételeket regisztrál.

A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (FID) évenként bocsátja ki a *Bibliothèque de la Documentation et de la Bibliothéconomie* c. szakbibliográfiát, amely nemzetközi jellegénél fogva tulajdonképpen közölhetné a FID-hez tartozó országok teljes irodalmát, ehelyett azonban kénytelen alaposan válogatni. A bibliográfia 1951-től 1961-ig lényegében a *Revue Internationale de la Documentation* c. havi folyóiratban rendszeresen megjelenő bibliográfiai rovatot kumulálta, és bár így is nemzetközi anyagot nyújtott, 1962-től fogva új megállapodások révén mégis annyival bővítette az anyagot, hogy néhány fontos amerikai és francia szakfolyóirat bibliográfiai anyagát is átvette.

Rövid beszámolóink végére hagytuk a magyar szakbibliográfiák megemlégtését. A bel- és külföldi könyvtárügyi és dokumentációs szakirodalomról a már 10. évfolyamában járó *Könyvtári Figyelő* korábban is jó áttekintést nyújtott azzal, hogy rendszeresen közölte a Könyvtártudományi és Módszertani Központ szakkönyvtárának új szerzeményeit, ismertette a fontosabb könyvtárügyi cikkeket, és közölte a lefordított külföldi szakcikkek jegyzékét. Eleinte a folyóirat mellékleteként, majd 1962-től kezdve önállóan is megjelenik a *Könyvtári és dokumentációs szakirodalom* c. kurrens szakbibliográfia. Ez az évente hatszor kibocsátott folyóirat, összehasonlítva az eddig felsoroltakkal, igen jól megállja a helyét. Bő anyagot közöl, átfogja a bel- és a külföldi szakirodalom úgyszólván valamennyi fontos irodalmi termékét, a fontosabb tételekhez rövid annotációt ad, másutt címfordítást közöl, és angol—oros fordításban ismerteti a magyar kiadványok címeit is. Tartalmilag mégis az hiányolható, hogy a külföldi irodalomból csak a cikkeket regisztrálja, az önálló kiadványokat nem. Szakrendje igen részletes és alapos, de saj-

nálatos, hogy a szakrend táblázata nem jelenik meg minden számban, ami az eligazodást megkönnyítené. Az egyes számokban köztölt anyag olyan bőséges, hogy a rendszeres mutatózást ezután oldják meg. Szükség volna arra, hogy fontos tartalmához méltó borítólapot kapjon a kiadvány. E kurrens szakbibliográfia iránt egyébként már külföldön is mutatkozik érdeklődés.

A *Magyar Könyvtártudományi Bibliográfia* első két füzete ugyancsak megjelent, de a cím első pillanatra megtévesztő, mert a füzetek nem az egész könyvtárügyi szakirodalmat tartalmazzák, hanem csak az 1962-ben és 1963-ban az ország különböző részeiben megjelent hírlapok könyvtári vonatkozású cikkeit. A teljes könyvtárügyi szakirodalom a fentemlített kurrens szakbibliográfiában már megjelent, onnan kell majd áttemelni a fenti című általános magyar bibliográfia köteteibe. Ez a munka nyilván most már nem soká várta magára, és így a sok szempontból igen érdekes és pontos hírlapfeldolgozással együtt elénk fogja tárni két év teljes magyar könyvtárügyi szakirodalmát.

GOMBOCZ ISTVÁN

Stoll Béla: A magyar kéziratok énekeskönyvek és versenygyűjtemények bibliográfiája (1565—1840).Bp. 1963, Akadémiai K. 5371.

A régebbi magyar irodalomtörténetnek, de a zenetörténetnek, néprajznak, nyelv- és helyesírástörténetnek is fontos kutatási területe a kéziratok versenygyűjtemények vizsgálata. A könyvnyomtatás elterjedése három évszázadon át alig befolyásolta ezekben a gyűjteményeknek a jelentőségét. Még a múlt század elején is eleven funkciójuk volt a kézzel másolt versenygyűjteményeknek, pedig akkor már a nyomtatott verseskönyvek sem túlságosan drágák, sem különösen ritkák nem voltak. A kéziratok másolás szokását az élőszóbeli, túlnyomórészt énekes verskultúra tartotta fenn ilyen hosszú ideig. A versenygyűjtemények nagyobb részét bizvást mondhatjuk énekeskönyveknek, még ha nincs is bennük kotta, mert sok bizonyítékunk van rá, hogy a beléjük leírt versek általában dallamra készültek, énekelve terjedtek. Maga a kéziratok könyv főleg az emlékezet támogatására szolgált, könyv nélkül is tudott és dallamukkal együtt élő verseket rögzített. Személyesebb és ezért becsesebb volt a nyomtatott, rendszerint egyetlen költő verseit tartalmazó köteteknél az olyan kéziratok könyv, amelybe a leíró kiválasztott kedves darabjai kerültek bele. Ilyen módon a versenygyűjtemények

legjellemzőbb és legelterjedtebb típusa sokat elárul leírójának ízléséről s az egyes költők és egyes versek népszerűségéről is.

A magyar kéziratok énekeskönyvek és versenygyűjtemények eddig használatos bibliográfiáját Szabó T. Attila adta ki harminc évvel ezelőtt. Szabó T. Attila összeállításának a hiányait mindenki tapasztalta, aki nagy kéziratgyűjteményeink anyagában búvárkodott, de Stoll Béla új bibliográfiája óta tudjuk csak áttekinteni, hogy mennyi kézirat maradt eddig feltáratlan. A feldolgozott 927 kötetből eddig 482, tehát alig több mint a fele szerepelt bibliográfiában.

Hogy mi kerüljön bele a gyűjtésbe a szinte felmérhetetlen kéziratanyagból, azt a szerkesztő gondos megfontolás alapján döntötte el. Csak a kötetes kéziratokat ismerteti, tehát lemondott a leveles verseskéziratok, szórvány- és vendégszövegek felvételéről. Függelékben közli azonban az 1711 előtt keletkezett egy-kéteveles kéziratokat, lehelyük szerint csoportosította. A XVII. századi anyag különleges kezelését az indokolja, hogy ez a *Régi magyar költők tára* új sorozatának anyaga. (Maga az egész bibliográfia a *Régi magyar költők tára* szerkesztésének a megalapozására jött létre.) Indokolt az a megszorítás is, hogy az egyetlen szerző verseit tartalmazó XVIII—XIX. századi kéziratok kötetek ismertetése elmaradt. Ezeknek feldolgozása az egyes költők kutatóira vár.

A bibliográfia tételei időrendben következnek egymás után. Ez az időrend, mint a bevezetés is mondja, nem minden pontjában szilárd és végleges. A pontos meghatározást megnehezíti, hogy a kéziratok bejegyzései néha több évet, évtizedet ölelnek fel, s hogy az énekek, versek is gyakran datálhatatlanok. A nehézségek ellenére is jól használható az itt megállapított időrend. Az egyes kötetek ismertetésének első bekezdése a kézirat címét vagy későbbi időben kapott nevét adja meg elsőül. Az eredeti kéziratban szereplő vagy hagyományosan használt nevek mellett sok olyan név szerepel, amelyet most adott a szerkesztő, felhasználva a kéziratban fellelhető személy és helyneveket vagy más adatokat. Ahol semmiféle más névadási lehetőség nem volt, ott a tartalmat jellemzi az elnevezés. A jelentékenyebb kéziratok azonban majdnem kivétel nélkül egyedi névvel szerepelnek. További adatok: a keletkezés ideje, a terjedeleme, a mérete és a lelőhely.

A fő adatok után következik a kézirat jellemző darabjainak említése. A gyűjteményekben ritkán olvashatunk verseimet, még ritkábban jelölik meg a szerzőt. Az egyes darabok azonosításának alapja általában a kezdősor.

Ha minden gyűjtemény minden darabját regisztrálná a bibliográfia, mérhetetlenül megnőtt volna a terjedelme. Teljes kezdősormutató készítése vagy a sáros-pataki mutató anyagának kiegészítése a jövő feladatai közé tartozik. De éppen STOLL Béla kiadványa bizonyítja, hogy ez mennyire szükséges, ha nem is kiadvány, de legalább cédulakatalógus formájában.

A kiadvány összeállításának jól megfontolt és következetesen végigvitt elveit azon az egy ponton lazítja némi esetlegesség és szubjektivitás, hogy mit tartottak említendőnek az egyes kötetekből. Az érdekes történeti vonatkozású verseket, a népdaljellegű szövegeket általában megtaláljuk a kiemelt darabok között. A híres, sokat másolt versek is előkerülnek, ha nem is annyiszor, ahányszor a kéziratokban előfordulnak. De a gyűjtemények gyakran száz vagy többszáz verset is tartalmaznak, említeni pedig nemigen lehetett húsz-harmincnál többet kötetenként. Még csak megbecsülni sem tudjuk, hogy az impozáns, több mint kétezer tételt tartalmazó kezdősormutató hány százalékát adja a 927 kötet teljes anyagának. A kiemelés esetlegessége miatt nem tudunk biztosan következtetni az elterjedtebb versek leírásának gyakoriságára sem. A teljes kezdősormutatótón kívül szükséges volna kidolgozni a kötetek „családfáját” (a keletkezés helye és a versanyag alapján), a zenetörténések számára nélkülözhetetlen szótagszám-mutatót és a szerzők meghatározását. Ezek az énekek ugyanis, bár nagyrészt névtelenül terjedtek el, egyes kivételektől eltekintve nem tartoznak a szorosan vett névtelen költszetbe. Még a legismertebb költők darabjai is sokszor észrevétlenül vegyülnek el a közkeletű énekek között. A kisebb jelentőségű deákok, iskolamesterek, műkedvelő urak versei még nehezebben azonosíthatók. Költészetünknek ezek az aprószentjei valószínűleg inkább várnak egyéni feldolgozásra, de mint egy-egy korszak nagyjából egységes költői átlagstílusának művelői, feltétlenül megérdemlik a kollektív vizsgálatot.

Minden bibliográfia tovább él, fejlődni kíván lezárása, kiadása után is. STOLL Béla is felkészül bibliográfiája utóéletére, s az ezután előkerülő adalékok gondját folyóiratunkra bizza bevezetőjében (11. l.). Remélhető, hogy a *Magyar Könyvszemle* vállalja ezt a feladatot.

VARGHA BALÁZS

Dobrovol'szkij, L. M.: Zaprescennaja kniga V Roszszii 1825—1904. Moszkva, 1962, Vseszozjuznaja Knizsnaja Palata. 253 l.

A cenzúra által elkobzott és betiltott könyvekről ad számot a neves szovjet irodalomtörténész és bibliográfus. A mű lényegében a dekabrista felkeléstől (1825) az 1905-i forradalomig terjedő időszakra szól.

A szerző által tárgyalt korszakról az elkobzott könyvekkel kapcsolatban elég sok forrásmunka maradt. A legjelentősebbek sorában említhetjük a cári belügyminisztérium kiadványait a betiltott könyvekről 1870-, 1876-, 1881-, 1884-, 1894- és 1899-ben. 1905-ben is elkészült a jegyzék, de kéziratban maradt. A jelenlegihez hasonló kritikai és összefoglaló mű eddig egy sem jelent meg. Az utókor nagy szerencséjére a cári rendőrség illetékes tagjai a könyvek megsemmisítését „kereseti” lehetőségnek is felhasználták. A fennmaradt feljegyzések szerint egy-egy elkobzott műből 300—500 rubel értékben is kiárúsítottak gyűjtőknek. Ezenkívül a leningrádi Publicsnaja Biblioteka, amely utóbb a Szaltükov-Scedrin nevet vette fel, 1867-től egy példányt kapott az elkobzott művekből, 1872 után pedig már két példányt. Természetesen ezt a rendelkezést sem hajtották végre lelkiismeretesen, és éppen ezért számos olyan mű van, amelyből egyetlen példány sem ismeretes.

DOBROVOL'SZKIJ művét, az előszón kívül, három fejezetre tagolta. A mű első fejezetében a tiltott könyvek tanulmányozásához felhasznált forrásmunkákat ismerteti és értékeli. A nyomtatott forrásmunkák rendkívül hibásak voltak, ami a szerző munkáját nemcsak megnehezítette, hanem meg is sokszorozta. A könyv második része a betiltott könyvek címlírását (lehetőleg az eredeti mű alapján) és cenzúratörténetét adja, ugyancsak az eredeti döntés felhasználásával. Minden mű után I. sz. alatt a könyv lelőhelyét tünteti fel, II. sz. alatt a levéltári forrásokat adja meg és III. sz. alatt a könyvezzeti utalásokat. A mű harmadik fejezete névjegyzéket ad.

DOBROVOL'SZKIJ öt pontba foglalta össze a szempontokat, amelyek alapján az egyes Oroszországban nyomtatott műveket jegyzékébe felvette. Ezek a következők: a) Az eredeti művet a cenzúra betiltotta, de némi változtatással engedélyezte az újranyomást és terjesztését, b) a cenzúra a művet csak a közkönyvtárakból és a társadalomtudományi olvasókól tiltotta ki, c) azokat a műveket, melyekkel kapcsolatban a szerző nem találta meg az eredeti betiltást, de valamely forrásmunka említi, ugyancsak felvette, d) külföldön vagy illegálisan nyomtatott és betiltott könyveket, e) az erkölcs és józtlásba ütköző rendelkezés ellen vétő műveket.

DOBROVOL'SZKIJ műve 248 egységet ölel fel, ami lényegében nem nagy szám, de ha figyelembe vesszük, hogy a cári belügyminisztérium főleg az Oroszországban legálisan nyomtatott műveket tiltotta be, akkor jelentősnek kell minősíteni. Az osztályharc fokozódására 1905 után jellemző, hogy 1917-ig 2300 orosz nyelvű és Oroszországban nyomtatott könyvet tiltottak be.

DOBROVOL'SZKIJ cenzúratörténeti anyagát nagyrészt publikálatlan levéltári gyűjtésből, az eredeti végzés alapján foglalta össze. Ennek a jelentős műnek egy magyar vonatkozása is van. MADÁCH *Tragédiájának* első orosz nyelvű (1900) fordítását is betiltották 1901-ben és megsemmisítették. Sajnos a műből eddig nem került elő példány. Mivel a címlapon a betiltó végzés szerint „1. füzet” megjelölése szerepel: nem tudjuk, hogy tulajdonképpen verses fordításról van-e szó és mennyit fordítottak le, illetve publikáltak a műből.

DÁNIEL GYÖRGY

Vocabularium abbreviatarum bibliothecarii. 3. Index acronymorum selectorum. 2. Instituta scientifica. Bp. 1962. VI, 278 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 30.) — **Vocabularium abbreviatarum bibliothecarii. 3. Index acronymorum selectorum. 3. Instituta paedagogica.** Bp. 1963. VI, 377 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 38.)

A tudományos munka „szürke eminenciái”-nak nevezhetjük azokat a fáradságot nem ismerő, lelkiismeretes gyűjtőket: akik széleskörű tudásuk, nagy nyelvismeretük ellenére is megelégszenek a tudományok szolgáltatásának másodlagos, közvetett formájával s aprólékos műgonddal, hallatlan precizitással és szorgalommal, tudományos segédleteket készítenek.

A tudományos segédletek széles skálája ismert, és szinte határtalan lehetőségek vannak további fejlesztésükre, aminek csupán egyetlen korlátja lehet: nem szabad öncélúvá válniok, elszakadni a társadalom valóságos igényeitől. A tudományos kutatás bőséges könyvészeti segédletei már nemcsak az igények, hanem megvalósulásuk nagy száma miatt sem sorolhatók fel. Sok kialakult segédleti formát ismerünk és sok új kezdeményezést is.

A *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei* című sorozatban egy ilyen új segédlettel, hasznos kezdeményezéssel találkozunk.

Az 1962. évben megjelent az *Index Acronymorum Selectorum* 2. köteteként az

Instituta scientifica, az elmúlt évben pedig a főcím alá tartozó 3. kötet: az *Instituta paedagogica*. (Az 1. kötet még nem jelent meg.)

A könyvtárosok számára készült rövidítéseket feloldó szótárak első köteteként az intézmények, intézetek, társulatok stb. névrövidítéseit tartalmazza. Mintegy 10 000 rövidítési jel feloldását adja. Az összeállítás többéves gyűjtő és feldolgozó munka eredménye, s bázisai különböző nemzeti és nemzetközi rövidítésgyűjtemények, központi periodikajegyzékek, egyéb speciális jegyzékek és egyes monográfiák. A gyűjtés a jelent illetően teljességre törekszik, s több, mint húsz nyelv rövidítéseit veszi figyelembe. Igyekeznek — ha már nem is teljességgel — a múltba is visszanyúlni, elsősorban azt a gyakorlati szempontot véve figyelembe, hogy milyen rövidítések feloldása látszik szükségesnek.

Lényegében ugyanezek a szerkesztési szempontjai az 1963-ban megjelent 3. kötetnek, amely az oktatással foglalkozó intézmények rövidítéseit oldja fel.

A kötet főrészt két függelék egészíti ki: az egyetemi és egyéb tudományos fokozatok, diplomák rövidítéseinek feloldása, valamint az egyetemi és egyéb ifjúsági szervezetek szígláínak a gyűjteménye.

Mindkét kötet használatának közös technikai jellemzője, hogy az egyes rövidítések után a feloldás következik, és ezután az érdekelt ország (szervezet) székhelyének, majd annak a nyelvnek a megjelölése kap helyet, amelyből a rövidítés származik. A gyakrabban ismétlődő városneveket is rövidítve közli. A használhatóság érdekében minden rövidítést felold a kötet elején közölt kulcs-rendszer.

Mindkét kötet egész anyagát — latin és cirillbetűs — betűrendben közli. A latinbetűs ábécében az ékezetes magánhangzók külön rendhelyet kapnak.

A kötetek elején közölt előszók minden használati utasítást megadnak, a két segédlet azonban olyan egyszerű szerkezetű, hogy első tekintetre, magyarázatok nélkül is használatba vehetők.

A szerkesztő az előszóban maga is hivatkozik arra, hogy segédlete úttörő. Hogy ilyen szükséglettel nemzetközi viszonylatban is találkozunk, azt mutatja, hogy éppen a nemzetközi szervezetek szakirodalmában jelentkeznek már olyan kísérletek, amelyek pl. maguknak a számra gyorsan szaporodó nemzetközi szervezeteknek, különösen az ENSZ szerveinek állandóan használt rövidítéseit feloldják, de ilyen általános jellegű segédlettel — valóban — még a nemzetközi könyvészeti segédletek körében sem találkozunk. Az össze-

állító-szerző ugyan azt hangsúlyozza, hogy elsősorban hazai használatra készült, de alighanem nemzetközi sikere is lesz, esetleg olyan formában, hogy műfaji követői lesznek.

Az összeállítás alapos könyvtárosi műgonddal készült, s ha egy-egy olyan jelenséggel találkozunk, amely nem mutat teljes következetességre (BEK és PEK, azaz a Budapesti Egyetemi Könyvtár és a Pécsi Egyetemi Könyvtár rövidítése helyet kap benne, de a Szegedi Egyetemi Könyvtár nem, a Magyar Tudományos Akadémia tudományos osztályai közül csak egyet közül rövidítve stb.), nem ezt mondhatjuk jellemzőnek, hanem éppen az ellenkezőjét: a rövidítések feloldásában a teljességre törekvést.

Külön elismeréssel kell megemlékeznünk néhány logikus és praktikus szerkesztési szemponttól. A nemzetközi érdeklődésre való tekintettel nagyon helyes az orosz, angol és német nyelvű előszó. Érzésünk szerint még egy francia nyelvű előszó is elkelt volna, annál is inkább, mert az anyaghoz viszonyítva a nem egészen egy-lapos előszó igazán nem jelent pazarlást. Helyeseljük a szerkesztőnek azt a szempontját, hogy a rövidítésekben nem veszi figyelembe a diakritikus jeleket, hiszen a különböző szövegekben sem egyformán találkozunk alkalmazásukkal, s így — különösebb értelem nélkül — szinte duplájára kellett volna terveznie közölt anyagát. Ugyancsak helyes az a szerkesztési szempont, hogy a rövidítéseket „saját” nyelven kell visszaadni. Osztjuk azt a szerkesztési szempontot is, hogy az azonos szervek különböző rövidítéseinél nem részletezi a feloldást, hanem csak utalót ad.

Az egyébként nemcsak szerkesztésben, hanem az előszóban adott gondosság kiterjedhetett volna a szögletes zárójelek használatának magyarázatára is. E tekintetben nem egészen világos és következetes a szerkesztés.

Érdemi vonatkozásban mindössze egy észrevételt tehetünk. Kissé ötletszerűnek hat, hogy a különböző forrásokban található rövidítések közül a helyesen választott tudományos és oktató intézeti rövidítések feloldása mellett a szerkesztő még odaiáll ifjúsági egyesületeket is közli, de ehhez már nem egészen következetesen csatlakozik az „egyéb” egyesületek színláinak feloldása. Itt valamilyen járulékos kettős vonzás érvényesül, amely az egyetemi rövidítések feloldásából, az egyetemi, majd az általános ifjúsági szervezetekhez vezet, s ezáltal olyan szélesre tárja a kapu-

kat, amelyeken már más szempontok is bebocsátást kérhetnek. Ez a rész már nem is tekinthető olyan teljesnek, mint az oktatási intézményekre vonatkozó főrészt.

A névrövidítések feloldását tartalmazó és a szervezetek nemzeti, területi és székhely, illetőleg egyéb fontos adataira utaló könyvészeti segédletek második kötete (a tudományos intézetek adatai) MORAVEK Endre gyűjtő-szerkesztő egyéni tudományos munkáját tartalmazza, a harmadik kötetben (oktatási intézmények, egyetemi és ifjúsági szervezetek adatai, tudományos fokozatok) pedig a gyűjtésben BODNÁR-BERNÁTH Edit is segédkezett.

A nemzetközi viszonylatban is úttörő kezdeményezésért és az összeállítás tartalmi és szerkezeti érdemeiért elsősorban MORAVEK ENDRÉT illeti az elismerés. A kezdeményezés jelentőségét felismerő tudományos intézet: a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és annak igazgatója a kiadással jó igyekezetet támogattak.

TAKÁCS JÓZSEF

Barzilai (Folman), J.: Bibliography of the Hebrew writings of Prof. Baruch (Benedikt) Kurzweil for the years 1942–1962. Ramat-Gan, 1963. 14 l.

B. KURZWEIL, a Bar-Ilan Egyetem professzora, irodalomtörténész és kritikus. Az utolsó két évtized héber irodalma az ő félelmetes kritikus páleája alatt vonult el.

A német és cseh folyóiratokban korábban megjelent munkásságát az összeállítás elhagyja, csak a héber nyelvűeket regisztrálja. A 290 számból 8 könyv, a többi tanulmány és cikk, esszé és kritika: irodalomtörténeti és irodalomelméleti dolgozatok és széles perspektívájú bírálatok. A héber irodalomból legtöbbet AGNONnal, BIALIKkal és CSENICHOVSZKIVAL foglalkozik. A világ-irodalomból a XIX. és XX. század sok nagyja szerepel: BALZAC, BROD, DÜRRENMATT, GOGOL, HESSE, KAFKA, Heinrich és Thomas MANN, MÉRIMÉE, POE, STENDHAL, TOLSZTOJ, S. ZWEIG és mások. Ahogyan a modern héber irodalmat egy összefoglaló műve tárgyalja (*Szifruténu Hechádásá*. Jerusalemben, 1960), úgy ezeket a világirodalmi vonatkozású írásokat is kötetbe kellene menteni a napilapokat őrlő „idő malma” előtt. Megérdemelnék.

A sok munkát igénylő bibliográfiai összeállítást a tanítvány, J. BARZILAI végezte el gondos kézzel. Ne sajnálja a fáradságot és készítse el az elejét is, hogy megvilágosodjék az egész életmű!

SCHIEBER SÁNDOR

TARTALOM

<i>Gündisch, Gustav</i> : Zur Lebensgeschichte des Humanisten Kaspar von Pest	1
<i>Fabó Irma</i> : A Munka Szemléje — History of the journal „A Munka Szemléje” (Labour's Review)	14

KÖZLEMÉNYEK

<i>Scheiber Sándor</i> : Ismeretlen magyarországi zsidó kalligrafus	30
<i>Käfer István</i> : Szinnyi József két levele František Richard Osvaldhoz	32
<i>Kovács Ilona</i> : Könyvkiadási viszonyok a Nyugat tükrében	34
<i>M. Pásztor József</i> : Elkobzott könyvek és folyóiratok Debrecenben 1934-ben	39
<i>Szabó Ferenc</i> : A felszabadult Magyarország első kommunista napilapja	43

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Jakó Zsigmond</i> : A szebeni nyomda XVI. századi történetéhez	48
<i>Borsa Gedeon</i> : A szebeni nyomda a XVI. század utolsó negyedében	56
<i>Dörnyei Sándor</i> : A XVI. századi besztercebányai nyomda történetéhez	62
<i>Waldapfel József</i> : Egy népkönyv illusztrációinak vándorlása	64
<i>Herepei János</i> : Egy kis példányszámban megjelent régi magyar könyv	69

FIGYELŐ

<i>Kóhalmi Béla</i> : Fitz József emléke	71
<i>Takács József</i> : Könyvtáraink a jogi dokumentáció szolgálatában	71
<i>Kecskeméti István</i> : Az első magyar nyelvű hang-illusztrációs zenetörténet	76
<i>Dezsényi Béla</i> : Az ISO/TC 46 budapesti tanácskozása	77
-rt-: Az IFLA 1964. évi közgyűlése	78
A Szabó Ervin Könyvtár jubileuma	79
<i>D. B.</i> : A sajtóarchivumok szerepe Németországban	80
<i>Frankl Sándorné</i> : Korunk legdrágább könyvei	80

SZEMLE

<i>Isztorija Goszudarsztvennoj Publicsnoj biblioteki imeni Szaltükova-Sesedrina (Ism. Ujhelyi Gabriella)</i>	81
<i>Molnár József</i> : A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	82
<i>Kovács Endre</i> : A krakkói egyetem és a magyar művelődés (Ism. <i>Holl Béla</i>)	83
<i>Levitasz, I. G.</i> — <i>Moszkalev, M. A.</i> — <i>Fingerit, Je. M.</i> : Revoljucionnue podpol'nue tipografii v Roszszii (Ism. <i>F. Wendelin Lúdia</i>)	84
<i>Weitzmann, Kurt</i> : Aus den Bibliotheken des Athos (Ism. <i>Cs. Cs.-né</i>)	85
<i>Brüder Grimm Gedenken 1963 (Ism. X.)</i>	85
<i>Vleeschauwer, H. J.</i> : Survey of library history — History of the Western library (Ism. <i>Gombocz István</i>)	86
<i>Dovifat, Emil</i> : Zeitungslehre (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	87
<i>Tóth András</i> : A kötelezpéldány-szolgáltatás története Magyarországon (Ism. <i>Medrey Zoltán</i>)	87
<i>Gallai Ervin</i> : A mezőgazdasági bibliográfiai tájékoztatás kérdései (Ism. <i>Wallshansen Gyula</i>)	88
A magyar szakirodalom külföldi referáltsága (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	89
<i>Rieger, Herbert</i> : Methoden und Formen der Literaturinformation — <i>Schmoll, Georg</i> : Methodik des Recherchierens (Ism. <i>Szilágyi Tibor</i>)	90
Scientific and learned societies of Great Britain (Ism. <i>Szentmihály Andrea</i>)	90

BIBLIOGRÁFIÁK

Újabb kurrens könyvtárügyi bibliográfiák (Ism. <i>Gombocz István</i>)	91
<i>Stoll Béla</i> : A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (Ism. <i>Vargha Balázs</i>)	93
<i>Dobrovolszkij, L. M.</i> : Zaprescennaja kniga v Roszszii (Ism. <i>Dániel György</i>)	94
Vocabularium abbreviatarum bibliothecarii (Ism. <i>Takács József</i>)	95
<i>Barzilaj, J.</i> : Bibliography of the Hebrew writings of Prof. Baruch Kurzweil (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	96

TABLE DES MATIÈRES

<i>G. Gündisch</i> : Contributions à la biographie de l'humaniste Caspar de Pest (Texte entier en allemand)	1
<i>I. Fábó</i> : Histoire de la revue „A Munka Szemléje” (Revue du Travail) (Avec résumé en anglais)	14

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>S. Scheiber</i> : Un calligraphe juif inconnu de Hongrie	30
<i>I. Käfer</i> : Deux lettres de József Szinnyei à František Richard Osvald	32
<i>I. Kovács</i> : L'édition de livre hongroise et la revue Nyugat	34
<i>J. M. Pásztor</i> : Livres et périodiques confisqués à Debrecen en 1934	39
<i>F. Szabó</i> : Le premier quotidien communiste en Hongrie après la Libération ...	43

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>Zs. Jakó</i> : Contributions à l'histoire de l'imprimerie de Szeben au XVI ^e siècle	48
<i>G. Borsa</i> : L'imprimerie de Szeben dans le dernier trimestre du XVI ^e siècle	56
<i>S. Dörnyei</i> : Contributions à l'histoire de l'imprimerie de Besztercebánya au XVI ^e siècle	62
<i>J. Waldapfel</i> : La migration des illustrations d'un livre populaire	64
<i>J. Herepei</i> : Un ancien imprimé hongrois tiré en 25 exemplaires.	69

CHRONIQUE

<i>B. Kóhalmi</i> : A la mémoire de József Fitz	71
<i>J. Takács</i> : Les bibliothèques hongroises au service de la documentation juridique ..	71
<i>I. Kecskeméti</i> : La première histoire de la musique en langue hongroise avec illustrations enregistrées	76
<i>B. Dezsényi</i> : La session de l'ISO/TC 46 à Budapest	77
— <i>rt</i> — : L'assemblée générale de l'IFLA	78
Le jubilé de la Bibliothèque Ervin Szabó	79
<i>B. D.</i> : Le rôle des archives de presse en Allemagne	80
<i>S. Frankl</i> : Les plus chers livres de notre ère	80

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Istoriya Gosudarstvennoy Publičnoy biblioteki imeni Saltykova-Šcedrina (<i>G. Ujhelyi</i>)	81
Molnár József: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1526—1576 között (<i>M. Kőhegyi</i>)	82
Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés (<i>B. Holl</i>)	83
Levitas, I. G. — Moskalev, M. A. — Fingerit, Ye. M.: Revolucionnye podpol'nye tipografii v Rossii (<i>L. F. Wendelin</i>)	84
Weitzmann, Kurt: Aus den Bibliotheken des Athos (<i>Mme Cs. Cs.</i>)	85
Brüder Grimm Gedenken 1963 (<i>X.</i>)	85
Vleeschauwer, H. J.: Survey of library history — History of the Western library (<i>I. Gombocz</i>)	86
Dovifat, Emil: Zeitungslehre (<i>B. Dezsényi</i>)	87
Tóth András: A kötelespéldány-szolgáltatás története Magyarországon (<i>Z. Medrey</i>) ..	87
Gallai Ervin: A mezőgazdasági bibliográfiai tájékoztatás kérdései (<i>Gy. Walleshausen</i>)	88
A magyar szakirodalom külföldi referáltsága (<i>B. Dezsényi</i>)	89
Rieger, Herbert: Methoden und Formen der Literaturinformation — Schmall, Georg: Methodik des Recherchierens (<i>T. Szilágyi</i>)	90
Scientific and learned societies of Great Britain (<i>A. Szentmihály</i>)	90

BIBLIOGRAPHIES

Nouvelles bibliographies périodiques de bibliothéconomie (<i>I. Gombocz</i>)	91
Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (<i>B. Varqha</i>)	93
Dobrovolski, L. M.: Zapreščannaya kniga v Rossii (<i>Gy. Dániel</i>)	94
Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii (<i>J. Takács</i>)	95
Barzilai, J.: Bibliography of the Hebrew writings of Prof. Baruch Kurzweil (<i>S. Scheiber</i>)	96